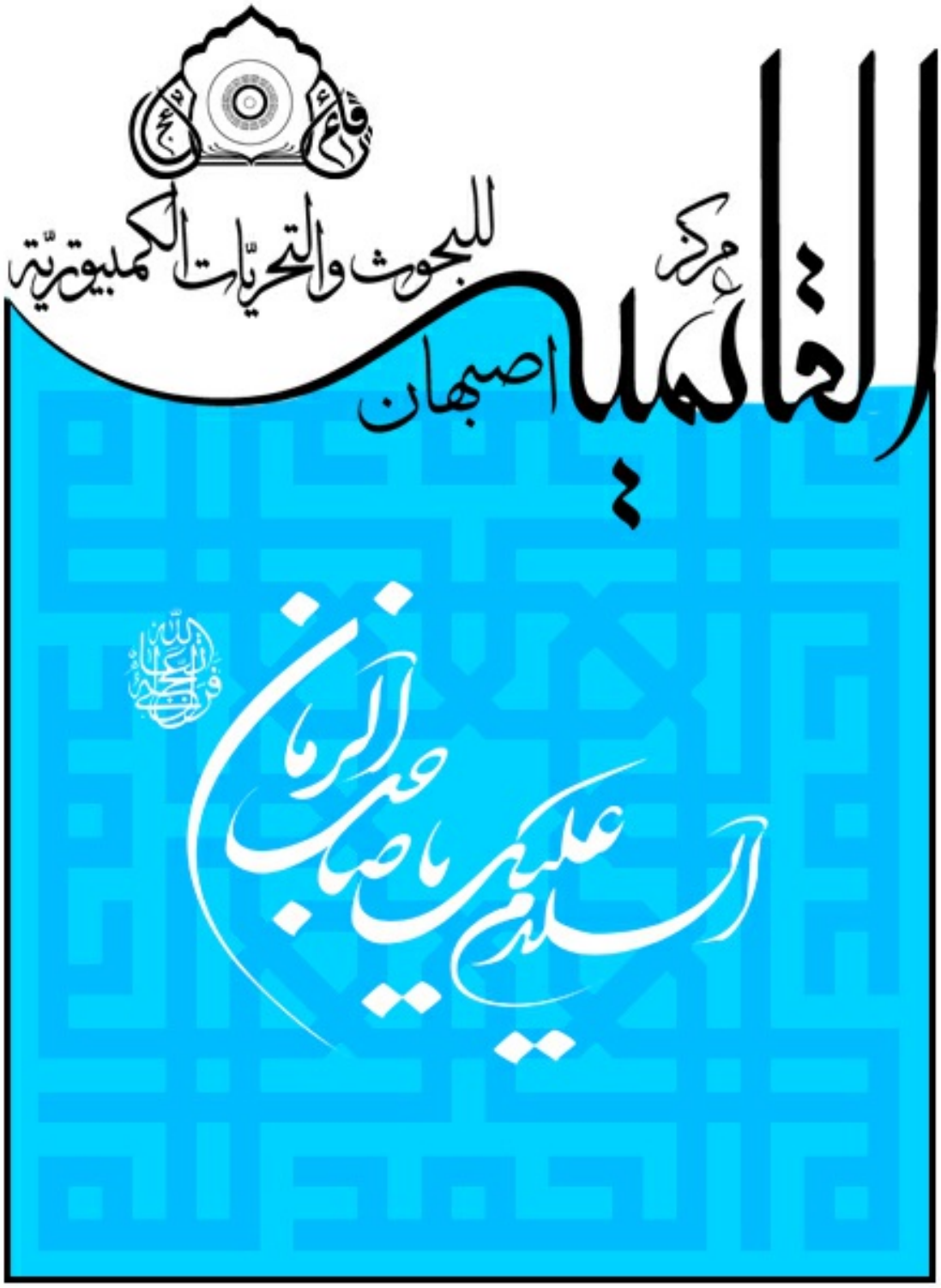

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

وصية النبي

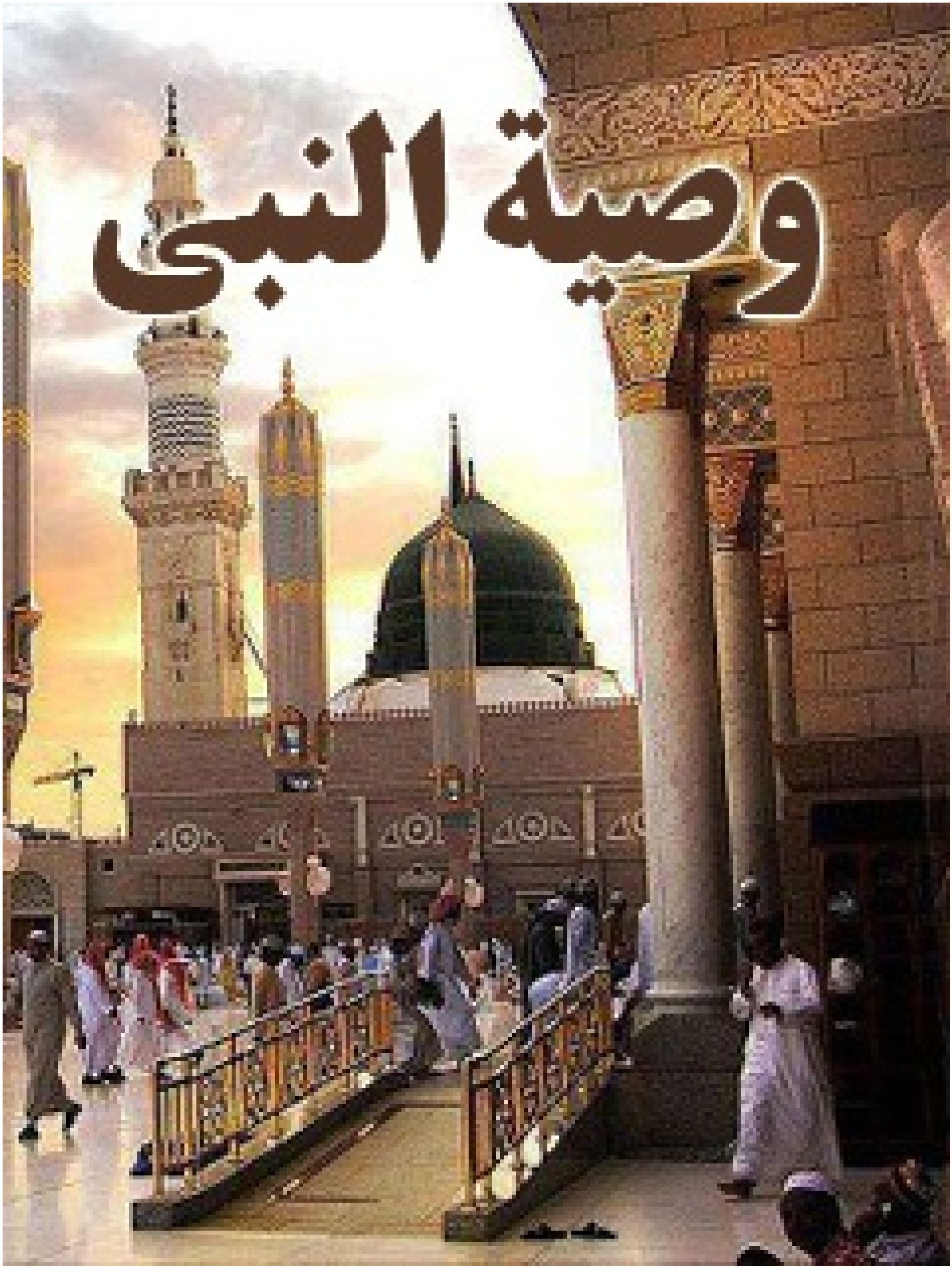

بسم الله الرحمن الرحیم

وصيه النبى (صلى الله عليه و آله و سلم)

كاتب:

على موسى الكعبى

نشرت فى الطباعة:

موسسه آل البيت (عليهم السلام) لاحياء التراث

رقمى الناشر:

مركز القائمية باصفهان للتحريات الكمبيوترية

الفهرس

الفهرس ----- ۵
وصیه النبی ----- ۱۰
اشاره ----- ۱۰
مقدمه المرکز ----- ۱۰
المقدمه ----- ۱۶
معنی الوصیه و تشریعها ----- ۱۸
معنی الوصیه ----- ۱۸
الوصیه فی اللغه ----- ۱۸
الوصیه فی الاصطلاح ----- ۲۰
ارکان الوصیه ----- ۲۱
اقسام الوصیه ----- ۲۳
تشریع الوصیه ----- ۲۳
تشریعها قبل الإسلام ----- ۲۳
اشاره ----- ۲۳
وصایا الأنبیاء فی أسفار العهدین ----- ۲۴
وصایا الأنبیاء فی کتب الحدیث و التاریخ ----- ۲۵
اشاره ----- ۲۵
وصایا الأنبیاء فی کتب الحدیث ----- ۲۵
وصایا الأنبیاء فی کتب التاریخ و السیره و التفسیر ----- ۲۶
تشریع الوصیه فی الإسلام ----- ۳۲
القرآن الکریم ----- ۳۲
السنه المطهره ----- ۳۴
العقل ----- ۳۵
وصیه النبی فی الحدیث و الأثر ----- ۴۳

الأحاديث الصريحه بالوصيه ---- ۴۳
تمهيد ---- ۴۳
الأحاديث النبويه ---- ۴۴
اشاره ---- ۴۴
دلاله الأحاديث ---- ۴۶
احاديث أهل البيت ---- ۴۹
احاديث الصحابه ---- ۵۲
الأوصياء اثنا عشر ---- ۵۶
اهل البيت هم الأوصياء ---- ۵۸
مدونات فی الوصيه ---- ۶۰
اشاره ---- ۶۰
الأحاديث الجاريه مجری الوصيه ---- ۶۲
اشاره ---- ۶۲
الخلافه ---- ۶۲
الولايه ---- ۶۲
الوراثه ---- ۶۴
الوزاره ---- ۶۴
الامره ---- ۶۵
مظاهر الاصطفاء ---- ۶۵
اشاره ---- ۶۵
الولاده فی البيت ---- ۶۵
التربيه النبويه ---- ۶۶
السبق الی الإسلام و التقدم الی الإيمان ---- ۶۸
السبق فی العلم ---- ۶۹
العصمه ---- ۷۰
مزايا فريده ---- ۷۲

اوجه التشابه بين وصی موسی و وصی محمد ----- ۷۶
اشاره ----- ۷۶
السبق الی الإيمان ----- ۷۷
رد الشمس ----- ۷۷
خروج الصفراء علی يوشع، و الحميراء علی علی ----- ۷۸
اشاره ----- ۷۸
الفتوه ----- ۷۹
السبق فی العلم ----- ۸۰
اتباعه هم الفرقه الناجيه ----- ۸۰
ليله الشهاده و أحداثها ----- ۸۰
عدد الأئمه بعده ----- ۸۱
مظاهر اخری من التشابه بينهما ----- ۸۱
الوصيه فی الشعر العربی ----- ۸۲
اشاره ----- ۸۲
الاشعث بن قيس الكندی ----- ۸۳
جرير بن عبدالله البجلی ----- ۸۳
حجر بن عدی الكندی ----- ۸۴
حسان بن ثابت الأنصاری ----- ۸۴
خزيمه بن ثابت الأنصاری ----- ۸۵
زحر بن قيس بن مالک الجعفی ----- ۸۵
زفَر بن زيد الأسدی ----- ۸۵
زياد بن لبيد الأنصاری ----- ۸۵
عبدالرحمن بن حنبل ----- ۸۵
عبدالله بن أبی سفيان الهاشمی ----- ۸۶
عبدالله بن بديل بن ورقاء الخزاعی ----- ۸۶
عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب ----- ۸۶

امیرالمؤمنین علی بن أبی طالب ---- ۸۶
عمرو بن العاص السهمی ---- ۸۶
قیس بن سعد بن عباده ---- ۸۷
ابوالهیثم بن التیهان ---- ۸۸
موقف الامه من الوصیه ---- ۸۹
اشاره ---- ۸۹
المؤمنون بالوصیه ---- ۹۰
المؤولون لها ---- ۹۰
المنکرون لها ---- ۹۵
اشاره ---- ۹۵
اسالیب هذا الاتجاه ---- ۹۶
اسلوب التکتم و الإنکار ---- ۹۶
اسلوب ابعاد الوصیه عن العهد النبوی ---- ۱۰۱
ان الوصیه من صنع متکلمی الشیعه فی القرن الثانی ---- ۱۰۳
اسلوب الحذف و التحریف ---- ۱۰۴
اشاره ---- ۱۰۴
اسلوب تضعیف الروایات والطعن بالرواه ---- ۱۰۶
تضعیف الروایات ---- ۱۰۶
تخبط و تناقض ---- ۱۱۱
طعن الرواه ---- ۱۱۲
ابراهیم بن محمد بن میمون ---- ۱۱۲
جابر بن یزید الجعفی ---- ۱۱۲
خالد بن عبید العتکی، أبو عاصم البصری ---- ۱۱۳
عبدالغفار بن القاسم، أبو مریم الأنصاری ---- ۱۱۳
علی بن هاشم بن البرید ---- ۱۱۳
عماره بن جوین، أبو هارون العبدی ---- ۱۱۳

محمد بن الحسین الأزدی ---------- ۱۱۳
الحاکم أبو عبدالله محمد بن عبدالله النیسابوری صاحب (المستدرک) ---------- ۱۱۴
ناصح بن عبدالله الکوفی ---------- ۱۱۴
اسلوب اثاره الشبهات ---------- ۱۱۴
پاورقی ---------- ۱۱۷
تعریف مرکز ---------- ۱۵۸

وصیه النبی

اشاره

سرشناسه : کعبی علی موسی عنوان و نام پدیدآور : وصیه النبی صلی الله علیه و آله علی موسی العکبی.

مشخصات نشر : قم مرکز الرساله موسسه آل البیت ۱۴۲۴ق ۱۳۸۲.

مشخصات ظاهری : ص ۲۵۱ .

فروست : سلسله المعارف الاسلامیه ۴۴.

شابک : ۲۸۰۰ریال ۹۶۴-۳۱۹-۴۲۵-۶

یادداشت : عربی موضوع : محمد (ص) ، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ق. -- وصیتنامه

شناسه افزوده : موسسه آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث (قم)

رده بندی کنگره : BP۱۴۲/۲ /ک۷و۶ ۱۳۸۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۵

شماره کتابشناسی ملی : م ۸۳-۲۸۲

مقدمه المرکز

الحمد للّه رب العالمین، و الصلاه و السلام علی أشرف الأنبیاء و المرسلین، و آله الطیّبین الطاهرین.. و بعد:إنّ من أکثر الاُمور وضوحاً فی حیاه الشعوب و الأمم، اتفاقها علی جمله من المبادئ الإنسانیه لا سیماذات الصله المباشره بحقوق الناس، و الحفاظ علی توازن المجتمع إزاء التحولات الحتمیه فی مستقبل تاریخه، بصیروره تلک المبادئ إلی سلوک معتاد بعد تحقق الاستجابه الطوعیه لها، و التحرک علی ضوئها، حیث لم تترک معلقه فی الفضاء، و إنما اُنزِلت إلی أرض الواقع، و عاشتها البشریه کحقیقه ثابته جیلاً بعد جیل، حیث تناغت اصولها مع الفطره، و انسجمت أهدافها مع رغبه الإنسان و طموحه و تطلعاته.و لعل من أبرز تلک المبادئ التی تحولت إلی سلوک دائم فی حیاه الناس جمیعاً هو مبدأ الوصیّه الذی کُتب له الخلود، و هکذا کل مبدء لا تعرف قیمته ما لم یکن سلوکاً، فارتکاز الوصیه فی ضمیر الإنسان و شعوره، و انسجامها مع رغبه الإنسان فی أبقاء نوع علاقه له مع الحیاه القائمه بعد مغادرتها، هی رغبه فطریه یتساوی فیها السید و المسود؛کل ذلک أدّی إلی انعکاس شعور الإنسان بالحاجه إلی

الوصیه علی تنظیم شؤون حیاته, و استباق الموت باختیار الرجل الکفوء الذی یمکن أن تُسند إلیه المهام التی لم یسمح عمر الموصی بمباشرتها بنفسه.و لدور الوصیه العظیم فی حفظ الحقوق و توازن المجتمع، بادرت الشریعه الغراء الیتنظیمها تنظیماً واعیاً و دقیقاً، و بهذا لم تعد الوصیه حاجه من حاجات الإنسان الضروریه فحسب، بل مطلباً إسلامیاً أکیداً، لابدّ من توخی الدقه فیه، واتخاذ السبل اللازمه لا نجاره.و تبرز حیویه الوصیه بإکسابها الموصی نفسه حیاه معنویه بعد وفاته، بابقاء رأیه سارِیاً بحیث یمکن استنطاقه کلّما دعت الحاجه إلیه، و یُعرف ثقلها من متعلقها، و هو عاده ما یکون فی تناسب طردی مع شخص الموصی و موقعه، فالفلاح مثلاً یوصی فی أرضه، و التاجر فی تجارته، و الرجل الثری فی أمواله، و الملک فی مملکته، بل کل راع فی رعیته، و هکذا تخرج الوصیه عن الأفق الضیق الذی تعیشه أغلب الوصا یا کلما کان موقع الموصی خطیراً و من خلال هذا المقیاس یمکن تقریب صوره الوصی أیضاً؛ لأن عهد المصلح العظیم لَاخر فی تنفیذ مشاریعه الکبری بعد وفاته کافٍ فی تصور حجم الثقه المتبادله بینهما، و الجزم بأنها لم تکن ولیده فی ساعات احتضار المصلح؛ إذ لابدّ [صفحه ۶] و أن تکون عن مباشره و معاشره و خبره طویله اطلع علیها ذلک العظیم الراحل علی قدرات وصیه التی استوعبت جهات مشاریعه الکبری کلها، مع وعیه الکامل بطبیعه تلک المشاریع و أهدافها.و لما کانت مسؤولیات الأنبیاء علیهم السلام من أجلّ المسؤولیات و أخطرها علی الإطلاق، بحیث لا یمکن تأهیل أیّ إنسان بالمقاییس البشریه کلّها إلی احتلال مرکز النبوّه؛ لحصره بالاختیار الإلهی للصفوه من عباده. لذا صار القول بأن

وصایا الأنبیاء علیهم السلام کانت عادیه أو أخلاقیه لا غیر، کالقول بتنصّل لهم علیهم السلام عن رسالاتهم و ترکهم اُممهم هملاً کالسوائم! و هو کما تری.. لا یقوله من عرف دور الأنبیاء و أدرک خطوره موقعهم و ثقل وجودهم فی حیاه الراجح علی ثقل کل شیء فیها. ناهیک عن سیدهم و أشرفهم و القیمه الکبری فی هذا الوجود نبینا محمّد صلیَّ الله علیه و آله، فهل یعقل مع هذا أن تکون وصیته صلیَّ الله علیه و آله عادیه؟!ألیس معنی هذا اتهامهُ صلَّی الله علیه و آله با همال توازن المجتمع الإنسانی برمته فی حین أنه اُرسل لانقاذه؟و اتهامه صلَّی الله علیه و آله کذلک بعدم الحرص علی مستقبل رسالته!! إذ لم یعمل علی ترسیخ قناعات المؤمنین برسالته علی منح الثقه للقیاده الرساليه الآتیه بعده لتتمکّن بدورها من الحفاظ علی القواعد الرساليه التی تنظم دور المجتمع فی حرکه أفراده تجاه الدین الفتی، مع الوعی الکامل بأهداف الرساله و عایاتها.ثم کیف یکون ذلک، ولیس فی تاریخ الأنبیاء علیهم السلام نبی لم یوصِ إلی وصی معین لیقوم مقامه فی حمل الأمانه و أدائها للناس نقیه ناصعه؟ و فی تاریخنا الإسلامی ما یدل بوضوح علی أن وصیهَ کل نبی سابق لیست کلمه مجرده عن محتواها، و انما هی موقف ورساله، و علی الأتباع و عیها و التزامها و تحمّل المسؤولیه فی ایجاد الأرضیه الصالحه لتطبیقها لا منعها أو تحریفها.و مع التدرّج فی خطوره وصایا الأنبیاء علیهم السلام کلّ من موقعه، نصل بالنتیجه إلی أعظمها و أخطرها فی وصیه نبینا صلَّی الله علیه و آله باعتبار موقعه بینهم علیهم السلام و منزله رسالته بین رسالاتهم، مع علمه صلَّی الله علیه و

آله بأن الأنبياء الذين رحلوا إلى اللّه قبله لم ينقطع خبر السماء بموتهم، ولا النبوه بمغادرتهم، فى حين كان رحيله صلَّى الله عليه و آله اُفولاً لشمس النبوه، ووفاه لجميع الأنبياء، و انقطاعاً لنزول الوحى بخبرالسماء. و لا شكّ أنه يعلم بكل هذا كما [صفحه ۷] يعلم بأن الذى أرسله بالهدى و دين الحق لم يقل له انك ستبقى إلى يوم يُبعثون، و إنما قال له: (إنك ميّت و إنّهم ميتون).فعلام لا يكون النبى الخاتم إذن من أكثر الأنبياء حرصاً على بيان مركز القياده ـ فى وصيته ـ من بعده؟إن ابتداء دور الخلافه بعد وفاه الرسول صلَّى الله عليه و آله مباشره، و انطلاق وصيه النبى صلَّى الله عليه و آله من النقطه التى تمثل انتهاء مرحله النبوه فى التاريخ لا ـ يساعد على تصور اغفال عقل الكون كله للدور الجديد الآتى بعده، الأمر الذى يؤكد اعطاء وصيته صلَّى الله عليه و آله خصوصيه زائده تختلف عن جميع وصايا الأنبياء السابقين عليهم السلام.و نظره أمينه لا خائنه فى فكر أهل البيت عليهم السلام ـ باعتبارهم المعنيين بوصيه النبى صلَّى الله عليه و آله دون غيرهم ـ كافيه لكشف الحقيقه لمن أرادها فى عدم تنازل هذا الفكر النقى عن الوصيه، و لا التخلّى عن حمايتها، أو الاستهانه بمركزها؛ إذ تبنّى مسؤوليه الدفاع عنها و الدعوه إليها، و تأكيد ثقلها فى حاضر الأمه و مستقلبها، كل هذا مع فسح المجال للتفكير بجديه معطياتها، و دراسه أسبابها و تاريخها، و كيف صُمّت الآذان يوم الدار عن سماعها، و كيف منع النبى فى رزيه يوم الخميس من كتابتها!أمن الغرابه إذن لو انتفضت مُثُل الإسلام و قيمه العليا؛ لتحمى تلك

الوصيه ممّا لحقها ـ فی تاریخها ـ من صدٍّ، و لقلقه، و منع، و تشویه، و تزویر، و تحرسها بأشدِّ ما یکون وفاءً للنبی صلَّی الله علیه و آله، و تعبیراً عن الالتزام بخط الوصی علیّ علیه السلام؟و أمّا القول بفوات أوان الحدیث عن تلک الوصیه؛ إذ قد مضی التاریخ بکل ما فیه علیها، و لم یعد بالإمکان إعادتها إلی واقع الحیاه، ولا إعطاء صاحب الوصیه حقّه و هو فی جوار ربّه. و انها قضیه قد انتهت، ولا معنی لاثارتها من جدید بماتترکه حساسیتها من تأثیرات سلبیه علی واقع المسلمین!! فهو خطأ عظیم؛ لأن بحث الوصیه لا یعنی حصرها بإطارها التاریخی، بل المقصود تعمیمها إلی حیاتنا العملیه؛ لأن ارتباطنا بالوصی هو ارتباطنا بالموصی، و القرآن لم یؤقت زمناً للارتباط بالنبی صلَّی الله علیه و آله و إنما أمر بالتمسّک به فی کل آنٍ و زمان، و من ثَمَّ فإن تمسّکنا بالوصی لا یعنی تمسکنا بالفتره التی عاشها الوصی، بل یعنی ذلک تمسکنا بخط الوصی الذی لا یحده زمان دون آخر، حیث اقتحم القرون و تجاوز العصور حتی صار مقیاساً للصحیح من العقیده، و أضحت [صفحه ۸] العقائد الإسلامیه برمتها مضطره الیترسّم فکره و روحه باعتبار أنه فکر الإسلام و روحه.و إذ کان علی المسیره الإسلامیه المعاصره بکل فصائلها أن تستمد مقوماتها الأساسیه من فکر الإسلام و مبادئه، فکیف یمکنها أن تضبط مواقع خطواتها فی مسرح الحیاه، و هی لم تعرف بعدُ قیمه وصیه النبی صلَّی الله علیه و آله؟إن الجهل بأهمیتها و ضرورتها فی تلک المسیره، نذیر بالابتعاد الکلی عن الخط الرسالی الواضح الذی أراده النبی صلَّی الله علیه و آله لأمته فی وصیته.و

أمّا منعها أو تجميدها تمهيداً اليإلغائها من الفكر الدينى و التطبيق الواقعى بحجه فوات أوانها! فإنما هو دعوه إلى إلغاء دور الدين من الواقع الحياه، أو شلّ حركته و تعطيله من أن يأخذ مداه الرحب فى حركه الواقع، وموقعه الكبير فى صلب المسيره الإسلاميه المعاصره. و على العكس تكون المحافظه عليها باستمرار وجودها محافظه على الدين فكراً و شريعه و عقيده، و إحياءً للحق، و إعلاناً بالتزامه كمنهجٍ فى الحياه؛ باعتبار كون الوصيه المعبّر الواقعى عن قوه الرساله فاعليتها فى رسم معالم الطريق. الأمر الذى يتطلب اعاده النظر فىً تقييم تلك المسيره و تشخيص أخطائها باكتشاف نوع العلاقه القائمه بين تأثيرات العهدين الجاهلى و الإسلامى الأول فى عدم فسحهما المجال أمام وصيه النبى صلَّى الله عليه و آله، لتأخذ دور ها كما ينبغى، و تقف الأمه على منابع خيرها، و تعرف مطالع نورها فى حاضرها و مستقبلها، و حينئذٍ ستُدرَك قيمه الأساليب التى استخدمها أهل البيت عليهم السلام و من سار بركبهم من الجيل الطلائعى الأول فى كيفيه المقاومه لألوان التحدّى التى جابهتها وصيه النبى فى ميدان الصراع السياسى بعد وفاه الرسول صلَّى الله عليه و آله.و كتاب «وصيه النبى صلَّى الله عليه و آله» على صغر حجمه استطاع أن يضع الوصيه فى مكانها الفسيح من الفكر الدينى، مسلّطاً الضوء على تاريخها، متتبعاً جذورها وحيثياتها فى العهد النبوى الشريف، و ما جرى مجراها على لسان النبى صلَّى الله عليه و آله فى تأكيد و حصر الأمر بعلىّ عليه السلام دون سواه، مع العنايه فى وسائل إثبات اُفقها السياسى، و محاولات الالتفاف حولها أو التشكيك فى مضمونها و جدواها، ونحو ذلك مما مرّ عليها و لها،

حتی جاء بالحقیقه الکامله _ لمن أراد معرفتها _ من القرآن، والحدیث، و السیره، و التاریخ، و الأدب. آملین أن یؤدّی دوره المطلوب فی وعی الأمه.و اللّه الهادی الی سواء السبیل. مرکز الرساله [صفحه ۹]

المقدمه

الحمد للّه ربّ العالمین، و سلامه علی عباده المصطفین محمد و آله المیامین.و بعد: أکّدت الشریعه علی الوصیه باعتبارها حاجه ماسّه من حاجات الإنسان و المجتمع، و تنطوی علی أهمیه خاصه، تتمثّل فی سلامه تصرفات الوصی بعد وفاه الموصی بعیداً عن إثاره المشاکل و النزاعات التی قد تنشأ داخل محیط الأسره أو القبیله أو المجتمع نتیجه التسابق فی الاستیلاء علی المواریث و الحقوق.و تسهم الوصیه فی نقل خبرات و تجارب السلف الیالخلف، و تساعد علی دیمومه العلاقات الشخصیه و الأسریه و الاجتماعیه.و لم تکن الوصیه أمراً مستحدثاً من قبل المشرّع الإسلامی، إذ مارسها الإنسان علی وفق اُسلوبه الخاص فی جمیع العصور، سواء أکان قریباً من التشریع أو بعیداً عنه، مؤمناً بالدین أو غیر مؤمنٍ به، و ذلک لارتباطها بالفطره الإنسانیه و سیره العقلاء التی تنزع الیوصیه الآباء للأبناء، و الماضین للتالین، و الکبار للصغار، و الراحلین للمقیمین...و قد جرت العاده أن الإنسان إذا شعر بدنو أجله أو أراد سفراً، فإنه یعهد لمن یخلفه فی تولی شؤون من یخلفهم، و إذا أراد رئیس قبیله أو جماعه السفر فإنه یستخلف من ینوبه حتی یعود.و فی تاریخ النبوات منذ أبینا آدم علیه السلام إلی نبینا الخاتم صلَّی الله علیه و آله لم نجد أحداً من الأنبیاء (صلوات اللّه علیهم) تخلف عن العهد لم یلیه فی الخلافه علی اُمته؛ لیکون حجهً للّه علی العباد، و وریثاً للنبوه، وحافظاً لرسالتها و هکذا فعل

النبی صلَّی الله علیه و آله فی وصیته لعلی علیه السلام.و علی ضوء المهمه الخطیره الملقاه علی عاتق الوصی فی قیاده الأمه و دیمومه حرکه الرساله، لابدّ أن یکون نسخهً ناطقه من النبی فی علمه و منزلته و کلّ ما یحمله [صفحه ۱۰] من مقومات تمیّزه عن سائر أفراد الأمه، و تؤهّله لمثل هذا المنصب الخطیر، فاختیار الوصی لابدّ أن یکون علی ضوء الاصطفاء الإلهی کما هو الحال فی النبوه، و أن یقترن ذلک بالعنایه النبویه و المؤهلات الذاتیه کالعصمه و السابقه و الفضل و غیرها.و هکذا کان شأن نبینا المصطفی صلَّی الله علیه و آله فی تعیینه لوصیه علی بن أبی طالب علیه السلام منذ تباشیر الدعوه الإسلامیه فی یوم الدار و حدیث الانذار، عند نزول قوله تعالی: (وَ أَنْذِرْ عَشِیرَتَکَ أَلْأَقْرَبِینَ) [۱] ثمّ لأجل تأصیل هذا المبدأ العقائدی فی وجدان الأمه و حرکتها، بادر إلی التصریح بالنص علی القائد الرسالی بعده فی مناسبات عدیده، کان آخرها فی مرض موته صلَّی الله علیه و آله حینما أراد أن یثبت ذلک بکتابٍ لا تضلّ الأمه بعده أبداً، فوقع النزاع و کثر اللغط و أخیراً مُنع الکتاب.و منذ ذلک الحین تنکر من تنکر لوصیه النبی صلَّی الله علیه و آله، و لم یدّخر الحاکمون وسعاً فی تجنید کل القوی لأجل طمس مفهوم الوصیه و کتمانه، حتی توارث ذلک أجیال من الناس تعرّض فیها ذلک المفهوم للتحریف و التغییر و الحذف و الإسقاط، و مع هذا فقد بقی الکثیر الدال علی ان الوصیه لعلی علیه السلام تشمل الخلافه و المرجعیه الفکریه و السیاسیه علی حدٍّ سواء.و بالنظر لما یترتب علی هذا الموضوع من آثار عقائدیه تتجاوز

اُطر الزمان و المكان فقد سلطنا الضوء عليه بحوث عدّه ضمن أربعه فصول: تناولنا فی الفصل الأول معنی الوصیه و بیان أرکانها و أقسامها و تشریعها فی الفکر الدینی إسلاماً کان أو غیره. و خصصنا الثانی للأحادیث و الآثار و المدونات النقلیه بالوصیه مع التأکید علی خصیصه الاصطفاء فی شخص الولی، و بیان شبیهه من الأوصیاء السابقین علیهم السلام. و جاء الفصل الثالث بما اخترناه من أشعار الصحابه فی الوصیه، وبیّنا فی الفصل الرابع موقف الأُمّه من الوصیه متمثله فی فصائلها المختلفه، مع الاشاره إلی الأسالیب المتبعه فی إنکار الوصیه و کتمانها و الشبهات المثاره حولها. [صفحه ۱۱]

معنی الوصیه و تشریعها

معنی الوصیه

الوصیه فی اللغه

للوصیه فی اللغه عدّه معانٍ نذکر منها:۱ـ مصدر وَصَیٰ یصی، بمعنی الوصل، و سمّیت وصیه لاتصالها بأمر المیت، حیث إنّ الموصی یصل تصرّفه بعد الموت بتصرّفه حال الحیاه.و منه یقال: وَصَی الرجلُ وصیاً: وصله، و وَصَی الشیءُ یصی: إذا اتصل، و وَصَیٰ الشیء بغیره وصیاً: وصله، و تواصی النبت: إذا اتّصل، و تواصی القومُ: أوصی بعضهم بعضاً، و تواصوا به: أوصی أولهم آخرهم، قال تعالی: (وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) [۲] و منه أیضاً: فَلاه واصیه: تتّصل بفَلاه اُخری، و أرض واصیه: متّصله النبات.۲ـ اسم مصدر بمعنی العهد و ما أوصیت به، یقال: أوصی الرجل و وصّاه توصیهً: عَهِدَ إلیه، و أوصیت له و أوصیت إلیه: إذا جعلته وصیک، و الاسم [صفحه ۱۲] الوَصاه و الوَصایه و الوِصایه.و الوصیّ: الذی یُوصی، و الذی یُوصی له، و هو من الأضداد، قال ابن سیده: الوصی: المُوصی و المُوصی، و الاُنثی وصیّ، و جمعها جمیعاً أوصیاء.قال ابن منظور: و قیل لعلیّ علیه السلام وصیّ... ثم استشهد

بقول كُثَيِّر فی محمد بن الحنفیه لمّا حبسه عبد اللّه بن الزبیر فی خمسه عشر رجلاً من أهله فی سجن عارم:تُخَبّر مَن لا قیتَ أنّک عائذٌ وصیّ النبیّ المصطفی و ابنُ عمّهِبل العائذُ المحبوسُ فی سجن عارم و فکّاک أغلالٍ و قاضی مغارم [۳] .قال المبرّد: أراد ابن وصیّ النبی صلّی الله علیه و آله، و العرب تقیم المضاف إلیه فی هذا الباب مقام المضاف [۴] .و قال الزَّبیدی: و الوصی کغنی، لقب علی رضی الله عنه [۵] .و قال أبو ریاش أحمد بن إبراهیم القیسی، المتوفّی سنه ۳۳۹ ه‍ـ فی شرحه لهاشمیات الکمیت عند قوله:و وصیّ الوصیّ ذی الخطّه الف ـــص ـــــــــــل و مُردی الخصوم یوم الخصام قِال أبو ریاش: و وصیّ الوصیّ: یعنی الحسن بن علی علیهما السلام، و الوصیّ: أمیر [صفحه ۱۳] المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام [۶] .و کان هذا اللقب یطلق علی أمیر المؤمنین علی علیه السلام إطلاق الأسماء علی مسمیاتها، و قد أکثر الشعراء من ذکره منذ صدر الإسلام و إلی الیوم.قال المبرّد عند قول الکمیت بن زید الأسدی: و الوصیّ الذی أمال التَّجُو بیّ [۷] به عرشَ اُمَّهٍ لانهدامِقال: قوله الوصی، فهذا شیء کانوا یقولونه و یکثرون فیه، ثمّ استشهد علی ذلک بعدّه أبیات، منها أبیات کُثیّر المتقدمه، و قول عبیداللّه بن قیس الرُّقیّات فی أبیات جاء فیها:و علیّ و جعفرٌ ذوالجناحی ـ ـــنِ هُناکَ الوصیّ والشهداءُ و قول أبی الأسود الدؤلی:أُحبُّ محمداً حبّاً شدیداً و عباساً و حمزهَ و الوصیّا [۸] و توسّع الأستاذ محمد محمود الرافعی فی شرح بیت الکمیت المتقدم (و الوصی الذی أمال التجوبی..) حیث قال: و الوصی هنا: الذی یوصی له، و یقال

للذی یوصی أیضاً، و هو من الأضداد، و المراد به علی کرم اللّه وجهه، سمّی وصیاً لأنّ رسول اللّه صلّی الله علیه و آله وصّی له، فمن ذلک ما روی عن أبی بریده، عن أبیه مرفوعاً أنه قال: «لکلّ نبی وصیّ، و إنّ علیاً وصیی و وارثی».ثمّ أورد الأبیات التی استشهد بها المبرّد فی هذا المقام. [صفحه ۱۴] و قال عند بیت الکمیت الذی یقول فیه: و الوصیّ الولیّ و الفارسُ المُعلمُ تحت العُجاجِ غیرُ الکَهامالولی: یعنی ولیّ العهد بعد رسول الله صلّی الله علیه و آله، و المعلم: الذی علّم مکانه فی الحرب بعلامهٍ أعلمها، و الکهام: الکلیل من الرجال و السیوف، یقال: سیف کهام [۹] .۳ـ ووردت الوصیه فی القرآن الکریم بمعنی الفرض أیضاً، ومنه قوله تعالی: یُوصِیکُمُ آللّهُ فِی أَوْلَادِکُم [۱۰] معناه: یفرض علیکم؛ لأنّ الوصیه من اللّه تعالی إنّما هی فرض، و الدلیل علی ذلک قوله تعالی: (وَ لاَ تَقْتُلُوا آلنَّفْسَ آلَّتِی حَرَّمَ آللّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذلِکُمْ وَصَّاکُم بِهِ) [۱۱] و هذا من الفرض المحکم علینا [۱۲] .

الوصیه فی الاصطلاح

للوصیه فی اصطلاح الفقهاء عدّه تعریفات ذات علاقه بالمعنی اللغوی المتقدّم، نذکر منها:۱ـ تملیک عین أو منفعه أو تسلیط علی تصرف بعد الموت [۱۳] . [صفحه ۱۵] ۲ـ تنفیذ حکم شرعی من مکلّف أو فی حکمه بعد وفاته [۱۴] .۳ـ الأمر بالشیء و العهد به فی الحیاه و بعد الموت [۱۵] .۴ـ الأمر بالتصرف بعد الموت [۱۶] .و یری بعض الفقهاء أنّ الجامع بین التعریفات المتقدمه هو العهد و إن اختلف متعلّقه باختلاف الخصوصیات.قال السید السبزواری قدّس سرّه: الوصیه الشائعه بین الناس علی اختلاف مللهم و أدیانهم، أوضح من أن یعرّفها

الفقهاء بهذا التعريفات، فإيكال بيان مفهومها إلى مرتكزاتهم أحسن و أولى لأنّهم يرون قوام الوصيه بالعهد فى جميع أنحائها و أقسامها، و إن اختلف متعلّق العهد إلى أُمور و أقسام، ففى تمليك العين و المنفعه عهدٌ من الموصى بتمليكها، و كذا فى الوصايه بالقيمومه و الولايه عهد بهما، واختلاف المتعلّق لا يوجب الاختلاف فى حقيقه الوصيه، فالجامع بين تمام الأقسام هو العهد، إلّا أنّ متعلّقه يختلف باختلاف الخصوصيات [۱۷] .و بما أن الوصيه تنصرف فى كافه أقسامها إلى معنى العهد، فوصيه النبى صلّى الله عليه و آله إلى أمير المؤمنين عليه السلام لا تخرج عن هذا الإطار، و عليه سنسلط الضوء فى هذا البحث لدراسه خصوصيات عهد النبى صلّى الله عليه و آله اليوصيّه و بيان متعلّق ذلك العهد، [صفحه ۱۶] و بكلمه اُخرى ماذا أراد النبى صلى الله عليه و آله من تعيين الوصى، و ما هى المهام الملقاه على الوصى بعد رحيل النبى صلّى الله عليه و آله، و هل هذا أمرٌ مستحدَث فى الإسلام أم أن له جذوراً فى الشرائع السماويه السابقه؟

اركان الوصيه

للوصيه أربعه أركان إذا توفّرت تحقّقت الوصيه، و هى كما يلى:۱ـ الموصى: و هو متعلّق الوصيه، و يعتبر فيه كمال العقل والحريه و البلوغ و الاختيار.۲ـ المُوصى به: و هو الذى يوصى، و يعتبر فيه الملك، و تصحّ الوصيه بكلّ ما يكون فيه غرض عقلائى محلّل من عينٍ أو منفعهٍ أو حقّ قابل للنقل.و سنأتى على بيان متعلّق وصيه النبى صلّى الله عليه و آله إلى أمير المؤمنين عليه السلام خلال هذا البحث و نبين خصوصياته، و عندها سيتضح لنا هل هو الخلافه و الزعامه على الأمّه كما تقتضيه

الأدلّه الصحيحه التى تُعنى بتحديد ذلك المتعلّق عند الفريقين، أو هو شىء آخر كما يدّعى بعض من تعرّض لبيان مفهوم وصيه النبى صلى الله عليه و آله إلى أمير المؤمنين عليه السلام.٣_ المُوصى له: و يشترط وجوده حين إنشاء الوصيه، و إلّا فلاوصيه لمعدوم.۴_ الوصىّ: و هو الشخص المعهود إليه إجراء و تنفيذ وصايا الميت المختلفه و تنجيزها، وله حقّ التصرف فيما كان الموصى متصرّفاً فيه، من أخراج حقّ و استيفائه، أو ولايه على طفل أو مجنون يملك الولايه عليه، إلى آخره. و يعتبر فيه البلوغ و الإسلام و العقل.«و من ثم يبدو واضحاً أن الوصى مما تختلف و لا يته سعهً وضيقاً بحسب اختلاف ولايه الموصى سعه وضيقاً، فأوصياء سائر الناس إنما تكون و لا يتهم [صفحه ١٧] مقصوره على الأموال من الدور و العقار و نحوهما، أو على الأطفال و المجانين و من فى حكمهم من السفهاء الذين كان للموصى ولايه عليهم.و أما أوصياء الأنبياء، فتكون وصايتهم عامه على جميع الأمه ذكرها و أُنثاها، حرّها و عبدها، كبيرها و صغيرها، و على جميع ما فى أيديهم من الأموال منقولها و غير منقولها؛ ذلك لأن كل نبى إنما هو أولى بأُمته من أنفسهم، فيكون أولى بأموالهم بالأولويه القطعيه، و إذا كان النبى أولى بهم و بأموالهم، كان الوصى كذلك.و من ثمّ فإن الأدله على أن الإمام على بن أبى طالب أنما هو وصى رسول اللّه صلّى الله عليه و آله إنما هى من الأدلّه القويه و الحجج الجليّه على أن لعلىّ عليه السلام ما كان ثابتاً للنبى صلّى الله عليه و آله من الولايه العامه لى المؤمنين أنفسهم و أموالهم جميعاً، و هذا

هو معنی الإمام أو الخلیفه» [۱۸] .

اقسام الوصیه

ذکر الفقهاء أقساماً کثیره للوصیه نذکر منها:أولاً: تقسیمها بلحاظ متعلّقها إلی قسمین:۱ـ وصیه تملیکیه: و تشمل تملیک عین أو منفعه أو تسلیط علی حقّ أو فکّ ملک.۲ـ وصیه عهدیه: و تشمل عهداً متعلّقاً بالغیر، أو عهداً متعلّقاً بنفسه، کالوصیه بما یتعلّق بتجهیزه.ثانیاً: و تنقسم باعتبار الأحکام التکلیفیه إلی خمسه أنواع: [صفحه ۱۸] ۱ـ الوصیه الواجبه. ۲ـ الوصیه المندوبه. ۳ـ الوصیه المحرمه. ۴ـ الوصیه المکروهه. ۵ـ الوصیه المباحه. [۱۹]

تشریع الوصیه

تشریعها قبل الإسلام

اشاره

لقد رافقت الوصیه الشرائع الإلهیه منذ أبینا آدم علیه السلام إلی سیدنا النبی المصطفی الخاتم صلّی الله علیه و آله، و أشارت آیات القرآن الکریم الیأن الأنبیاء کانوا یشدّدون علی الوصیه بإقامه شعائر الدین و تقوی اللّه و توحیده و طاعته، قال تعالی: (وَ وَصَّی بِها إِبْرَاهِیمُ بَنِیهِ وَ یَعْقُوبُ یَا بَنِیَّ إِنَّ اللّهَ آصْطَفَی لَکُمُ آلدِّینَ فَلاَ تَمُو تُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُم مُسْلِمُونَ) [۲۰] .و أکّدت مصادر الحدیث و التاریخ و السیره و کتب العهدین علی تواتر عهود الأنبیاء و الأوصیاء إلی مَن یخلفهم فی هدایه الناس إلی الحقّ و العمل الصالح و حسن العباده، و یکون حجه علی العباد و إماماً لهم ووارثاً للعلم النبوی و أمیناً علی رساله ربّه التی اصطفاها لهم.و لم یشذّ عن هذه القاعده أحدٌ من الأنبیاء و الرسل، فقد جاء فی الحدیث عن رسول اللّه صلّی الله علیه و آله أنه قال: «لکلّ نبی وصیّ و وارث، و إن علیّاً وصیی و وارثی» [۲۱] و ذلک لأن اللّه تعالی لا یمکن أن یخلی الأرض من قائم له بحجّه علیناانن [صفحه ۱۹] الناس یعرف الحلال والحرام و یُهتدی به إلی سبیل اللّه، کما ورد فی الصحیح من الأقوال:«أنّ الأرض

لاـ تخلو من قائم للّه بحجّه» [۲۲] .و عن أمير المؤمنين عليه السلام أنه قال: «اللّهم بلى، لاـ تخلو الأرض من قائم للّه بحجه، إما ظاهراً مشهوراً، و إمّا خائفاً مغموراً، لئلا تبطل حجج اللّه و بيّناته» [۲۳] .و عن الإمام الصادق عليه السلام قال: «ما زالت الأرض إلّا و للّه فيها الحجه، يعرف الحلال و الحرام، و يدعو الناس إلى سبيل اللّه» [۲۴] .و يظهر من مجموع ما ذكرته كتب الحديث و التاريخ و العهدين من تاريخ أوصياء الأنبياء عليهم السلام ان كل واحد منهم قد استخلفه نبى زمانه وعهد إليه بأمر شريعته و رعايه اُمته من بعده، بحيث تتسع مسؤوليته فى خلافه النبوه و الزعامه على جميع من تشمله دعوه تلك النبوه و تدبير شؤونهم وهدايتهم إلى سواء السبيل.

وصايا الأنبياء فى أسفار العهدين

لم تكن أخبار الوصيه مقصوره على مصادر التراث الإسلامى و حسب، بل حظيت بسهمٍ وافرٍ من الأخبار فى أسفار التوراه و الإنجيل المتداولين فى عصر نا الحاضر، و فيما يلى إشاره إلى بعضٍ منها: [صفحه ۲۰] ۱ـ جاء ذكر الأوصياء فى الاصحاح الخامس من سفر التكوين [۲۵] مرتّبين من شيث إلى نوح عليهم السلام و بأسماء مقاربه لما ورد فى مصادر التاريخ التى سنذكر لاحقاً بإذن اللّه.۲ـ و جاء فى آخر الاصحاح (۲۷) من سفر العدد خبر تعيين يسوع (يوشع ابن نون) وصياً لموسى عليه السلام و فقاً لأمراللّه تعالى [۲۶] .۳ـ وجاء فى الاصحاح الأول من سفر الملوك الأول ذكر وصيه نبى الله داود عليه السلام إلى ولده سليمان عليه السلام بأن يكون رئيساً على بنى إسرائيل و يهوذا [۲۷] .و ذكر فى الاصحاح الثانى من السفر المذكور وصيه داود إلى ولده

سلیمان علیه السلام بأن یعمل بشریعه موسی بن عمران [۲۸] .۴ـ جاء فی الاصحاح العاشر من إنجیل متّی ذکر وصیه عیسی علیه السلام إلی الحواریین، و کان أو لهم شمعون (سمعان) بطرس [۲۹] ، و تکرّر ذلک أیضاً فی آخر اصحاح من إنجیل یوحنا [۳۰] .

وصایا الأنبیاء فی کتب الحدیث و التاریخ

اشاره

نقل کثیر من المحدثین والمؤرخین مزیداً من وصایا الأنبیاء إلی من یخلفهم فی استکمال مسیره النبوه لإقامه شعائر الدین و تدبیر شؤون الخلق و هدایتهم [صفحه ۲۱] إلی سواء السبیل، کما أکدت بعض الأحادیث و الأخبار علی تواتر الوصیه و اتصالها منذ عهد آدم علیه السلام إلی نبینا الخاتم صلّی اللّه علیه و آله و ذکروا بعض التفاصیل المتعلّقه بأسماء الأوصیاء و الأحداث التی واکبت حیاتهم.

وصایا الأنبیاء فی کتب الحدیث

نقل المحدّثون روایات مستفیضه عن عدد الأوصیاء و استقصاء أخبارهم و محتوی وصایاهم، نشیر إلی مضمون بعضها مختصراً محیلین إلی المصادر.۱ـ عن الإمام الصادق علیه السلام عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی حدیث طویل یذکر فیه الأوصیاء منذ هبه اللّه وصی آدم علیه السلام إلی الإمام القائم علیه السلام [۳۱] .۲ـ و فی حدیث عن سلمان رضی الله عنه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یذکر فیه الأوصیاء منذ آدم علیه السلام إلی الإمام القائم علیه السلام [۳۲] .۳ـ و عن أم هانی بنت أبی طالب عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «إنّ اللّه جعل لکلّ نبی وصیاً؛ شیث وصی آدم، و شمعون وصی عیسی، و علی وصیی، و هو خیر الأوصیاء فی الدنیا و الآخره...» [۳۳] .۴ـ وفی حدیث عن أبی جعفر الباقر علیه السلام ذکر فیه اتصال الوصیه منذ هبه اللّه [صفحه ۲۲] وصیّ آدم علیه السلام الی سام بن نوح علیه السلام [۳۴] .۵ـ و فی حدیث آخر عنه علیه السلام جاء فیه: «فلمّا انقضت نبوه آدم علیه السلام واستکمل أیامه، أوصی اللّه تعالی إلیه، أن یا آدم قد قضیت نبوتک، واستکملت أیامک، فاجعل العلم الذی عندک

و الايمـان و الاـسم الأـعظم و ميراث العلم و آثـار علم النبوه فى العقب من ذريتـك، عنـد هبه اللّه ابنـك، فـإنى لم أقطع العلم و الايمان و الاسم الأعظم و آثار علم النبوه فى العقب من ذريتك إلى يوم القيامه، ولن أدع الأرض إلّا و فيها عالم يُعرَف به دينى، و تُعرَف به طـاعتى، و يكون نجـاةً لمن يولـد بينـك و بين نوح...» [۳۵] .۶ـ و فى حـديث آخر عنه عليه السـلام ذكر فيه وصـيه موسـى عليه السلام إلى فتاه يوشع بن نون [۳۶] .و هناك أحاديث اُخرى وردت فى مصادر الحديث تتضـمّن ذكر الأوصياء، فقد أفرد ابن بابويه القمى (ت / ۳۲۹ هـ) فى كتابه (الإمامه و التبصـره) باباً تحت عنوان (الوصيه من لدن آدم) ذكر فيه الأوصياء من لدن آدم عليه السـلام إلى أمير المؤمنين عليه السـلام [۳۷] .و ذكر الطبرى صاحب (المسترشد) المعاصـر للطبرى صاحب التاريخ جمله [صفحه ۲۳] احتجاجات فى موضوع الوصيه ضمّها عده أحاديث، وجاء فيه ذكر الأوصياء من آدم عليه السلام إلى شمعون وصـى عيسى عليه السلام [۳۸] .و عقد الشـيخ الصدوق باباً فى (الفقيه) تحت عنوان (الوصـيه من لدن آدم عليه السـلام) ذكر فيه عده أحاديث فى هذا المجال، و جعل فى (إكمال الدين) باباً تحت عنوان (اتصال الوصـيه من لدن آدم عليه السلام و أن الأرض لاـ تخلو من حجه للّه عزّوجـلّ على خلقه إلى يوم القيامه).و ذكر العلّامه المجلسـى عـده أحاديث و أخبار فى هـذا الخصوص فى الباب الثانى من كتاب الإمامه من (بحار الأنوار) و عنوانه (باب فى اتصال الوصـيه و ذكر الأوصـياء من لدن آدم عليه السلام إلى آخر الدهر) [۳۹] .

وصايا الأنبياء فى كتب التاريخ و السيره و التفسير

فيما

یلی نذکر بعض المؤرخین و المفسرین ممن تناول أخبار الأوصیاء مرتّبین حسب التسلسل التاریخی:۱ـ ابن سعد (ت / ۲۳۰ هـ) ذکر اتصال الوصیه من آدم إلی نوح علیه السلام فی روایه عن ابن عباس، جاء فیها أولاً ذکر شیث ابن آدم (و هو هبه اللّه) قال: و هو بالعربیه شث، و بالسریانیه (شاث)، و بالعبرانیه (شیث) و إلیه أوصی آدم صلوات اللّه علیه [۴۰] ... و ولد شیثُ بن آدم أنوشَ و نفراً کثیراً، و إلیه أوصی شیث، فولد أنوشُ قینانَ و نفراً کثیراً و إلیه الوصیه، فولد قینانُ مهالیلَ و نفراً [صفحه ۲۴] معه و إلیه الوصیه، فولد مهلالیلُ یرذَ ـ و هو الیارذ ـ و نفراً معه و إلیه الوصیه... فولد الیارذُ خنوخَ و هو إدریس النبی علیه السلام و نفراً معه، و هو أول نبی بُعث فی الأرض بعد آدم علیه السلام... فولد خنوخُ متو شلخَ و نفراً معه و إلیه الوصیه، فولد متوشلخُ لُمکَ و نفراً معه و إلیه الوصیه، فولد لمکُ نوحاً صلّی اللّه علیه و سلّم [۴۱] .۲ـ الیعقوبی، (ت/ ۲۹۲هـ)، ذکر أسماء الأوصیاء منذ عهد آدم علیه السلام إلی الحواریین أوصیاء عیسی علیه السلام، و ترجم لهم بالتفصیل و شرح الأحداث التی وقعت فی أیامهم [۴۲] .۳ـ الطبری، العامی (ت /۳۱۰ هـ)، ذکر تعاقب الأوصیاء منذ آدم إلی نوح علیهما السلام [۴۳] .و روی بالاسناد عن محمّد بن أسحاق، قال: لما حضرت آدم علیه السلام الوفاه دعا ابنه شیثاً فعهد إلیه عهده، و علّمه ساعات اللیل و النهار، و أعلمه عباده الخلق فی کل ساعه منهنّ... و کتب وصیته، فکان شیث وصیّ أبیه آدم علیه السلام، و

صارت الرياسه من بعد وفاه آدم لشيث، فأنزل اللّه عليه فيما روى عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله خمسين صحيفه [۴۴] .و جاء فيه أيضاً روايه عن ابن إسحاق ذكر فيها وصيه عيسى عليه السلام إلى [صفحه ۲۵] الحواريين، و بثّه إياهم فى الأرض دعاةً إلى اللّه تعالى. [۴۵] ۴_ المسعودى (ت / ۳۴۶ ه_)، ذكر أسماء الأوصياء من شيث (هبه اللّه) وصى آدم عليه السلام إلى سام وصى نوح عليه السلام [۴۶] .و أفراد كتاباً فى هذا الموضوع بعنوان (إثبات الوصيه) أثبت فيه إتصال الوصيه منذ آدم عليه السلام إلى النبى المصطفى الخاتم صلّى اللّه عليه و آله ثمّ إلى الأوصياء من بعده وصولاً إلى الإمام المنتظر القائم (صلوات اللّه عليه) و استخلص ذلك من عده روايات و أخبار من الحديث و التاريخ. [۴۷] ۵_ الثعلبى (ت / ۴۲۷ ه_) أورد عن سالم بن أبى الجعد، قال: لما مضى من عمر آدم عليه السلام مائه و ثلاثون سنه، وذلك بعد ما قتل قابيل هابيل بخمس سنين ولد له شيث، وتفسيره هبه اللّه، يعنى أنه خَلَف اللّه من هابيل، و علّمه اللّه ساعات الليل والنهار و عباده الخلق فى كل ساعه منها، و أنزل اللّه عليه خمسين صحيفه، و كان وصىّ آدم و ولى عهده [۴۸] .و قال: ذكر أهل التاريخ و أصحاب الأخبار أن آدم عليه السلام مرض قبل موته أحد عشر يوماً، وأوصى إلى ابنه شيث، و كتب وصيته و دفعها إلى شيث، و أمره أن يخفى ذلك عن ولد قابيل [۴۹] .و ذكر وصيه عيسى عليه السلام إلى الحواريين، و قال: كانوا أصفياء عيسى بن [صفحه ۲۶] مريم

علیه السلام و أولیاءه و أرضیاءه و أنصاره و وزراءه، و کانوا اثنی عشر رجلاً. [۵۰] ۶ـ ابن عبدالبرّ المالکی (ت / ۴۶۳ هـ)، ذکر وصیه آدم علیه السلام إلی ابنه شیث (هبه اللّه) [۵۱] .۷ـ المقدسی (ت/ ۵۰۷ هـ، ذکر وصی آدم علیه السلام و قال: کان شیث وصی آدم و ولی عهده و خلیفته من بعده [۵۲] .و قال عن یوشع بن نون: کان خلیفه موسی و ولی عهده، و لما مات یوشع ابن نون استخلف کالب بن یوفنا [۵۳] .۸ـ البغویّ (ت / ۵۱۶ هـ)، ذکر فی تفسیره الآیه (۳۱) من سوره المائده وصیه آدم علیه السلام إلی ابنه شیث، قال: فلمّا مضی من عمر آدم علیه السلام مائه و ثلاثون سنه ـ و ذلک بعد قتل هابیل بخمس سنین ـ ولدت له حواء شیثاً، واسمه عبداللّه، یعنی أنه من خَلف هابیل، و علّمه اللّه سبحانه و تعالی ساعات اللیل و النهار، و علّمه عباده الخلق فی کلّ ساعته منها، و أنزل علیه خمسین صحیفه، فصار وصیّ آدم و ولیّ عهده [۵۴] .۹ـ الشهرستانی (ت/ ۵۴۸ هـ)، ذکر قول الیهود فی وصیه موسی علیه السلام وقال: قالوا: کان موسی علیه السلام قد أفضی بأسرار التوراه و الألواح إلی یوشع بن نون وصیه و فتاه والقائم بالأمر من بعده، لیفضی بها إلی أولاد هارون؛ لأن الأمر [صفحه ۲۷] کان مشترکاً بینه و بین أخیه هارون علیه السلام، إذ قال تعالی حکایه عن موسی علیه السلام فی دعائه حین أُوحی إلیه أولاً: (وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی) [۵۵] و کان هو الوصی، فلما مات هارون فی حال حیاه موسی انتقلت الوصیه إلی یوشع بن

نون ودیعهً لیوصلها إلی شبیر و شبر ابنی هارون قراراً، و ذلک أن الوصیه و الإمامه بعضها مستقرّ و بعضها مستودع. [۵۶] ۱۰ـ ابن الجوزی (ت/ ۵۹۷ هـ)، ذکر أسماء الأوصیاء منذ عهد آدم علیه السلام إلی متوشلخ وصیّ إدریس علیه السلام [۵۷] و أخرج روایه محمّد بن أسحاق التی قدمناها عن الطبری، و فیها وصیه آدم علیه السلام إلی ولده شیث (هبه اللّه) [۵۸] .و نقل عن علماء السیر أن موسی علیه السلام توفی بعد هارون بثلاث سنین، و أوصی إلی یوشع علیه السلام [۵۹] .و عن الزهری أنه قال: لما حضرت یوشع الوفاه استخلف کالب بن یوفنّا، و عن القرظی، قال: فولیهم کالب زماناً یقیم فیهم من طاعه اللّه ما کان یقیم یوشع حتی قبضه اللّه عزّوجلّ علی منهاج یوشع [۶۰] .و نقل فی تفسیر الآیه (۱۴) من سوره یس قوله تعالی: (فَعَزَّزْنا بِثالِثٍ) عن مقاتل أنه قال: و اسم هذا الثالث شمعون، وکان من الحواریین، و هو وصی [صفحه ۲۸] عیسی علیه السلام [۶۱] .۱۱ـ الرازی (ت / ۶۰۶ هـ)، أشار فی تفسیر الآیتین (۲۵ و ۲۶) من سوره المائده إلی کون یوشع بن نون وصی موسی علیه السلام و قال: قال قوم: إنّ هارون مات فی التیه، ثم مات موسی بعده بسنه، و بقی یوشع بن نون، و کان ابن اخت موسی و وصیه بعد موته، و هو الذی فتح الأرض المقدسه. [۶۲] ۱۲ـ ابن الأثیر الجزری (ت / ۶۳۰ هـ)، ذکر تفاصیل وصیه آدم علیه السلام إلی ولده شیث، و ذکر الأوصیاء من عهد آدم الیإدریس علیه السلام، و توسّع فی تفاصیل الأحداث التی کانت فی عهدهم، ثمّ ذکر

الأوصياء من بعد إدريس إلى نوح عليهما السلام و بين وصيه نوح إلى ولده سام [۶۳] و وصيه عيسى إلى الحواريين و انه بثهم فى الأرض رسلاً من اللّه و أمرهم أن يبلغوا عنه ما أمره اللّه به، فتفرقوا حيث أمرهم [۶۴] .۱۳ـ ابن كثير (ت / ۷۷۴ هـ)، ذكر وفاه آدم عليه السلام و وصيته إلى ابنه شيث وقال: و معنى شيث هبه اللّه، وسمّاه بذلك لأنهما رزقاه بعد أن قتل هابيل.و عن محمّد بن إسحاق قال: لما حضرت آدم الوفاه عهد إلى ابنه شيث، و علّمه ساعات الليل و النهار، وعلّمه عبادات تلك الساعات، و أعلمه بوقوع الطوفان بعد ذلك. [صفحه ۲۹] قال: و لما توفى آدم عليه السلام و كان ذلك يوم الجمعه، جاءته الملائكه بحنوط و كفن من عند اللّه عزّوجلّ و من الجنه، و عزّوا ابنه و وصيه شيثاً عليه السلام [۶۵] .ثمّ قال: فلما مات آدم عليه السلام قام بأعباء الأمر بعده ولده شيث عليه السلام... فلما حانت وفاته أوصى إلى ابنه أنوش فقام بالأمر بعده، ثمّ بعده ولده قينن [۶۶] ، ثمّ من بعده ابنه مهلاييل... فلمّا مات قام بالأمر بعده ولده يرد، فلما حضرته الوفاه أوصى إلى ولده خنوخ و هو إدريس على المشهور [۶۷] .۱۴ـ السيوطى (ت/ ۹۱۱ هـ) قال: ذكر أئمه التاريخ أن آدم عليه الصلاه و السلام أوصى لابنه شيث، و كان فيه و فى بنيه النبوه و الدين، و أُنزل عليه تسع و عشرون صحيفه، و أنه جاء إلى أرض مصر، و كانت تُدعى بايلون فنزلها هو و أولاد أخيه، فسكن شيث فوق الجبل، و سكن أولاد قابيل أسفل الوادى، و استخلف

شیث ابنه أنوش، و استخلف أنوش ابنه قونان، واستخلف قونان ابنه مهلائیل، واستخلف مهلائیل ابنه یرد، و دفع الوصیه إلیه، و علّمه جمیع العلوم، و أخبره بما یحدث فی العالم... إلی أن قال: و ولد لیرد أخنوخ، و هو إدریس علیه الصلاه و السلام... و دفع إلیه أبوه وصیه جده والعلوم التی عنده... [۶۸] . [صفحه ۳۰]

تشریع الوصیه فی الإسلام

القرآن الکریم

جاء ذکر الوصیه فی العدید من آیات القرآن الکریم، منها قوله تعالی: (کُتِبَ عَلَیْکُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَکُمُ آلْمَوْتُ إِن تَرَکَ خَیْراً آلْوَصِیَّهُ) [۶۹] .و قوله: (وَ آلَّذِینَ یُتَوَفَّوْنَ مِنکُمْ وَ یَذَرُونَ أَزْوَاجاً وَصِیَّهً لِأَزْوَاجِهِمْ) [۷۰] .و قوله: (فَلِأُمِّهِ آلسُّدُسُ مِن بَعْدِ وَصِیَّهٍ یُوصِی بِهَا) [۷۱] و قوله: (شَهَادَهُ بَیْنِکُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَکُمُ آلْمَوْتُ حِینَ آلْوَصِیَّهِ آثْنَانِ) [۷۲] و غیرها.و المشهور بین العلماء أنّ الآیه الأُولی تدلّ علی وجوب الوصیه، و أنّ لسان الآیه لسان الوجوب، ثم قالوا: انها منسوخه بآیه المواریث، وهی قوله تعالی: (یُوصِیکُمُ آللّهُ فِی أَوْلَادِکُم لِلذَّکَرِ مِثْلُ حَظِّ آلْأُنْثَیَیْنِ) [۷۳] فانّ الأخیره نزلت بعد الأولی، و بالسُّنّه فقد ورد فی الحدیث:«لا وصیه لوارث» [۷۴] .و ذکر بعضهم أنها لو کانت منسوخه فالمنسوخ إنّما هو الفرض دون الندب [صفحه ۳۱] و أصل المحبوبیه [۷۵] و ذکر بعض آخر أن الوجوب المذکور فی الآیه الشریفه کان فی بدء الأمر و أوائل تغییر الشریعه لمواریث الجاهلیه، فالحکمه اقتضت أن یکون التغییر تدریجیاً بنحو الوصیه أولاً ثم بأحکام المواریث.قال السید السبزواری رحمه الله: و الحق أن الوصیه غیر منسوخه بشیء، لا بآیه المواریث و لا بالسنه الشریفه، و آیه الوصیه تدلّ علی محبوبیتها، و الکتابه یُراد بها هنا مطلق الثبوت الأعمّ من الوجوب و الندب، فقد تکون

الوصیه واجبه کما فی الوصیه بالحقوق الواجبه، وقد تکون مندوبه کما فی الوصیه بالتبرعات، و فی الأخیره یشترط أن لا تکون أکثر من ثلث المال، و فی الأُولی لا یشترط فیها ذلک، بل لابدّ و أن تخرج من جمیع المال، و لا ربط لآیه الإرث بآیه الوصیه، و هما موضوعان مختلفان، فأین یتحقّق النسخ؟ مع أن الإرث متأخّر عن الدین والوصیه.و أمّا الاستدلال بالسنّه علی نسخ آیه الوصیه، ففیه أولاً: عدم ثبوته کما ذکر جمع من علماء الفریقین، و ثانیاً: أن حدیث «لا وصیه لوارث» یمکن حمله علی أنه لا وصیه لوارث إذا کان أکثر من الثلث... [۷۶] أما فیما یتعلّق بخصوص الوصیه بالخلافه فانّ الآیات المتقدمه و غیرها التی تحثّ علی الوصیه و تأمر بها و تحذّر من إهمالها فی اُمور الدنیا و حطامها الزائل، تدلّ علی أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یمکن أن یترک اُمته بلا وصی یبیّن لهم أحکام الدین و یقتفی أثر سید المرسلین، و هو السبّاق إلی التعبّد بأوامر الوحی و نواهیه و جمیع ما فیه، فکیف یترک الوصیه و قد اُوحی بها إلیه وجعلها اللّه حقّاً علی المتقین؟ [صفحه ۳۲] ثمّ أنه نزل فی القرآن الکریم ما یجری مجری الوصیه بالخلافه الإسلامیه فی آیه البلاغ؛ قوله تعالی: (یَا أَیُّهَا آلرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَیْکَ مِن رَبِّکَ وَ إِن لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ) [۷۷] ،فکان تبلیغ هذا الأمر بحجم تبلیغ الرساله، فأیّ أمر خطیر هذا الذی أشارت إلیه الآیه؟روی الواحدی من طریق الأعمش باسناده الیأبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: نزلت هذه الآیه: (یَا أَیُّهَا آلرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِن رَبِّکَ)

يوم غدير خمّ فى على بن أبى طالب رضى عنه اللّه. [۷۸] واستقصى الحاكم الحسكانى طرق حدث أبى سعيد الخدرى بأسانيد متصله، ثمّ قال: و طرق هذا الحديث مستقصاه فى كتاب (دعاء الهداه إلى أداء حق الموالاه) من تصنيفى فى عشره أجزاء. [۷۹] و عن ابن مسعود، قال: كنّا نقرأ على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: (يا أيُّها الرَّسولُ بلِّغ ما أُنزِل إليك من ربِّك أن عليّاً مولى المؤمنين و إن لم تفعل فما بلَّغتَ رسالته) [۸۰] .إذن فإن تنصيب على عليه السلام للخلافه فى جانب و تبليغ الرساله فى جانب آخر متوازنان، فإذا لم ينصب علياً عليه السلام فلم يبلغ الرساله، باعتبار أنه ترك الكيان [صفحه ۳۳] الإسلامى فى مهبّ الريح، و لم يخلّف أحداً ليرعاه أو يقويه من بعده.

السنه المطهره

وردت أحاديث نبويه مستفيضه تدلّ على أن الوصيه فريضه محكمه و سنّه ثابته، و تؤكد أن على كلّ مسلم أن يوصى قبل معاينه الموت، نذكر منها:۱ـ قوله صلّى اللّه عليه و آله: «الوصيه حقّ على كلّ مسلم» [۸۱] ۲ـ قوله صلّى اللّه عليه و آله: «المحروم من حُرِم الوصيه» [۸۲] . ۳ـ و قوله صلّى اللّه عليه و آله: «ما حقّ امرئ مسلم له شىء يريد أن يوصى فيه، يبيت ليلتين إلّا و وصيته مكتوبه عنده» [۸۳] . و حاشا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أن يأمر بالشىء و يؤكّده ثمّ يتركه و لا يأتمر به، بل هو السبّاق إلى الطاعات و مرشد الأُمّه و دليلها إلى كلّ برّ و خير.قال الشوكانى: و كيف يظنّ برسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أن يترك الحاله الفضلى ـ أعنى

تقدیم التنجیز قبل هجوم الموت، و بلوغها الحلقوم ـ و قد أرشد إلی ذلک و کرّر و حذّر، و هو أجدر الناس بالأخذ بما ندب إلیه [۸۴] .أما من حیث وصیته بخصوص الخلافه فانه صلّی اللّه علیه و آله عیّن وصیه منذ تباشیر [صفحه ۳۴] الدعوه الإسلامیه حین نزلت (و أنذِرْ عشیرَتَکَ الأقرَبِینَ) [۸۵] فکان علی ابن أبی طالب علیه السلام دون غیره من أفراد الأمه، و لم یزل بعد ذلک یکرّر وصیته و یؤکّدها بعهود لفطیه کثیره سنذکرها فی الفصل الثانی من هذا البحث.و أراد صلی اللّه علیه و آله و هو فی المحتضر أن یکتب وصیته إلی علی علیه السلام تأکیداً لعهوده اللفظیه السابقه، و توثیقاً لنصوصه القولیه علیه، فقال صلّی اللّه علیه و آله: «ائتونی بداوه و فرطاس أکتب لکم کتاباً، لن تضلوا بعدی أبداً» فتنازعوا و لا ینبغی عند نبیّ تنازع فقالوا: ما شأنه أهجر، أو إن رسول اللّه غلبه الوجع، و عندها علم صلّی اللّه علیه و آله أنه لم یبقَ بعد قولهم هذا أثر لذلک الکتاب غیر الفتنه و الاختلاف، فقال لهم: «قوموا عنّی» أو «دعونی فالذی أنا فیه خیر» [۸۶] و اکتفی بعهوده اللفظیه و بلاغاته السابقه بلفظ الوصیه تاره، و الولایه اُخری، والخلافه أو الإمامه ثالثه، و بالنصّ الصریح علی الوصیه لأمیر المؤمنین علیه السلام.قال الشاعر: أوصی النبی فقال قائلهم و رأی أبا بکر أصاب و لم قد ظلّ یهجر سیدُ البشرِ یهجر و قد أوصی الیعمرِ.

العقل

من الضرورات العقلیه أن یحرص کلّ رسول علی الرساله التی بُعث بها، [صفحه ۳۵] فیقیم علیها وصیاً و قیماً بوحی من اللّه سبحانه حتی لا تضیع الرساله بموته،

و إلّا يلزم نقض الغرض من رسالته والجهود التى بذلها فى دعوه الناس إليها، و نقض الغرض من أى ذى عقل قبيح فكيف من سيّد العقلاء و الحكماء؟إن العقل يحيل على نبينا الخاتم صلّى اللّه عليه و آله أن يترك أمر دينه و اُمّته هملاً دون أن يبيّن قوله الفصل فى تعيين الوصى الذى يعهد إليه بالخلافه؛ ذلك لأنّ الدين لم يزل فى تباشير دعوته غضاً طرياً، فلو ألقى الحبل على الغارب لترتّب على ذلك ما لا يحمد عقباه بسبب ميول الأهواء، و اختلاف الآراء المؤديه اليالوقوع فى الفتنه و التنازع والفساد.يقول السيد عبد اللّه شبّر: إن العقل السليم يحيل على اللّه و رسوله الكريم صلّى اللّه عليه و آله مع كونه المبعوث إلى كافه الأنام، وشريعته باقيه إلى يوم القيامه أن يهمل اُمّته، مع نهايه رأفته و غايه شفقته بهم و عليهم، و يترك فيهم كتاباً فى غايه الأجمال و نهايه الاشكال، له وجوه عديده و محامل كثيره، يحمله كلّ منهم على هواه و رأيه و أحاديث كثيره عن صاحب الرساله صلّى اللّه عليه و آله فيها الصحيح والمكذوب، و الضعيف و الموضوع، ثم لا يعين لهذا الأمر الخطير رئيساً يرجعون إليه فى هذه المشكلات، ويركنون إليه فى سائر الأمور.و إن العقل ليحكم باستحاله ذلك فى شرع اللّه تعالى و حكمته، و لقد قرّب اللّه سبحانه ذلك من أفهام الناس، فأوجب الوصيه على كلّ مسلم إذا حضره الموت، لكى لا يدع أهله فى اختلاف و تخاصم فى إرثه و متروكاته، فكان لابدّ من وصيه تضمن فضّ هذا النزاع إن أمكن حصوله.فكيف تصور الحال إذن مع اُمّه كامله، و نبيها آخر الأنبياء؟و هل يستسيغ العقل

أن يتركها اللّه تعالى و رسوله بلا إمام موصى إليه، [صفحه ۳۶] و حافظ و قيّم و وليّ من بعده صلى اللّه عليه و آله؟ مع أنّ رأفه اللّه سبحانه بعباده، و رأفه النبى بأُمّته لا تقاسان برأفه الفرد اليأهله و أطفاله. [۸۷] و أيضاً: فم العقل يحكم بضروره الوصيّه من النبى بالأولويه القطعيه، و ذلك لأنه (إذا كانت الوصيه ثابته فى حطام زائل، فما بالها تُنفى فى خلافه راشده و شريعه خالده متكفّله بصلاح النفوس و النواميس و الأموال و الأحكام والأخلاق و الصالح العام و السلام و الوئام، و من المسلم قصور الفهم البشرى العادى عن غايات تلكم الشؤون، فلا منتدح و الحاله هذه أن يعين الرسول الأمين عن ربّه خليفته من بعده ليقتصّ أثره فى اُمّته) [۸۸] .و أيضاً: فمن المستحيل أن يكون النبى نفسه سبباً لضلال الأمّه و وقوع الفتنه بينها، ولا شكّ أن السكوت عن الوصيه يسبّب ذلك؛ لأنّ ترك الناس باهمال الوصيه فى مستقبل قيادتهم هو دليل على التفريط و مثار للفتنه و التنازع، و هذا حكم عقلى مسلّم ورد على لسان بعض الصحابه، ولا يمكن نسبه التفريط لكل رجل محترم فكيف ينسب إذن إلى أشرف الأنبياء و المرسلين صلّى اللّه عليه و آله؟!روى أن عائشه قالت لبعد اللّه بن عمر حينما أخبرها بأن أباه فى المحتضر:يا بنى أبلغ عمر سلامى، و قل له: لا تدع اُمه محمّد بلا راعٍ، استخلف عليهم ولا تدعهم بعدك هملًا، فانى أخشى عليهم الفتنه. [۸۹] و قال عبداللّه بن عمر لأبيه: لو استخلفت؟ قال: من قال؟ تجتهد فانك لست لهم بربّ، أرأيت لو أنك بعثت إلى قيم أرضك، ألم تكن تحبّ أن

یستخلف [صفحه ۳۷] مکانه حتی یرجع إلی الأرض؟ قال: بلی، قال: أرأیت لو بعثت إلی راعی غنمک، ألم تکن تحبّ أن یستخلف رجلاً حتی یرجع؟ قال: بلی [۹۰] .و لیت شعری کیف صارت عائشه و عبداللّه بن عمر أعلم بمآل الأمور و نتائج عدم الاستخلاف من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله؟ و هل هما أحرص علی مصلحه الاُمّه و ضمان مستقبلها من نبی الرحمه؟! کلا وحاشا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من هذه الأوهام، فانه صلّی اللّه علیه و آله قد نصّ علی خلیفته من بعده و بلّغ اُمّته بأنه علی بن أبی طالب علیه السلام، وفی ذات الوقت عهد إلیه أن الأمّه ستغدر به بعده [۹۱] ، و قال له: «أما إنک ستلقی بعدی جهداً» فقال علی علیه السلام: «فی سلامه من دینی؟» قال صلّی اللّه علیه و آله: «فی سلامه من دینک» [۹۲] و أخذ بیده و قد بکی فقال علی علیه السلام: «ما یبکیک یا رسول اللّه؟» قال علیه السلام: «ضغائن فی صدور أقوام لا یبدونها إلّا من بعدی» [۹۳] .و لقد تحقق ما أخبر به النبی الصادق الأمین صلّی اللّه علیه و آله، و دُفِع الوصیّ عن حقّه، و قد صرح علیه السلام بذلک مراراً، سیما فی خطبته الشقشقیه [۹۴] المعروفه، و فی غیرها أیضاً حیث قال: «فو اللّه ما زلت مدفوعاً عن حقّی، مستأثراً علیَّ، منذ قبض اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و آله حتی یوم الناس هذا» [۹۵] .و قال علیه السلام: «أما الاستبداد علینا بهذا المقام و نحن الأعلون نسباً، [صفحه ۳۸] و الأشدون برسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله نوطاً،

فانها كانت أَثرَه، شحّت عليها نفوس قوم، و سخت عنها نفوس آخرين، و الحكم للّه و المَعْوَد إليه القيامه» [۹۶] .و من الاُمور المستفاده من سيره النبى صلّى اللّه عليه و آله و غيرها فى أثبات الوصيه، و التى لو تأمّلها المسلم فإنه سيُسلّم بمسأله الوصيه دون الرجوع إلى مزيد من الأدله و البراهين، ما يأتى:أولاً_ لقد اُمِر النبى صلّى اللّه عليه و آله أن يقتدى بالأنبياء الذين قبله، فى قوله تعالى: (أُولئِكَ آلَّذِينَ هَدَى آللّهُ فَبِهُدَاهُمُ آقْتَدِهْ) [۹۷] و قال تعالى: (قُلْ مَا كُنتُ بِدْعاً مِنَ آلرُّسُلِ) [۹۸] و رأينا أن الأنبياء السابقين قد عهدوا إلى من يخلفهم فى تبليغ الشريعه و رعايه الأمه من بعدهم، ولم يكن خلفاؤهم إلّا أوصياءهم، فكيف يخالف نبينا صلّى اللّه عليه و آله ذلك أو يقصّر فى الامتثال، و هو أشرف الأنبياء و خاتمهم، و قد اجتمعت فيه خصال الكمال و صفات الشرف التى تفرّقت فيهم، و دينه أجمع الأديان، و رسالته أشمل الرسالات و أكملها، فكيف يتركها غضّه طريه تتجاذبها الأهواء و النزاعات؟!ثانياً_ (قد جرت عاده الرسول صلّى اللّه عليه و آله أنه متى سافر عن المدينه أو غاب عنها، عيّن خليفته عليها، فكيف يترك الاستخلاف فى غيبه الوفاه؟ مع علمه أنّه خاتم الأنبياء و الرسل، و أن التكليف لم يرتفع عن العباد بموته، بل هو باقٍ إلى يوم القيامه) [۹۹] . [صفحه ۳۹] و كان من جمله الذين استخلفهم رسول اللّه على المدينه خلال المغازى ابن اُمّ مكتوم، و أبو لبابه رفاعه بن عبدالمنذر [۱۰۰] و سعد بن عباده، وسعد بن معاذ، و زيد بن حارثه، و أبو سلمه المخزومى، و عبداللّه بن رواحه، و

أبو رهم الغفاری و غیرهم [۱۰۱] .و استخلف علیاً علیه السلام فی تبوک، و کانت آخر غزواته.روی البخاری و مسلم عن سعد بن أبی وقاص، قال: خلف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله علی بن أبی طالب فی غزوه تبوک، فقال: «یا رسول اللّه، تخلّفنی فی النساء و الصبیان؟» قال صلّی اللّه علیه و آله: «أما ترضی أنت تکون منی بمنزله هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی» [۱۰۲] .إذن لقد کان دأب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله أنه لم یترک المدینه دون أن یستخلف علیها حتی و لو کانت الغزوه عند أطرافها کالخندق أو علی بُعد میلٍ عنها کأُحد، فکیف یمکن أن نتصور أنه یترک أمته أبد الدهر دون أن یستخلف علیها؟!هذا، و للشهید الصدر رضی اللّه عنه ثلاث تصورّات حول مستقبل الرساله بعد الرسول صلّی اللّه علیه و آله، و قد ناقشها نقاشاً عقلیاً مستنیراً بالواقع التاریخی، و طبیعه الأحداث التی اکتنفت البعثه فی صدرها الأول، و معطیات الواقع الفکری لرجالها، و یمکن تلخیص تلک التصورات بما یلی: [صفحه ۴۰] ۱ـ أن یقف الرسول صلّی اللّه علیه و آله من مستقبل الرساله موقفاً سلبیاً، و یکتفی بممارسه دوره فی قیاده الأمّه و الرساله و توجیهها فتره حیاته، و یترکها فی مستقبلها للظروف والصدف، وهذه السلبیه لا یمکن افتراضها فی النبی صلّی اللّه علیه و آله لأنها انما تنشأ من أحد أمرین لا ینطبقان علیه.الأول: الاعتقاد بأن هذه السلبیه و الاهمال لا یؤثران علی مستقبل الرساله، و أنّ الأمه التی سوف تخلف الدعوه قادره علی التصرف بالشکل الذی یحیی الدعوه و یضمن عدم الانحراف، و هذا الاعتقاد لا مبرر

له من الواقع اطلاقاً، بل إن طبيعه الأشياء كانت تدلّ على خلافه.الثانى: انه بالرغم من شعوره بخطر هذه السلبيه لا يحاول تحصين الدعوه ضد ذلك الخطر، لأنه ينظر إليها نظره مصلحيه، فلا يهمه إلّا أن يحافظ عليها ما دام حياً ليستفيد منها ويستمتع بمكاسبها و لا يُعنى بحمايه مستقبلها بعد وفاته، و هذا التفسير لا يمكن أن يصدق على النبى صلّى اللّه عليه و آله لإخلاصه لرسالته و تفانيه فيها و تضحيته من أجلها حيى آخر لحظه من حياته و هو يسيّر جيش اُسامه، فهو يعيش هموم مستقبلها، و يشعر بالخطر المحدق بها، و يخطط لسلامتها من الأخطار المرتقبه بعد وفاته، فأراد أن يكتب لاُمته كتاباً يكون عصمه لها عن الضلاله، و جنّه تدرأ عنها عوامل الفرقه و الاختلاف، فحيل بينه و بين ما أراد!!٢ــ أن يخطط الرسول القائد صلّى اللّه عليه و آله للمستقبل، و يتّخذ موقفاً إيجابياً، فيجعل القيمومه على الدعوه و قياده التجربه للاُمه الممثّله على أساس نظام الشوريى فى جيلها الأول الذى يضمّ مجموع المهاجرين و الأنصار.و الملاحظ أن طبيعه الأشياء و الوضع العام الثابت عن الرسول صلّى اللّه عليه و آله و الرساله و الصحابه يدحض هذه الفرضيه، و ينفى أن يكون النبى صلّى اللّه عليه و آله قد انتهج [صفحه ۴۱] هذا الطريق؛ لأنه يتطلب أن يقوم الرسول صلّى اللّه عليه و آله بعمليه توعيه للاُمّه على نظام الشورى وحدوده و تفاصيله، و أن يعطيه طابعاً دينياً مقدساً، و أن يعدّ المجتمع الإسلامى إعداداً فكرياً و روحياً لتقبل هذا النظام.و الملاحظ أن النبى صلّى اللّه عليه و آله لم يمارس عمليه التوعيه على نظام الشورى و تفاصيله التشريعيه

أو مفاهيمه الفكريه، لأن هذه العمليه لو كانت قد انجزت، لا نعكست فى الأحاديث المأثوره عن النبى صلّى اللّه عليه و آله، و لتجسّدت فى ذهنيه أصحابه.و قد انقسم أصحابه من بعده إلى فئتين:الفئه التى انحازت إلى أهل البيت عليهم السلام، و من الواضح أنهم كانوا يؤمنون بالوصايه و الأمامه و يؤكّدون على القرابه، و لم ينعكس منهم الإيمان بفكره الشورى.والفئه التى تمثّلها السقيفه و الخلافه التى قامت بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و هؤلاء أيضاً لم يكونوا يؤمنون بالشورى، فابو بكر عهد بها إلى عمر، و عمر عهد بها الى سته أشخاص، فلم يكن أصحاب هذا الاتجاه ممن يبنى ممارسته الفعليه على أساس الشورى، و لم يكن لديه فكره محدده عن هذا النظام فكيف يمكن أن نتصّور أن النبى صلّى الله عليه وآله مارس عمليه توعيه على هذا النظام تشريعياً و فكرياً، و أعدّ جيل الصحابه لتسلّم قياده الاُمّه على أساسه، ثمّ لا نجد تطبيقاً واقعياً له أو مفهوماً محدداً عنه؟! و عليه فإنه صلّى اللّه عليه و آله لم يكن قدح الشورى كنظام بديل على الاُمّه بعد وفاته.٣ـ أن يقف النبى صلّى اللّه عليه و آله مستقبل الرساله بعد وفاته موقفاً إيجابياً، فيختار بأمرٍ من اللّه سبحانه شخصاً معيَّناً، فيعدّه اعداداً رسالياً و قيادياً خاصاً، لتتمثّل فيه المرجعيه الفكريه و الزعامه السياسيه للتجربه، ويواصل بعده [صفحه ۴۲] و بمسانده القاعده الشعبيه الواعيه من المهاجرين و الأنصار قياده الأمه وبناءها عقائدياً و تقويتها باستمرار نحو المستوى الذى يؤهلها لتحمل المسؤوليات القياديه.و لم يكن هذا الشخص المنصوب لتسليم مستقبل الدعوه و تزعمها فكرياً وسياسياً، إلّا على بن أبى طالب عليه السلام

الـذی أراده لذلک اللّه تعالی، و رسوله الکریم صـلّی اللّه علیه و آله، هذا فضـلاً عن عمق وجوده فی کیان الدعوه، و انه المسـلم الأول و المجاهـد الأول فی سبیلها عبر کفاحها المریر ضـد کلّ أعـدائها، و عمق وجوده فی حیاه القائد الرسول صـلّی اللّه علیه و آله و انه ربیبه الـذی فتـح عینیه فی حجره، و نشأ فی کنفه، و هیّأله من فرص التفاعل معه و الاندماج بخطه ما لم یتوفر لأیّ إنسان آخر [۱۰۳] . [صفحه ۴۳]

وصیه النبی فی الحدیث و الأثر

الأحادیث الصریحه بالوصیه

تمهید

إن الإمامه رئاسه عامه فی اُمور الـدین و الـدنیا نیابهً عن النبی [۱۰۴] ، و وجوبهـا فی کـل زمان أمرٌ توافقت علیه کلمه الاُمّه بکلّ فصائلها [۱۰۵] ، لکنهم اختلفـوا فی السبیـل المؤدّی إلیهـا؛ فـذهب أغلب الفرق الی أن الأـمر محصور فی قریش، وللمسـلمین أن یختاروا من قریش ما شاءوا، وذهب الخوارج الی أن الأمر متروک للمسـلمین فی أن یختاروا من بینهم مَن یرونه أهلاً للامامه من قریش أو غیرهـا.و تعتقـد الإمـامیه أن الإمـامه منصب إلهی لاـ یُنـال إلّـا بتعیین من السـماء، و بنصّ النبی المرسل، و أن ذلک من صمیم واجب النبی صـلّی اللّه علیه و آله؛ لأـنه بُعِث رحمهً للعـالمین، فلابـدّ أن یعهـد الی من یـأتمنه علی دین اللّه و رسـاله ربّه، لیقـوم بـأمرهم من بعـده، و یجمـع کلمتهم، و ینظم أمرهم، و یرفع أسـباب الخلاـف من بینهم. [صـفحه ۴۴] و أجمعـوا علی أن الرسول المصـطفی صلّی اللّه علیه و آله قد بلّغ ما اُنزل إلیه من ربّه تمام البلاغ، و أنه لم یفارق الاُمّه حتی أرشدهم الی وصیه من بعده، و نصّ علی أخیه علیّ بن أبی طالب علیه السلام

فی مناسبات عدیده و مواضع شتی، لتعمیق وعی الاُمّه فی هذه الاتجاه، و تأصیل هذا المبدأ فی حرکتها و وجدانها. و لهم فی هذا الاتجاه أحادیث و آثار صریحه فی هذا المعنی، نذکر منها:

الأحادیث النبویه

اشاره

هناک مزید من الأحادیث النبویه المصرحه بالوصیه، و قد بلغت من الکثره بحیث أفردها بعض الأعلام بتصنیف خاص. [۱۰۶] و فیما یلی نذکر أهم الأحادیث الصریحه بذکر الوصیه لأمیر المؤمنین علی علیه السلام و نحرص علی أن تکون من مصادر العامه:۱ـ روی کثیر من المحدثین و المؤرخین و أصحاب السیر حدیث الدار الشریف و هو صریح بالایصاء و الاستخلاف معاً و قصه الحدیث: أنه فی بدء الدعوه الإسلامیه، و بعد نزول قوله تعالی: (وَ أَنْذِرْ عَشِیرَتَکَ الأَقْرَبِینَ) [۱۰۷] دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بنی عبد المطلب الی دار عمّه أبی طالب مرّتین، و بعد أن أطعمهم و سقاهم توجّه إلیهم قائلاً: «یا بنی عبدالمطلب، و اللّه ما أعلم شاباً فی العرب جاء قومه بأفضل مما قد جئتکم، إنی جئتکم بخیر الدنیا و الاَخره، و قد أمرنی اللّه تعالی أن أدعوکم إلیه، فأیکم یؤازرنی علی هذا الأمر، علی أن یکون أخی و وصیی وخلیفتی فیکم؟» و فی روایه:«و خلیفتی من بعدی». [صفحه ۴۵] فاحجم القوم عنها جمیعاً، فقال علی علیه السلام و کان أحدثهم سناً: «أنا یا نبی اللّه أکون وزیرک علیه» فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله برقبته، ثم قال: «ان هذا أخی و وصیی و خلیفتی فیکم، فاسمعوا له و أطیعوا» فقام القوم یضحکون، و یقولون لأبی طالب: قد أمرک أن تسمع لا بنک و تطیع [۱۰۸] .۲ـ و عن أنس بن مالک، قال:

قلنا لسلمان: سل النبی صلّی اللّه علیه و آله عن وصیه، فقال له سلمان: یا رسول اللّه، من وصیک؟ قال: «یا سلمان من کان وصیّ موسی؟»قال: یوشع بن نون. قال: «فان وصیی و وارثی، یقضی دینی، و ینجز موعدی، علی بن أبی طالب» [۱۰۹] . [صفحه ۴۶] و فی روایه: «إن وصیی و موضع سری، و خیر من أترک بعدی، و ینجز عدتی، و یقضی دینی، علی بن أبی طالب» [۱۱۰] .۳ـ وعن بریده، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «لکلّ نبی وصیّ ووارث، و إنّ علیاً وصیی ووارثی» [۱۱۱] .۴ـ و عن أبی أیوب الأنصاری، قال: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مرض مرضهً، فدخلت علیه فاطمه صلّی اللّه علیها تعوده و هو ناقه من مرضه، فلما رأت ما برسول اللّه من الجهد و الضعف خنقتها العبره حتی خرجت دمعتها، فقال لها:«یا فاطمه، إن اللّه عزّوجلّ اطلع الی الأرض اطلاعهً فاختار منها أباک، فبعثه نبیاً، ثم اطلع إلیها ثانیهً فاختار منها بعلک، فأوحی إلیّ فأنکحته و اتخذته و صیاً».الی أن قال: «یا فاطمه، إنا أهل بیت اُعطینا سبع خصال لم یعطها أحد من الأولین و لا الآخرین قبلنا: نبینا أفضل الأنبیاء و هو أبوک، و وصینا خیر [صفحه ۴۷] الأوصیاء و هو بعلک...» [۱۱۲] .و روی نحوه عن أمیر المؤمنین علیه السلام، و ابن عباس، و أبی سعید الخدری، و علی بن علی الهلالی عن أبیه، و غیرهم [۱۱۳] .۵ـ و عن أنس بن مالک، قال: قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «یا أنس، اسکب لی وضوءاً» ثم قام فصلّی رکعتین. ثم قال: «یا

أنس، أول من يدخل عليك من هذا الباب أمير المؤمنين، وقائد الغرّ المحجلين، و خاتم الوصيين». قال أنس: قلت: اللهمّ اجعله رجلاً من الأنصار _ و كتمته _ إذ جاء علىّ. فقال: «من هذا يا أنس؟» فقلت: علىّ. فقام مستبشراً فاعتنقه، ثم جعل يمسح عرق وجهه بوجهه، و يمسح عرق على بوجهه، فقال على: «يا رسول اللّه، لقد رأيتك صنعت شيئاً ما صنعت بى من قبل؟» قال صلّى اللّه عليه و آله: «و ما يمنعنى و أنت تؤدّى عنى، و تسمعهم صوتى، و تبين لهم ما اختلفوا فيه بعدى؟» [۱۱۴] . [صفحه ۴۸] ۶_ و عن سلمان قال: سمعت حبيبى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله يقول: «كنت أنا و على نوراً بين يدى اللّه عزوجل قبل أن يخلق آدم بأربعه عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم قسّم ذلك النور جزءين: فجزءٌ أنا و جزء علىّ» [۱۱۵] .قال ابن أبى الحديد: رواه أحمد فى (المسند) و فى كتاب (فضائل على عليه السلام)، و ذكره صاحب كتاب (الفر دوس) و زاد فيه: «ثم انتقلنا حتى صرنا فى عبدالمطلب، فكان لى النبوه، و لعلىّ الوصيه» [۱۱۶] .و فى لفظ آخر: «ففىّ النبوه، و فى علىّ الخلافه» [۱۱۷] .

دلاله الأحاديث

نكتفى بهذا القدر من الأحاديث النبويه المصرحه بذكر الوصيه، و نبيّن الآن دلالتها، و نبدأ باستدلال الفاضل المقداد السيورى على خلافه على عليه السلام [صفحه ۴۹] بالحديث الأول.قال: قوله صلّى اللّه عليه و آله: «أنت أخى ووصيى و خليفتى من بعدى و قاضى دينى» والا ستدلال به من وجهين:الأول: «أنت وصيى» و هذا لا ينكره أحد، فأما أن يريد بذلك التصرّف فى كل ما كان

للنبی صلّی اللّه علیه و آله أن یتصرّف فیه، أو بعضه. و الثانی باطل لاطلاق اللفظ و عدم تقییده و عدم قرینه داله علی التقیید. فلو اُرید لکان تلبیساً، و هو غیر جائز منه صلّی اللّه علیه و آله، فتعین الأول , و هو المطلوب؛ لأنا لا نرید بالإمامه إلّا ذلک.و الثانی: قوله «قاضی دینی» علی روایه کسر الدال، و هو صریح فی خلافته علیه السلام [۱۱۸] .و فی لاأحادیث السته المتقدمه إضاءات کثیره تدلنا علی بیان متعلق وصیه النبی صلّی اللّه علیه و آله الیأمیر المؤمنین علیه السلام یمکن تلخیصها بالنقاط التالیه:۱ــ فی الحدیث الأول دلاله علی أصاله مفهوم الوصیه و امتداده التاریخی الی أول البعثه النبویه المبارکه، حینما دعا النبی صلّی اللّه علیه و آله عشیرته الأقربین یوم الأنذار، مما یعبّر عن أهمیه هذا المفهوم و خطورته و عمقه فی مسیره الرساله، و یؤکد ممارسه النبی صلّی اللّه علیه و آله للاعداد الرسالی لشخص الوصی کی یهیئه لزعامه الأمه من بعده بأمر من اللّه، لما تقدّم من أن الإمامه منصب إلهی، و یدحض [صفحه ۵۰] حجّه القائلین بأن متعلق الوصیه لا یتجاوز رعایه الأولاد و الأهل و قضاء الدیون و غیرها من العهود الوارده فی الوصایا العامه.۲ــ و فی الحدیث الرابع دلاله علی أن اختیار الوصی هو اختیار إلهی لا یتدخل فیه أحد، فهو تعالی یختار النبی صلّی اللّه علیه و آله من بین أهل الأرض کافه، ثم یختار الوصی علی نسق اختیار النبی، ثم یوحی الی النبی بتعیینه خلیفهً من بعده، و لیس ثمه خلیفه للنبی غیر وصیه.و یدلّ علیه أیضاً ما رواه ابن اسحاق فی سیرته عن سلمان رضی اللّه

عنه أنه سأل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فقال: يا رسول اللّه إنه ليس من نبى إلّا وله وصىّ و سبطان، فمن وصيك و سبطاك؟ فلم يجبه صلّى اللّه عليه و آله... الى أن قال: «سألتنى عن شىء لم يأتنى فيه أمر، و قد أتانى أن اللّه عزّوجل قد بعث أربعه آلاف نبى، و كان أربعه آلاف وصى، و ثمانيه آلاف سبط، فو الذى نفسى بيده لأنا خير النبيين، و إن وصيى لخير الوصيين، و سبطاى خير الأسباط» [۱۱۹] .و سنأتى على بيان دليل الاصطفاء الإلهى فى شخص أميرالمؤمنين علىّ عليه السلام فى مبحث خاص من هذا الفصل.۳ـ تشتمل الأحاديث المتقدمه على جمله أدله جليه على أن المراد بلفظ الوصى هو القائد الرسالى و الخليفه الذى يلى الرسول صلّى اللّه عليه و آله فى اُمته.منها: اقتران لفظ الوصى الوارد فى الأحاديث بألفاظ اُخرى تدلّ على المضمون السياسى والقيادى، كالخليفه والوزير و موضع السرّ و قاضى الدين و منجز الوعد و غيرها. [صفحه ۵۱] و منها: التأكيد على وجوب الطاعه للوصى بقوله صلّى اللّه عليه و آله: «اسمعوا له و أطيعوا» كما فى الحديث الأول، هذا الوجوب من مقتضيات الإمامه، قال تعالى: (يَا أَيُّهَا آلَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا آللّهَ وَ أَطِيعُوا آلرَّسُولَ وَ أُولِى آلْأَمْرِ مِنْكُم) [۱۲۰] .و يدلّ عليه أيضاً ما رواه أبو ذر عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله قال: «من أطاعنى فقد أطاع اللّه، و من عصانى فقد عصى اللّه، و من أطاع علياً فقد أطاعنى، و من عصى علياً فقد عصانى» [۱۲۱] .و منها: التأكيد على الوظائف القياديه للإمام مثل «تؤدى عنى، و تسمعهم صوتى، و تبين لهم

ما اختلفوا فيه بعدى».و يدلّ عليه ما جاء فى الصحيح عن أنس: أن النبى صلّى اللّه عليه و آله قال لعلى: «أنت تبين لأمتى ما اختلفوا فيه بعدى» [۱۲۲] .و منها: التأكيد على الخصال القياديه للوصى و منها كونه موضع سرّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و خير ن يترك بعده، و كونه عليه السلام خيرالأوصياء و خاتمهم. و جميع ذلك ن الدلالات الالتزاميه على أن لفظ الوصى لا ينفك عن معنى الإمامه والخلافه.

احاديث أهل البيت

جاءت أحاديث أهل البيت عليهم السلام لتؤكد بأن أمير المؤمنين علياً عليه السلام هو خاتم الوصيين و سيدهم، و أول المؤمنين باللّه، و وارث النبوه، و تصرّح بعمق وجود الوصيين و سيدهم، و أول المؤمنين بأللّه، و وارث النبوه، و تصرّح بعمق وجود الوصى فى تاريخ الرساله فقد كان يرى مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله الضوء قبل [صفحه ۵۲] الرساله و يسمع الصوت.كما ركّزت على بيان فضل أهل البيت عليهم السلام و أن لهم حق الوصيه و الوراثه، و لهم خصائص حق الولايه، و لا يقاس بهم أحد من أفراد الاُمّه، و أنهم أهل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و أولياؤه و أوصياؤه و ورثته و أحقّ الناس بمقامه، و فيما يلى بعض نصوصها:۱ــ عن الأصبغ بن نباته، قال: قال أمير المؤمنين عليه السلام فى بعض خطبه: «أيها الناس، اسمعوا قولى و اعقلوه عنى، فان الفراق قريب؛ أنا إمام البريه، ووصى خير الخليفه، و زوج سيده نساء الاُمّه، و أبو العتره الطاهره و الأئمه الهاديه. أنا أخو رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله ووصيه و وليه و وزيره و صاحبه و صفيه و

حبیبه و خلیله. أنا أمیر المؤمنین، و قائد الغرّ المحجلین، و سیّد الوصیین» [۱۲۳] .۲ـ و عن عبداللّه بن الحسن بن الحسن، قال: کتب علیٌ علیه السلام الیمحمد بن أبی بکر و أهل مصر.. و ذکر الکتاب، و ممّا جاء فیه موضّحاً الفرق بین نفسه المقدّسه و بین معاویه الوغد الزنیم: «و تأمّلوا و اعلموا أنه لا سوی إمام الهدی و إمام الردی، ووصیّ النبیّ، جعلنا اللّه و إیاکم ممن یحبّ و یرضی..» [۱۲۴] .ورواه الشیخ الطوسی بالاسناد عن أبی إسحاق الهمدانی [۱۲۵] .۳ـ و عن حکیم بن جبیر، قال: خطب علی علیه السلام فقال فی أثناء خطبته: «أنا عبداللّه و أخو رسوله، لا یقولها أحد قبلی و لا بعدی إلّا کذب، ورثت نبی [صفحه ۵۳] الرحمه، و نکحت سیده نساء هذه الاُمّه، و أنا خاتم الوصیین» [۱۲۶] .۴ـ و حینما ناظر عبداللّه بن عباس الخوارج، کان من جمله قولهم: و زعم أنه وصیّ، فضیّع الوصیه. فأجابهم أمیر المؤمنین علیه السلام: «و أمّا قولکم: إنی کنت وصیاً فضیعت الوصیه، فإن اللّه عزّوجلّ یقول: (وَ لِلّهِ عَلَی آلنَّاسِ حِجُّ آلْبَیْتِ مَنِ آسْتَطَاعَ إِلَیْهِ سَبِیلاً وَ مَن کَفَرَ فَإِنَّ آللّهَ غَنَیٌّ عَنِ آلْعَالَمِینَ) [۱۲۷] أفرأیتم هذا البیت لو لم یحُجّ إلیه أحد، کان البیت یکفر؟ إن هذا البیت لو ترکه من استطاع إلیه سبیلاً کفر، و أنتم کفرتم بترککم إیای، لا أنا کفرتُ بترکی لکم» [۱۲۸] .و ممّا یعزّز جواب أمیر المؤمنین علیه السلام قول النبی صلّی اللّه علیه و آله له علیه السلام: «یا علی أنت بمنزله الکعبه تؤتی و لا تأتی» [۱۲۹] فواجب علی الناس أن یقصدوه و لا یقصد هو أحداً، وأن یسألوه

و لا يسأل أحداً، ويمتارون منه العلم و لا يمتار من أحد.۵ـ و قال عليه السلام فى خطبه له: «لا يقاس بآل محمد صلّى اللّه عليه و آله من هذه الاُمّه أحد، و لا يسوّى بهم من جرت نعمتهم عليه أبداً هم أساس الدين، و عماد اليقين، إليهم يفىء الغالى، و بهم يلحق التالى، و لهم خصائص حق الولايه، و فيهم الوصيه و الوراثه» [۱۳۰] .۶ـ و عن زيد بن الحسن و على بن الحسين عليه السلام، قال: خطب الحسن عليه السلام [صفحه ۵۴] الناس حين قُتل على بن أبى طالب عليه السلام، فحمد اللّه و أثنى عليه، و ممّا جاء فى خطبته: «أيها الناس، من عرفنى فقد عرفنى، و من لم يعرفنى فانا الحسن ابن على، و أنا ابن النبى، و أنا ابن الوصى، و أنا ابن البشير، و أنا ابن النذير، و أنا أبن الداعى الياللّه بإذنه، و أنا ابن السراج المنير...» [۱۳۱] .و عن أبى الطفيل، قال: خطبنا الحسن بن على بن أبى طالب، فحمد اللّه و أثنى عليه، و ذكر أمير المؤمنين علياً رضى عنه اللّه خاتم الأوصياء و وصىّ سيد الأنبياء و أمين الصدّيقين و الشهداء... ثم ذكر الخطبه بطولها [۱۳۲] .۷ـ و خاطب الإمام الحسين الشهيد عليه السلام فى العاشر من المحرم سنه ۶۱ هـ أهل الكوفه قائلاً: «أما بعد، فانسبونى فانظروا من أنا، ثمّ ارجعوا اليأنفسكم و عاتبوها، فانظروا هل يحلّ لكم قتلى و انتهاك حرمتى؟ ألست ابن بنت نبيكم صلّى اللّه عليه و آله، وابن وصيه، و ابن عمّه، و أول المؤمنين باللّه، و المصدّق لرسوله بما جاء من عند ربّه؟» [۱۳۳] .۸ـ و عن أبى

عثمان النهدی: أن الحسین علیه السلام کتب الیرؤوس الأخماس بالبصره و الیالأشراف، کتاباً و أرسله مع سلیمان مولاه، جاء فیه: «أما بعد، فإنّ اللّه اصطفی محمّداً صلّی اللّه علیه و آله علی خلقه، و أکرمه بنبوته، و اختاره لرسالته، ثمّ قبضه اللّه إلیه و قد نصح لعباده، و بلَغ ما أُرسِل به صلّی اللّه علیه و آله، و کنا أهله و أولیاءه و أوصیاءه و ورثته، و أحقّ الناس بمقامه فی الناس، فاستأثر علینا قومنا [صفحه ۵۵] بذلک، فرضینا و کرهنا الفرقه، و أحببنا العافیه، و نحن نعلم أنا أحق بذلک الحق المستحقّ علینا مَن تولّاه...» [۱۳۴] .۹ــ و أخرج العلّامه إبراهیم بن محمّد الصنعانی فی کتابه (إشراق الاصباح) عن محمد بن علی الباقر، عن آبائه علیهم السلام، عنه صلّی اللّه علیه و آله من حدیث طویل، و فیه: «و هو ــ یعنی علیاً ــ وصیی و ولیی» [۱۳۵] .۱۰ــ و عن جعفر بن محمد الصادق علیه السلام، قال: «کان علی علیه السلام یری مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قبل الرساله الضوء و یسمع الصوت، و قال له صلّی اللّه علیه و آله. لو لا أنی خاتم الأنبیاء لکنت شریکاً فی النبوه، فإن لا تکن نبیاً فإنک وصیّ نبی و وراثه، بل أنت سیّد الأوصیاء و إمام الأتقیاء» [۱۳۶] .

احادیث الصحابه

أکّدت أحادیث و أقوال الصحابه و غیرهم علی أن أمیر المؤمنین علیه السلام هو وصی سید المرسلین و أخوه و وزیره و خلیفته من بعده، و المطّلع علی سرّه، ووراث علمه و الإمامه من بعده، و قاضی دینه و منجز وعده، و أوّل الناس اتباعاً له، و أُقربهم عهداً به، و

أنه وصی الأوصیاء، و وارث علم الأنبیاء، و الصدّیق الأکبر الذی کملت به الفضائل و السابقه و القرابه، و أن أولاده المعصومین هم الأوصیاء بعده.و هی بمجموعها شهادات ضافیه من عمق التاریخ الإسلامی تکشف عن أصاله مبدأ الوصیه و شدّه ارتباطه بوجدان الأُمه منذ الرعیل الأول و حتی [صفحه ۵۶] الیوم، کما تعکس مدی اهتمام النبی صلّی اللّه علیه و آله و حرصه علی تبلیغ هذا الأمر الخطیر الذی یتعلّق بمستقبل الرساله و دیمومتها، و فیما یلی نذکر بعضها:۱ـ عن عطاء، قال: سألت جابر بن عبداللّه، ما کانت منزله علی بن أبی طالب رضی عنه اللّه فیکم؟ قال: منزله الوصی... [۱۳۷] .۲ـ و کتب محمّد بن أبی بکر الیمعاویه بن أبی سفیان فی جواب رساله له: فکیف ـ یا لک الویل ـ تعدل نفسک بعلیّ، و هو وارث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و وصیه، و أبو ولده، أول الناس له اتّباعاً، و أقربهم به عهداً، یخبره بسرّه، و یطلعه علی أمره، و أنت عدّوه و ابن عدوّه... [۱۳۸] .۳ـ و کان أبو ذرّ رضی عنه اللّه یقعد فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله أیام عثمان و یخطب الناس، و کان من جمله قوله: (إِنَّ آللّهَ آصْطَفَی آدَمَ وَ نُوحاً و آلَ إِبْرَاهِیمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَی آلْعَالَمِینَ - ذُرِّیَّتً بَعْضُهَا مِن بَعْضٍ وَ آللّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ) [۱۳۹] .محمّد صلّی اللّه علیه و آله الصفوه من نوح، فالأول من إبراهیم، و السلاله من إسماعیل، و العتره الهادیه من محمّد صلّی اللّه علیه و آله... هم فینا کالسماء المرفوعه، و کالکعبه المستوره، أو کالقبله المنصوبه، أو کالشمس الضاحیه، أو کالقمر

الساری، أو کالنجوم الهادیه، أو کالشجر الزیتونه أضاء زیتها، و بورک زبدها، و محمّد صلّی اللّه علیه و آله وارث علم آدم و ما فُضّل به النبیون، و علی بن أبی طالب وصیّ محمّد صلّی اللّه علیه و آله، و وارث [صفحه ۵۷] علمه، أیتها الأمه المتحیره بعد نبیها، أما لو قدّمتم من قدّم اللّه، و أخّرتم من أخّر اللّه، و أقررتم الولایه و الوراثه فی أهل بیت نبیکم، لأکلتم من فوق رؤوسکم و من تحت أقدامکم [۱۴۰] ... الیآخر کلامه الذی یدّل علی أنه لا یرید بلفظ الوصی غیر الخلیفه الذی یلی الأمر بعد الرسول صلّی اللّه علیه و آله.۴ـ و عن الفضل بن العباس بن ربیعه، قال: کبّر معاویه لما بلغه وفاه الحسن علیه السلام، و کبّر أهل الخضراءن ثمّ کبّر أهل المسجد، فدخل عبداللّه بن عباس علی معاویه فقال له: علمت ـ یا بن عباس ـ أن الحسن توفی؟ قال: ألذلک کبّرت؟ قال: نعم. قال ابن عباس: أما و اللّه ما موته بالذی یؤخّر أجلک، و لا حفرتک بسادّه حفرته، و لئن أُصبنا به فقد أُصبنا قبله بسیّد المرسلین و إمام المتقین و رسول ربّ العالمین، ثمّ بعده بسیّد الأوصیاء، فجبر اللّه تلک المصیبه، و رفع تلک العثره... [۱۴۱] .

۵ـ و قال عبداللّه بن عباس رضی عنه اللّه فی جوابه لکتاب معاویه: و أما قولک: إنی لوبایعنی الناس لأسرعت الیطاعتی، فقد بایع الناس علیاً، و هو أخو رسول اللّه، و ابن عمّه، ووصیه، و وزیره، و هو خیر منّی، فلم تستقم له... [۱۴۲] .۶ـ و قال حجر بن عدی و جماعه ممن کان معه حین خیّر و هم بین القتل

أو البراءه من أمير المؤمنين عليه السلام: إن الصبر على حدّ السيف لأيسر علينا مما تدعونا إليه، ثمّ القدوم على اللّه و على نبيّه و على وصيه أحبّ إلينا من دخول النار [۱۴۳] . [صفحه ۵۸] ۷ـ و خرج طارق بن شهاب الأحمسى [۱۴۴] يستقبل علياً عليه السلام و قد صار بالربذه طالباً عائشه و أصحابها، فقال: أأدعُ علياً، و هو أول المؤمنين إيماناً باللّه، و ابن عمّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و وصيه... [۱۴۵] ۸ـ و لما جمع على عليه السلام الناس بالكوفه و خاطبهم بشأن المسير اليصفين لحرب معاويه، قام عمرو بن الحمق الخزاعى [۱۴۶] و خاطبه بقوله: و اللّه ـ يا أمير المؤمنين ـ إنى ما أحببتك و لا بايعتك على قرابهٍ بينى و بينك، ولا إراده مال تؤتينيه ولا التماس سلطان ترفع ذكرى به، ولكننى أحببتك بخصال خمس: أنك ابن عم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، ووصيه، وأبو الذريّه التى بقيت فينا من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و أسبق الناس اليالإسلام، و أعظم المهاجرين سهماً فى الجهاد [۱۴۷] .۹ـ و عن أبى مخنف، قال: لما بلغ حذيفه بن اليمان [۱۴۸] أن علياً عليه السلام قد قدم ذا قار و استنفر الناس، دعا أصحابه فو عظهم، و ذكّرهم اللّه، و زهدّهم فى الدنيا، و رغّبتهم فى الآخره، ثمّ قال: الحقوا بأمير المؤمنين، و وصىّ سيد المرسلين، فإنّه من الحقّ أن تنصروه [۱۴۹] .۱۰ـ وجاء فى كتاب عمرو بن العاص اليمعاويه حين دعاه اليموازرته فى محاربه إمام الهدى على عليه السلام: فأمّا ما دعوتنى إليه من خلع ربقه الإسلام من [صفحه ۵۹] عنقى،

و التهوّر فی الضلاله معک، و إعانتی إیاک علی الباطل، و اختراط السیف فی وجه أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب، و هو أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و وصیه، ووارثه، و قاضی دینه، و منجز وعده، و صهره علی ابنته سیده نساء العالمین، و أبو السبطین الحسن و الحسین سیدی شباب أهل الجنه، فلن یکون، أمّا ما نسبت أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و وصیه الیالبغی والحسد لعثمان، و سمیّت الصحابه فَسقَه، و زعمت أنه أشلاهم علی قتله، فهذا کذب و غوایه. [۱۵۰] .و لکن لم یلبث ابن النابغه إلّا و قد ربط مصیره مع ابن هند فی حرب الوصیّ علیه السلام.۱۱ــ و قال مالک بن الحارث الأشتر النخعی رضی عنه اللّه، فی خطبهٍ له عند بیعه أمیر المؤمنین علیه السلام: أیها الناس، هذا وصی الأوصیاء، و وارث علم الأنبیاء، العظیم البلاء، الحسن العناء، الذی شهد له کتاب اللّه بالایمان، ورسوله بجنه الرضوان، من کلمت فیه الفضائل، و لم یشکّ فی سابقته و علمه و فضله الأواخر و لا الأوائل. [۱۵۱]

الأوصیاء اثنا عشر

بیّن النبی المصطفی صلّی اللّه علیه و آله خلفاءه من بعده فی حدیث متفق علیه بین کل فصائل الاُمّه، حیث قال صلّی اللّه علیه و آله: «إنی تارک فیکم الثقلین ــ أو خلیفتین ــ کتاب اللّه، و عترتی أهل بتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض» [۱۵۲] . [صفحه ۶۰] فهما خلیفتان تجمعهما خصلتان: العصمه، والبقاء الیقیام الساعه، و العتره هم أئمه أهل البیت علیهم السلام دون سواهم، فقد قال أمیر المؤمنین علیه السلام فی أحد خطبه: «ألم أعمل فیکم بالثقل الأکبر، و

أترک فیکم الثقل الأصغر» [۱۵۳] .ثمّ صرّح النبی صلّی اللّه علیه و آله بعد خلفائه من عترتهن فذکر أنهم کعدّه نقباء بنی إسرائیل، و أکّد علی تواصلهم مع الأُمّه الیقیام الساعه، حیث جاء فی الصحیح أنه صلّی اللّه علیه و آله قال: «لا یزال الدین قائماً حتی تقوم الساعه، و یکون علیهم اثنا عشر خلیفه، کلهم من قریش» [۱۵۴] .کما عیّن أسماءهم و رتّبهم مراتبهم ابتداءً من أولهم، و هو أمیر المؤمنین علیّ ابن أبی طالب علیه السلام، و انتهاءً الیآخر هم و هو الإمام الحجّه المنتظر صاحب الزمان (عجل اللّه تعالی فرجه) فی عدّه نصوص صحیحه مرویه عنه صلّی اللّه علیه و آله.قال الشیخ الصدوق: قد وردت الأخبار الصحیحه بالأسانید القویه أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله أوصی بأمر اللّه تعالی الیعلی بن أبی طالب، و أوصی علی بن أبی [صفحه ۶۱] طالب الی الحسن، و أوصی الحسن الی الحسین، و أوصی الحسین الی علیّ بن الحسین، و أوصی علی بن الحسین الی محمّد بن علی الباقر، و أوصی محمّد بن علی الباقر الی جعفر بن محمّد الصادق، و أوصی جعفر بن محمد الصادق الی موسی بن جعفر، و أوصی موسی بن جعفر الی ابنه علی بن موسی الرضا، و اوصی علی بن موسی الرضا الی ابنه محمّد بن علی، و أوصی محمّد بن علی الی ابنه علی بن محمّد، و أوصی علی بن محمّد الی ابنه الحسن بن علی، و أوصی الحسن بن علی الی ابنه حجّه اللّه القائم بالحق. [۱۵۵] .و هکذا نصّ کل وصی علی اللاحق له ضمن سلسله متصله متتابعه، و قد صحّت بذلک أحادیث الإمامیه و

تناقلتها نفائس مصادرهم، و هی کثیره، و من أهم المصادر التی عنیت بترتیب النصوص علی الأئمه علیهم السلام:۱ـ الکافی، لثقه الإسلام الکلینی، المتوفی سنه ۳۲۸ أو ۳۲۹ ه‍ـ.۲ـ الإمامه و التبصره من الحیره، لابن بابویه القمی،، المتوفی سنه ۳۲۹ ه‍ـ.۳ـ إثبات الوصیه، للمسعودی، المتوفی سنه ۳۴۶ ه‍ـ.۴ـ إثبات النص علی الأئمه، أو نصوص الأئمه، للشیخ الصدوق، المتوفی سنه ۳۸۱ ه‍ـ.۵ـ کفایه الأثر فی النص علی الأئمه الاثنی عشر علیهم السلام، للخزاز، من أعلام القرن الرابع.۶ـ الارشاد، للشیخ المفید، المتوفی سنه ۴۱۳ ه‍ـ.۷ـ الاستبصار فی النص علی الأئمه ألاطهار، للکراجکی، المتوفی سنه ۴۴۹ ه‍ـ. [صفحه ۶۲] ۸ـ روضه الواعظین، للفتال النیسابوری، المتوفی سنه ۵۰۸ ه‍ـ.۹ـ إعلام الوری بأعلام الهدی، لأمین الإسلام أبی علی الطبرسی، المتوفی سنه ۵۴۸ ه‍ـ.۱۰ـ اتفاق صحاح الأثر فی إمامه الأئمه الاثنی عشر علیهم السلام، لابن البطریق، المتوفی سنه ۶۰۰ ه‍ـ.۱۱ـ استقصاء النظر فی إمامه الأئمه الاثنی عشر، لابن میثم البحرانی، المتوفی سنه ۶۷۹ ه‍ـ.۱۲ـ کشف الغمه فی معرفه الأئمه علیهم السلام، لأبی الحسن الاربلی، المتوفی سنه ۶۸۷ه‍ـ.۱۳ـ إثبات الهداه، للحر العاملی، المتوفی سنه ۱۱۰۴ ه‍ـ.۱۴ـ الانصاف فی النص علی الأئمه الاثنی عشر من آل محمد الأشراف، للسید هاشم البحرانی، المتوفی سنه ۱۱۰۷ ه‍ـ.و غیرها کثیر أظهرت الحق لسائله و أنارت الطریق لسابله.

اهل البیت هم الأوصیاء

تقدّم فی کلام أمیر المؤمنین علیه السلام أنه وصف أهل البیت علیهم السلام بأن«فیهم الوصیه والوراثه» و جاء فی کلام الإمام الحسن علیه السلام: «و کنا أهله و أولیاءه و أوصیاءه» و نضیف هنا:۱ـ روی ثقه الإسلام الکلینی بالاسناد عن أمیر المؤمنین علیه السلام، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «من سرّه أن یحیا حیاتی، و

یموت مماتی، و یدخل الجنه التی و عدنیها ربّی، و یتمسّک بقضیب غرسه ربی بیده، فلیتولّ علی بن أبی طالب و أوصیاءه من بعده، فانهم لا یدخلونکم فی باب ضلال، و لا یخرجونکم من باب هدی، فلا تعلموهم فانهم أعلم منکم، و انی سألت ربّی [صفحه ۶۳] ألّا یفرق بینهم و بین الکتاب حتّی یردا الحوض» [۱۵۶] .۲ـ وروی الصدوق بالاسناد عن عبداللّه بن عباس، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «أنا سیّد النبیین، و علی بن أبی طالب سیّد الوصیین، و إن أوصیائی بعدی اثنا عشر، أوّلهم علی بن أبی طالب، و آخرهم القائم» [۱۵۷] .۳ـ و عن الإمام الصادق علیه السلام، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «أنا سیّد النبیین، و وصیی سید الوصیین، وأوصیاؤه ساده الأوصیاء...» [۱۵۸] .۴ـ و عن الإمام الباقر علیه السلام، قال: «إن أقرب الناس الی اللّه عزّوجل، و أعلمهم به، وأرأفهم بالناس محمد صلّی اللّه علیه و آله و الأئمه علیهم السلام، فادخلوا أین دخلوا، و فارقوا من فارقوا ـ عنی بذلک حسیناً و ولده علیهم السلام ـ فإن الحق فیهم، و هم الأوصیاء، و منهم الأئمه، فأینما رأیتموهم فاتبعوهم» [۱۵۹] .۵ـ و عن الإمام الهادی علیه السلام فی (الزیاره الجامعه) التی یزار بها الأئمه الاثنی عشر علیهم السلام: «السلام علی محالّ معرفه اللّه، و مساکن برکه اللّه، و معادن حکمه اللّه، و حَفَظه سرّ اللّه، و حَمَله کتاب اللّه، و أوصیاء نبی اللّه، و ذریه رسول [صفحه ۶۴] اللّه صلّی الله علیه وآله و رحمه اللّه و برکاته [۱۶۰] .۶ـ وجاء عن جابر بن یزید الجعفی، أنه کان إذا

حدّث عن الإمام محمّد بن على الباقر عليه السلام يقول: حدّثنى وصىّ الأوصياء. [۱۶۱] ۷ـ و جاء عن هارون الرشيد أنه وصف الأئمه عليهم السلام من أمير المؤمنين الى الأمام الكاظم عليه السلام بالأوصياء، فقد دخل عليه على بن حمزه الكسائى، فأخبره الرشيد باختلاف الأمين والمامون، وما يقع بينهما من سفك الدماء و هتك الستور و كثره القتلى، فقال له الكسائى: أيكون ذلك ـ يا أمير المؤمنين ـ لأمر رؤى فى أصل مولدهما، أو لأثرٍ وقع لأمير المؤمنين فى أمرهما؟ فقال: لا و اللّه إلّا بأثر واجب حمله العلماء عن الأوصياء عن الأنبياء [۱۶۲] .و جاء فى (الأخبار الطوال) أن الداخل عليه كان الأصمعى، و أنه قال للرشيد: يا أمير المؤمنين، هذا شىء قضى به المنجمون عن مولدهم، أو شىء آثرته العلماء فى أمرهما؟ قال الرشيد: بل شىء آثرته العلماء عن الأوصياء عن الأنبياء فى أمرهما.قالوا: فكان المأمون يقول فى خلافته: قد كان الرشيد سمع جميع ما جرى بيننا من موسى بن جعفر بن محمّد، فلذلك قال ما قال [۱۶۳] . [صفحه ۶۵]

مدونات فى الوصيه

اشاره

حظيت الوصيه كغيرها من المفردات و المفاهيم المهمه فى ثقافتنا الإسلاميه بالتأليف و التصنيف، لتأكيد هذا المفهوم النبوى و تعميق وجوده فى أذهان الأُمّه عبر العصور، و فيما يلى بعض تلك المصنفات مرتبه حسب الحروف مع بيان المصادر التى ذَكَرتها:۱ـ إثبات الوصيه ـ لمحمّد بن النعمان الأحول، المعروف بمؤمن الطاق، من أصحاب الإمامين الباقر و الصادق عليهما السلام. [۱۶۴] ۲ـ إثبات الوصيه ـ منسوب الى العلّامه الحلى (ت / ۷۲۶ ه ـ)، و قد سمّاه المؤلف (الحجج القويه فى بيان الوصيه). [۱۶۵] ۳ـ إثبات الوصيه لأمير المؤمنين عليه السلام ـ لأبى

سعید أحمد بن رُمیح المروزی. [۱۶۶] ۴ـ إثبات الوصیه لعلی علیه السلام ـ للشیخ الصدوق (ت / ۳۸۱ه ـ). [۱۶۷] ۵ـ إثبات الوصیه لعلی بن أبی طالب علیه السلام ـ لأبی الحسن علی بن الحسین المسعودی (ت / ۳۴۶ ه ـ). [۱۶۸] ۶ـ التحفه البهیه فی إثبات الوصیه ـ للسید هاشم البحرانی [صفحه ۶۶] (ت/ ۱۱۰۷ ه ـ)، الذی قال عنه: ذکرت فیه ما یزید علی أربعمائه و خمسین حدیثاً من طرق الخاصه و العامه، و ذکرت فی مقدمه هذا الکتاب المصنفین الذین صنفوا فی إثبات الوصیه و الأوصیاء، و هم اثنان و عشرون مصنّفاً من الرجال المعتبرین و المشایخ المشهورین، و لکلّ رجلٍ منهم مصنف [۱۶۹] .۷ـ الرساله فی إثبات الوصایه ـ للشهید زید بن علی بن الحسین علیه السلام (ت/ ۱۲۲ ه ـ) [۱۷۰] . و لعلّه الآتی تحت عنوان (الوصیه و الإمامه).۸ـ العقد الثمین فی إثبات وصایه أمیر المؤمنین علیه السلام ـ للقاضی المحدث محمّد ابن علی الشوکانی (ت / ۱۲۵۰ ه ـ). [۱۷۱] ۹ـ علی علیه السلام و الوصیه ـ للشیخ نجم الدین العسکری، الذی ذکر فیه (۱۸۲) حدیثاً تنصّ علی أن علیاً علیه السلام وصیّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و خلیفته و إمام اُمته من بعده [۱۷۲] .۱۰ـ الوصیّ ـ للسید علی نقی الحیدری، الذی جمع فیه (۱۰۰) حدیث نبوی صریحه بالوصیه [۱۷۳] .۱۱ـ الوصیه ـ لأکثر من مؤلف، منهم: أبو العباس أحمد بن یحیی بن قافه [صفحه ۶۷] الکوفی، و عیسی بن المستفاد البجلی، و محمد بن سنان الزاهری، و المفضل بن عمر [۱۷۴] .۱۲ـ الوصیه فی الإمامه ـ لإبراهیم بن محمّد بن سعید بن هلال الثقفی، (ت/ ۲۸۳

ه_). [۱۷۵] ۱۳_ الوصیه و الإمامه _ لزید بن علی علیه السلام الشهید سنه ۱۲۲ ه_. [۱۷۶] ۱۴_ الوصیه و الإمامه _ لأبی الحسن علی بن رئاب الکوفی، من أصحاب الإمامین الصادق و الکاظم علیهما السلام. [۱۷۷] ۱۵_ الوصیه و الردّ علی من أنکرها _ لهشام بن الحکم، (ت / ۱۹۹ ه_)، من أصحاب الامامین الصادق و الکاظم علیهما السلام. [۱۷۸] و غیرما ذکرناه کثیر [۱۷۹] .و أفردها جمع آخر من المصنفین فی أبواب أو فصول من مصنفاتهم، منهم: ابن شهر آشوب، و العلّامه المجلسی، والسید الهاشم البحرانی، و الشهید [صفحه ۶۸] التستری [۱۸۰] و غیرهم کثیر.و توسّع السید هاشم البحرانی فی ذکر أحادیث الوصیه، فقد جعلها فی بابین من کتابه (غایه المرام) کلیهما تحت عنوان: فی أن علیاً علیه السلام وصی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بنیه الأحد عشر هم الأوصیاء و الأئمه علیهم السلام بنص رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.الأول: من طریق العامه، و ضمّنه سبعین حدیثاً، والثانی: من طریق الخاصه، و فیه مائه و عشره أحادیث [۱۸۱] .

الأحادیث الجاریه مجری الوصیه

اشاره

هناک مزید من النصوص الصحیحه المتعاضده التی تجری مجری الوصیه فی کونها تؤکّد و تبین جمله مفاهیم تنسجم مع معنی الوصیه کالخلافه والوزاره والولایه والقیاده و السیاده والإمامه والإمره و غیرها ممّا یؤکد أن الوصیه تعنی المرجعیه السیاسیه و الروحیه و الفکریه الثابته من اللّه جلّ و علا_ للوصی دون غیره من أفراد الأُمه، و فیما یلی نذکر بعض تلک المفاهیم مدعمه بالنصوص:

الخلافه

عن ابن عباس، قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و آله لعلیّ علیه السلام: «أما ترضی أن تکون منّی بمنزله هارون من موسی إلّا أنک لست بنبیّ، إنه لا ینبغی ان أذهب إلّا و أنت [صفحه ۶۹] خلیفتی» [۱۸۲] .ثانیاً: الإمامه۱_ عن زید بن ارقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «ألا_ أدلکم علی ما إن تسالمتم علیه لم تهلکوا؟ إن ولیکم اللّه، و إن إمامکم علی بن أبی طالب، فناصحوه و صدّقوه، فإن جبرئیل أخبرنی بذلک» [۱۸۳] .۲_ و عن أسعد بن زراره، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «اُوحی إلیّ فی علیّ ثلاث: إنه سیّد المسلمین، و إمام المتقین، و قائد الغرّ المحجّلین» [۱۸۴] .۳_ و عن أنس بن مالک و أبی برزه الأسلمی: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قال: «إن ربّ العالمین عهد إلیّ عهداً فی علی بن أبی طالب فقال: إنه رایه الهدی، و منار الایمان و إمام أولیائی، و نور جمیع من أطاعنی» [۱۸۵] .

الولایه

۱_ ما تواتر نقله عند الفریقین من قوله صلّی اللّه علیه و آله فی خطبه الغدیر الشهیره و هو آخذ بید علیّ علیه السلام: «ألتسم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟» قالوا: بلی. قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهمّ و الِ من والاه، وعادِ من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله» [۱۸۶] . و اشتهر عن عمر ابن الخطاب أنه لقی [صفحه ۷۰] علیاً علیه السلام فقال له: هنیئاً لک یابن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنه [۱۸۷] .والمراد بالمولی فی الحدیث الأولی بالتصرّف، و هو

الذی فهمه الصحابه المعاصرون لصدور النصّ، و منهم حسان بن ثابت حیث أنشد: ینادیهم یوم الغدیر نبیهم بُخمّ و أسمع بالرسول منادیاالی أن یقول: فقال له قم یا علی فاننی رضیتک من بعدی إماماً و هادیاً [صفحه ۷۱] فمن کنت مولاه فهذا ولیه فکونوا لهُ أنصار صدق موالیا [۱۸۸] .و منهم قیس بن سعد بن عباده حیث قال: وعلی إمامنا و إمام یوم قال النبی: من کنت مولا إن ما قاله النبی علی الأُم ّ لسوانا أتی به التنزیلُ ه فها مولاه، خطب جلیلُ ـــهِ حتمُ ما فیه قالٌ و قیلُ [۱۸۹] و منهم عمرو بن العاص حیث قال: و کم قد سمعنا من المصطفی وفی یوم خمّ رقی منبراً و فی کفّهُ معلناً ألستُ بکم منکم فی النفوس فأنحله إمره المؤمنین وصایا مخصصه فی علی یبلّغ والرکبُ لم یرحلِ ینادی بأمر العزیز العلی بأولی فقالوا بلی فافعلِ من اللّه مُستخلف المُنحِلِ [۱۹۰] ۲ـ و عن عمران بن حصین، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «إنّ علیّاً منّی و أنا [صفحه ۷۲] منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱۹۱] .۳ـ وعن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «من یرید أن یحیا حیاتی، و یموت موتی، ویسکن جنّه الخلد التی و عدنی ربّی، فلیتولّ علی بن أبی طالب، فانه لن یخرجکم من هدی،و لن یدخلکم فی ضلاله» [۱۹۲] .و هو صریح بأمر التمسّک بولایته.۴ـ و عن عمار بن یاسر، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «أُوصی من آمن بی و صدّقنی بولایه علی بن أبی طالب، فمن تولّاه فقد تولّانی، و من

أحبّه فقد أحبّنی، و من أحبّنی فقد أحبّ اللّه، و من أبغضه فقد أبغضنی، ومن أبغضنی فقد أبغض اللّه عزّوجلّ» [۱۹۳] .و هذا الحدیث یدل علی أن المراد بالولایه هنا أو لویه التصرّف، لا المحبّه کما قیل، لأنه صلّی اللّه علیه و آله ذکر الولایه أولاً، ثمّ عطف علیها بذکر المحبه، و ذلک یقتضی المغایره.

الوراثه

۱ــ عن ابن أبی أوفی ــ فی حدیث المؤاخاه ــ قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لعلیّ علیه السلام: «والذی بعثنی بالحق، ما أخرتک إلّا لنفسی، و أنت منّی بمنزله هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی، وأنت أخی ووارثی» قال: «ما أرث منک یا نبی اللّه؟» قال: «ما ورثت الأنبیاء من قبلی» قال: [صفحه ۷۳] «و ما ورثت الأنبیاء من قبلک؟» قال: «کتاب ربّهم، وسنّه نبیهم» الحدیث [۱۹۴] .۲ــ عن أبی إسحاق، قال: سألت قثم بن العباس: کیف ورث علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دونکم؟ قال: لأنه کان أولنا به لحوقاً، و أشدّنا به لزوقاً [۱۹۵] .و واضح أن السبق الی الإسلام و شدّه القرب من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله لا یقتضیان حجب الأقرب فی النسب عن حقّه فی الإرث، فلابدّ أنّه یعنی به الارث المتعلق بالخلافه النبویه و مقتضیاتها من الکتاب و العلم کما فی الحدیث الأول، و الاعداد النبوی و السابقه کما فی هذا الحدیث، و لیس الإرث بالمدلول الفقهی المتعارف.و من هنا کان أمیر المؤمنین علیه السلام یقول فی حیاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «... واللّه إنی لأخوه وولیه و ابن عمّه ووارث علمه، فمن أحقّ به منّی؟» [۱۹۶] أی فی خلافته.

الوزاره

۱ــ عن أسماء بنت عمیس، قالت: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «اللهمّ إنی أقول کما قال أخی موسی: اللهم اجعل لی وزیراً من أهلی، أخی علیاً، اشدد به أزری، و أشرکه فی أمری، کی نسبّحک کثیراً، و نذکرک کثیراً، إنک کنت بنا بصیراً» [۱۹۷] . [صفحه ۷۴] و الأمر فی قوله صلّی

اللّه علیه و آله: «و أشرکه فی أمری» یتعلّق بالمهام التبلیغیه فی حرکه الرساله والأداء عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و غیر ذلک من مواقع الإمامه و القیاده.۲ـ و عن ابن عمر، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لعلی علیه السلام: «ألا اُرضیک یا علی؟» قال: «بلی یارسول اللّه» قال: «أنت أخی و وزیری، تقضی دینی، و تنجز موعدی، و تبرئ ذمّتی...» [۱۹۸] .۳ـ قال ابن أبی الحدید: و یدلّ علی أنه وزیر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من نص الکتاب و السنه، قول اللّه تعالی: (وَ اجْعَلْ لِی وَزِیرًا مِنْ أَهْلِی -هَارُونَ أَخِی - اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی - وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی) [۱۹۹] و قال النبی صلّی اللّه علیه و آله فی الخبر المجمع علی روایته بین سائر فرق الإسلام: «أنت منّی بمنزله هارون من موسی، إلّا أنه لا نبی بعدی» [۲۰۰] فأثبت له جمیع مراتب هارون من موسی، فاذن هو وزیر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و شادّ أزره، ولو لا أنه خاتم النبیین لکان شریکاً فی أمره. [۲۰۱]

الامره

۱ـ عن جابر بن عبداللّه، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و هو آخذ بضبع علی ابن أبی طالب رضی اللّه عنه و هو یقول: «هذا أمیر ـ إمام ـ البَرَره، و قاتل الفَجَره، [صفحه ۷۵] منصور من نصره، مخذول من خذله>> [۲۰۲] .۲ـ عن بریده الأسلمی، قال: أمرنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله أن نسلّم علی علیّ بإمره المؤمنین [۲۰۳] . و إمره المؤمنین لا یمکن تأویلها بغیر معنی الخلافه و القیاده.

مظاهر الاصطفاء

اشاره

ذکرنا فی دلاله أحادیث الوصیه أن اختیار الوصی هو اختیار إلهی لا یتدخّل فیه أحد، ذلک لأن الوصیه امتداد لحرکه النبوه و القیام بأعباء استکمال المسیره النبویه فی قیاده الأُمّه و حفظ رسالتها، والوصی خلیفه النبی و وارث علمه و حامل أسراره، فلابدّ أن یمتلک مؤهلات و مزایا خاصه لیست فی غیره من سائر الناس تؤهّله لتسنّم الخلافه و نیل شرف الوصایه، و تلک المزایا هی مظاهر للاصطفاء الإلهی تتجسّد فی شخص الوصیّ دون غیره من أفراد الأُمّه.و من یتعمّق فی دراسه خصائص أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام یجد [صفحه ۷۶] مظاهر الاصطفاء و العنایه الإلهیه واضحه فیه معدومه فی غیره، و کلّها تشهد له بالخلافه و الولایه بعد ابن عمّه المصطفی صلّی اللّه علیه و آله، و فیما یلی نذکر بعضها:

الولاده فی البیت

فقد تواترت الأخبار أن فاطمه بنت أسد ـ رضی اللّه عنها ـ ولدت أمیر المؤمنین علیه السلام فی جوف الکعبه [۲۰۴] . و تلک فضیله باهره و منقبه عظیمه اختصّ بها دون سواه، و نال بها شرف الاصطفاء فی خصوصیه الزمان، والتفرّد فی شرف المکان. أما من حیث تجلیات الاصطفاء فی زمان الولاده، فقد شاءت الاراده الإلهیه أن یطلّ الوصیّ علی الدنیا فی وقت ارها صات النبوه، و تباشیر الرحمه، حیث کان المصطفی صلّی اللّه علیه و آله یسمع الهتاف من السماء، و یسلّم علیه الحجر والشجر، و هو فی ربیعه الثلاثین، و کان منقطعاً الی عباده ربه (ففی خارج البیت العتیق کانت الاراده الإلهیه تهیء للناس رسولاً کریماً یتحدّی عالم الأوثان، و فی داخل البیت کانت الاراده الإلهیه قد هیأت للمصطفی خلیلیاً أدار ظهره للأصنام منذ [صفحه

۷۷] اللحظه الأولی للولاده) [۲۰۵] .أما تجلیات الاصطفاء فی اختیار الکعبه المشرفه مکاناً لولاده الوصیّ علیه السلام، فلا ریب أن اللّه تعالی قد طهره بأن جعل مولده فی أعظم بیوت عبادته، و معلوم أن ولادته علیه السلام فی بیت العباده بما یکتنفها من ظواهر إعجازیه خارجه عن المألوف و عن موارد المصادفه، کانشقاق جدارالبیت، وخروج الولید شاخصاً بوجهه الی السماء، مستقبلاً الأرض بکفیه، ناطقاً باسم اللّه، مدیراً ظهره للأصنام، کل ذلک دلیل علی أن تلک الولاده فی مکانها و کیفیتها و زمانها، کانت اصطفاءً تتجلّی فیه المشیئه الإلهیه، و أن الوصی کان محل العنایه الربانیه منذ یوم ولادته (وَ اللَّهُ یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ یَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ) [۲۰۶] .

التربیه النبویه

و من مظاهر الاصطفاء فی شخص علی علیه السلام هو حصوله علی شرف التربیه النبویه منذ نعومه أظفاره حتی رحیل المصطفی صلّی اللّه علیه و آله الی رحمه ربّه حیث کان آخر الناس عهداً به.تربّی علیّ فی حجر النبی صلّی اللّه علیه و آله بعیداً عن أباطیل الجاهلیه، و دون أن تُلبسه من مدلهمات ثیابها، أو تنجسه بأنجاسها، فقد ولد فی الجاهلیه مسلماً و أحزر قصب السبق الیالإیمان بالإسلام، مکرماً وجهه عن الشرک وعباده الأوثان، و تلقّته ید البنوه لتحنو علیه منذ الصغر، فکان النبی صلّی اللّه علیه و آله یلی تربیتهن و یراعیه فی نومه و یقظته و یحمله علی صدره وعاتقه، و یحبوه بألطافه و تحفه، [صفحه ۷۸] و یقول: «هذا أخی و ناصری، و صفیی وصیی، و ذخیرتی و کهفی» [۲۰۷] .و کان علی علیه السلام یتبعه ابتاع الظلّ، مقتد یاً بمکارم أخلاق معلّمه العظیم، و عظمه نفسه، و طهره

و نقائه، و حسن سیرته، و بذلک تهیّأت له فرص التفاعل مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و الاندماج بخط رسالته ما لم یتهیأ لغیره، قال علیه السلام: «قد علمتم موضعی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بالفرابه القریبه و المنزله الخصیصه، وضعنی فی حجره و أنا ولید، یضمنی الی صدره، و یکنفنی فی فراشه، ویُمسنی جسده، و یشمنی عرفه، و کان یمضغ الشیء ثم یلقمنیه،... و لقد کنت أتّبعه اتّباع الفصیل أثر أُمّه، یرفع لی فی کلّ یوم من أخلاقه علماً، و یأمرنی بالاقتداء به...» [۲۰۸] .و من مظاهر شرف الاصطفاء، هو انتقال الوصی منذ السادسه من عمره الی بیت النبی صلّی اللّه علیه و آله، ذکر البلاذری و علی بن الحسین الأصفهانی: أن قریشاً أصابها أزمه و قحط، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لعمّیه حمزه و العباس «ألا نحمل ثقل أبی طالب فی هذا المَحْل؟» فجاءوا إلیه، وسألوه أن یدفع إلیهم ولده لیکفوه أمرهم، فقال: دعوا لی عقیلاً، و خذوا من شئتم، فأخذ العباس طالباً، وأخذ حمزه جعفراً، و أخذ محمّد صلّی اللّه علیه و آله علیاً علیه السلام و قال لهم: «قد أخذت _ من اختاره اللّه لی علیکم _ علیاً» [۲۰۹] .إذن فقد شاءت عنایه الربّ أن یعیش الوصیّ علیه السلام فی کنف النبی صلّی اللّه علیه و آله، و أن یمتاز من دون سائر أفراد الأُمّه بعمق وجوده فی حیاه النبیّ القائد صلّی اللّه علیه و آله، فهو [صفحه ۷۹] ربیبه، تأدّب علی یدیه، و تعلّم خصال نفسه الزکیه، و کان من ثمار تلک العنایه الإلهیه و التربیه النبویه إن صارت شخصیه الوصی

علیه السلام نسخه ناطقه بشمائل النبی صلّی اللّه علیه و آله و سیرته و عبادته و علمه و شجاعته و کرمه و زهده و صبره و هدیه، و أن ینال الذروه العلیا من مبادئ الاستقامه و الشرف و العظمه و السیاده، و أن یتحلّی بخصائص فریده و مناقب فذّه و مزایا عجیبه. قال صلّی اللّه علیه و آله لعلی علیه السلام: «أنت منی، و أنا منک» [۲۱۰] و قال صلّی اللّه علیه و آله: «ما من نبیّ إلّا وله نظیر فی اُمته، و علی نظیری». [۲۱۱] .

السبق الی الإسلام و التقدم الی الإیمان

لیس فی حیاه علی علیه السلام یوم للشرک أو الوثنیه، بل ولد فی الإسلام دفعه واحده و الی الأبد، فکان مثار أُعجوبه و دهشه أبدیه، أن یولد علی علیه السلام مسلماً فی زمن الجاهلیه، و ذلک شرف عظیم لا یدانی، و مظهر من مظاهر الاصطفاء لا یضاهی.و حینما بلغ علی علیه السلام العاشره، کان الوحی قد أمر الرسول صلّی اللّه علیه و آله بالدعوه، فکان علیّ علیه السلام ربیب الوحی و غرسه النبوه، یری نور الوحی و الرساله: و یشمّ عبق النبوه، و یسبق الناس الی الایمان بالواحد الأحد، والتصدیق بالنبی الخاتم صلّی اللّه علیه و آله، و التقدّم الی محراب الصلاه مع ابن عمّه المبعوث رحمهً للعالمین.قال أمیر المؤمنین علیه السلام: «و لقد کان یجاور فی کلّ سنه بحراء، فأراه و لا یراه غیری، ولم یجمع بیت واحد یومئذٍ فی الإسلام غیر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله [صفحه ۸۰] و خدیجه، و أنا ثالثهما، أری نور الوحی و الرساله، و أشمّ ریح النبوه، و لقد سمعت رنه الشیطان حین نزل الوحی علیه صلّی اللّه

علیه و آله، فقلت: یار سول اللّه، ما هذه الرنه؟ فقال: هذا الشیطان قد أیس من عبادته، إنک تسمع ما أسمع، و تری ما أری، إلّا أنک لست بنبی، و لکنک لوزیر، وإنّک لعلی خیر...» [۲۱۲] .وقال علیه السلام: «أنا عبداللّه و أخو رسول اللّه، و أنا الصدیق الأکبر، لا یقولها بعدی إلّا کاذب، صلّیت قبل الناس بسبع سنین قبل أن یعبده أحدٌ من هذه الأُمّه» [۲۱۳] .

السبق فی العلم

و من مظاهر الاصطفاء سبق علیّ علیه السلام لکلّ من عاصره من الصحابه و غیرهم فی العلم، فلقد أودع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله علیّاً علیه السلام سنَّتَه کاملهً و کان أعلم الناس بها، کما فی حدیث عائشه [۲۱۴] ، و علّمه ألف بابٍ من العلم، یُفتح له من کل باب ألف باب [۲۱۵] ، و کان یخصّه بمفاهیم الرساله و خصائصها، و یختلی به و یناجیه لساعات طویله من اللیل و النهار، فکان له من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله مدخلان: مدخل باللیل و مدخل بالنهار [۲۱۶] ، ویأتیه کل سحر و کلّ غداه [۲۱۷] ، و کان علیه السلام یقول: «إذا سألت رسول اللّه أبنأنی _ أو أعطانی _ و إذا سکّت [صفحه ۸۱] ابتد أنی» [۲۱۸] .و فی کلّ ذلک کان صلّی اللّه علیه و آله یمارس دور الاعداد الفکری و القیادی لأمیر المؤمنین علیه السلام، و یبلغ أصحابه فی هذا الاتجاه، حیث قال صلّی اللّه علیه و آله: «أنا مدینه العلم و علی بابها، فمن أراد المدینه فلیأت الباب». [۲۱۹] .و قال صلّی اللّه علیه و آله: «قسمت الحکمه عشره أجزاء، فأُعطی علی تسعه أجزاء، و الناس جزءاً

واحداً». [۲۲۰] .و قال ابن عباس رضی اللّه عنه: و اللّه لقد اُعطی علی بن أبی طالب تسعه أعشار العلم، و أیم اللّه لقد شارککم فی العشر العاشر. [۲۲۱] .و من هنا تمیّز من بین الصحابه بقوله علیه السلام علی المنبر: «سلونی قبل أن تفقدونی، فلأنا بطرق السماء أعلم منی بطرق الأرض» [۲۲۲] قال سعید بن المسیب و ابن شبرمه وغیرهما: لم یکن أحد من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و آله یقول سلونی إلّا علی [۲۲۳] ، و ذلک لأنه لا یجترئ علی هذه الدعوی إلّا من یثق بنفسه بأن عنده [صفحه ۸۲] جواباً لکلّ ما یُسأل عنه، و فی ذلک کفایه فی الدلاله علی سبقه و أرجحیّته فی العلم.و من هنا أیضاً صار علی علیه السلام ملجأً و مفزعاً لکل من یعضل علیه شیء من شؤون العلم، و لم یرجع هو و لا مره واحده الی أحدٍ منهم، حتی أن عمر قال: لا أبقانی اللّه لمعضله لیس لها أبو الحسن. و قال: لو لا علی لهلک عمر. [۲۲۴] قال العقاد: کانت فتاواه مرجعاً للخلفاء و الصحابه فی عهود أبی بکر و عمر و عثمان، و ندرت مسأله من مسائل الشریعه لم یکن له رأی فیها یُؤخذ به، أو تنهض له الحجه بین أفضل الآراء، الی أن قال: و قیل لا بن عباس: أین علمک من علم ابن عمک؟ فقال: کنسبه قطره من المطر الی البحر المحیط [۲۲۵] .

العصمه

و من مظاهر الاصطفاء فی شخص علیّ علیه السلام هو أنه نظیر النبی صلّی اللّه علیه و آله فی الطهاره و العصمه، و ذلک أمر اختصّ به أهل البیت علیهم السلام دون أفراد الأُمّه،

قال تعالى: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكَمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِرُكُمْ تَطْهِيراً) [۲۲۶] و المراد بأهل البيت الذين نزلت فيهم هذه الآيه هم: النبى صلّى اللّه عليه و آله و على و الحسن و الحسين و فاطمه الزهراء عليهم السلام [۲۲۷] . [صفحه ۸۳] و إنما جعل اللّه سبحانه هذه المَلَكه فى الأوصياء مثلما جعلها فى الأنبياء، لأنه جعل مقامهم فى الأُمّه مقام الأنبياء فى وجوب الاقتداء بأفعالهم و أقوالهم، و بما أن الحكيم لا يجوز منه أن يوجب على عباده الاقتداء بما هو قبيح أو غير مأمون منه فعل القبيح، فلا بدّ أن يكون الوصى معصوماً كالنبى من جميع القبائح، منزّهاً من الخطايا و الآثام، مسدّداً من اللّه، مصوناً من هفوات الآراء و خطرات الأهواء، و لذلك نفى تعالى أن ينال هذا العهد من كان ظالماً، قال تعالى: (لَا يَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ) [۲۲۸] و من مصاديق الظلم عباده الأصنام، قال تعالى: (إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) [۲۲۹] .قال الإمام الصادق عليه السلام فى الآيه الأولى: «أبطلت هذه الآيه إمامه كلّ ظالم الى يوم القيامه، فصارت فى الصفوه» [۲۳۰] .و قال أمير المؤمنين عليه السلام: «لمّا علم إبراهيم عليه السلام أن عهد اللّه ـ تبارك و تعالى اسمه ـ بالإمامه لا ينال عَبَده الأصنام قال: (وَ اجْنُبْنِى وَبَنِىَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَام)» [۲۳۱] .و عن عبداللّه بن مسعود فى حديث عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله قال: «أنا دعوه أبى إبراهيم، و كان من دعاء إبراهيم عليه السلام (وَ اجْنُبْنِى وَ بَنِىَّ أَنْ نَعْبُدَ [صفحه ۸۴] الْأَصْنَامَ)... فانتهت الدعوه إلىّ و الى أخى على، لم يسجد أحدٌ منّا لصنم قطّ، فاتخذنى نبياً،

و علیاً وصیاً» [۲۳۲] .

مزایا فریده

خصّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله علیاً علیه السلام بمزایا جمّه لم تکن فی غیره، و النبی صلّی اللّه علیه و آله (مَا یَنْطِقُ عَنِ الْهَوَی - إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحَی) [۲۳۳] فلا یمکن تفسیر تلک المزایا و الخصائص إلّا بکونها من مظاهر الاصطفاء الإلهی و العنایه الربانیه، و فیما یلی نذکر بعضها:۱ـ خصّه النبی صلّی اللّه علیه و آله لیله الهجره بالمبیت علی فراشه لیؤدی الأمانات عنه صلّی اللّه علیه و آله. و یتجشم الهجره بمن بقی من نساء بنی هاشم و المستضعفین من المؤمنین.۲ـ و خصّه بالمصاهره من سیده نساء العالمین فاطمه علیها السلام، بعد أن تقدّم لخطبتها غیره فردّهم، و منهم أبو بکر و عمر [۲۳۴] ، و قال صلّی اللّه علیه و آله: «إنّ اللّه تبارک و تعالی أمرنی أن أزوّج فاطمه من علی» [۲۳۵] .۳ـ و اختص علی علیه السلام بکون ذریه النبی صلّی اللّه علیه و آله من صلبه، و قال صلّی اللّه علیه و آله: «إن اللّه عزّوجلّ جعل ذریه کلّ نبی فی صلبه، و إن اللّه عزّوجلّ جعل ذریتی فی صلب علی بن أبی طالب» [۲۳۶] . [صفحه ۸۵] ۴ـ وخصّه النبی صلّی اللّه علیه و آله بالمؤاخاه، و قال له: «أنت أخی فی الدنیا و الآخره» [۲۳۷] .۵ـ و خصّه بالرایه فی ساحه الجهاد، فدفع إلیه رایته فی بدر و هو ابن عشرین سنه [۲۳۸] ، و کان علی علیه السلام صاحب رایه المهاجرین فی المواطن کلّها [۲۳۹] .و دفع إلیه رایتین، تطلّع إلیها کل من حضر من الصحابه، فکان لعلی علیه السلام شرف الاختصاص بهما دون

غیره، و هما: رایه الفتح فی مکه، ورایه الفتح فی خیبر.و فی رایه خیبر بعث صلّی اللّه علیه و آله أبا بکر، فعاد و لم یصنع شیئاً، وبعث بعده عمر، فعاد یجبّن أصحابه و یحبّنونه [۲۴۰] . فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «لأُعطین الرایه غداً رجلاً یفتح اللّه علی یدیه، یحبّ اللّه و رسوله، و یحبه اللّه و رسوله، کراراً غیر فرار» فبات الناس یدوکون [۲۴۱] لیلتهم أیّهم یعطاها، فلما أصبح الناس غدوا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، کلّهم یرجو أن یعطاها، فأعطاها علیاً علیه السلام [۲۴۲] .۶ـ و خصّه بالتبلیغ عنه صلّی اللّه علیه و آله، فقد أرسل أبوبکر لیبلّغ براءه فی الموسم، [صفحه ۸۶] فسار بها ثلاثاً، ثم أردفه بعلی علیه السلام، فأخذها منه و سار، ورجع أبوبکر و هو یقول: یا رسول اللّه، أحدث فیّ شیء؟ قال صلّی اللّه علیه و آله: «لا، و لکن أُمرت أن لا یبلغها إلّا أنا أو رجل منی» و فی روایه: «لا یبلّغ عنّی إلّا أنا أو رجل منی» [۲۴۳] .۷ـ و خصّه بفتح بابه الی المسجد بعد أن أمر بسدّ الأبواب الشارعه الی المسجد، فکان یحلّ له علیه السلام و لأهل بیته ما یحلّ النبی صلّی اللّه علیه و آله دون أفراد الأُمّه.و تکلّم بذلک الناس، فقال صلّی اللّه علیه و آله:«أما بعد، فانی اُمر ت بسدّ هذه الأبواب إلّا باب علی، و قال فیه قائلکم، و إنّی و اللّه ما سددت شیئاً ولا فتحته، و لکنی اُمرت بشیء فاتبعته» [۲۴۴] .۸ـ و خصّه بالمناجاه یوم الطائف بأمر اللّه تعالی، فقال الناس: لقد طال نجواه مع ابن عمه!

فقال صلّى اللّه عليه و آله: «ما أنا انتجيته، و لكن اللّه انتجاه» [۲۴۵] .۹ـ و فى فتح مكّه اختصه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله بأن أصعده على منكبيه، و ألقى صنم قريش الأكبر، و النبى صلّى اللّه عليه و آله يقول: «جاء الحق و زهق الباطل، إن الباطل كان زهوقاً» [۲۴۶] .۱۰ـ و فى مناظره النبى صلّى اللّه عليه و آله لنصارى نجران اختصّ النبى صلّى اللّه عليه و آله علياً و فاطمه والحسن و الحسين عليهما السلام بالمباهله، فكانوا المعنيين بقوله تعالى: (فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَاءَكُمْ وَ نِسَاءَنَا وَ نِسَاءَكُمْ وَ أَنفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ) [۲۴۷] فجعل [صفحه ۸۷] علياً كنفسه صلّى اللّه عليه و آله [۲۴۸] ، فكان أمير المؤمنين عليه السلام هو الذى تفرّد من بين رجال الأُمه بشرف الاصطفاء الإلهى لهذه المنزله العظيمه.۱۱ـ و خصّه بالقتال على تأويل القرآن، و قال صلّى اللّه عليه و آله: «إن منكم من يقاتل على تأويل القرآن كما قاتلت على تنزيله» فاستشرف لها القوم و فيهم أبوبكر وعمر، فقال أبو بكر: أنا هو؟ قال صلّى اللّه عليه و آله: «لا». قال عمر: أنا هو؟ قال صلّى اللّه عليه و آله: «لا، و لكن خاصف النعل» [۲۴۹] يعنى علياً عليه السلام و كان يخصف نعل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.۱۲ـ و خصّه بكونه الهادى للأُمّه من بعده، قال على عليه السلام فى قوله تعالى: (إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ) [۲۵۰] : رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله المنذر، و أنا الهادى. [۲۵۱] و عن ابن عباس: وضع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله يده على صدره

فقال: «أنا المنذر» ثم أومأ الى منكب على عليه السلام و قال: «أنت الهادى يا على، بك يهتدى المهتدون من بعدى» [۲۵۲] .۱۳ـ و اختص عليه السلام بكونه أحبّ الخلق الى اللّه تعالى و الى رسوله صلّى اللّه عليه و آله، كما [صفحه ۸۸] فى حديث الطائر المشوى وغيره. [۲۵۳] ۱۴ـ و اختص عليه السلام بكونه قسيم الجنه و النار يوم القيامه. [۲۵۴] ۱۵ـ و اختص عليه السلام بكون حبّه حباً للّه تعالى و رسوله صلّى اللّه عليه و آله، فقد جاء فى الصحيح عنه صلّى اللّه عليه و آله أنه قال: «من أحبّ علياً فقد أحبنى، و من أبغض علياً فقد أبغضنى» [۲۵۵] .و قال صلّى اللّه عليه و آله «حبيبك حبيبى، و حبيبى حبيب اللّه، و عدوّك عدوّى، و عدوى عدوّ اللّه، و الويل لمن أبغضك بعدى» [۲۵۶] .۱۶ـ وعهد إليه النبى صلّى اللّه عليه و آله بأُمورٍ لم يعهدها الى غيره، وهذا هو معنى الوصيه على ما تقدّم فى أوّل البحث، قال ابن عباس: كنا نتحدّث أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله عهد الى على سبعين عهداً لم يعهدها الى غيره. [۲۵۷] ۱۷ـ وجعله مع القرآن فى كفّه واحده حيث قال صلّى اللّه عليه و آله: «على مع القرآن، و القرآن مع على، لا يفترقان حتى يردا على الحوض» [۲۵۸] .الى غير ذلك من المزايا الفريده التى لو أتينا عليها جميعاً لطال بنا المقام، و كلّها تحكى أن الوصيه ليست المظهر الوحيد الذى اختص اللّه تعالى به وليه، بل له عليه السلام خصائص اُخرى كانت مثار إعجاب و غبطه المؤمنين و حسد المنافقين [صفحه ۸۹] والذين فى قلوبهم

مرض له علیه السلام، بل و تمنّی بعضهم ول واحده منها، لتکون أحبّ إلیه من حمر النعم، أو من الدنیا و ما فیها.قال عمر بن الخطاب: لقد أُعطی علی بن أبی طالب ثلاث خصال، لأن تکون لی خصله منها أحب إلیّ من أن أُعطی حمر النعم. قیل: و ما هنّ؟ قال: تزویجه فاطمه بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و سکناه المسجد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یحلّ له ما یحلّ له، و الرایه یوم خیبر [۲۵۹] .و قال معاویه لسعد بن أبی وقاص: ما یمنعک أن تسبّ ابن أبی طالب؟ فقال: لا أسبّه ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، لأن تکون لی واحده أحبّ إلیّ من حمر النعم، و ذکر حدیث الکساء، و حدیث المنزله، والرایه یوم خیبر [۲۶۰] .و قال سعد فی حدیث آخر: إن علی بن أبی طالب أُعطی ثلاثه لأن أکون اُعطیت إحداهنّ أحبّ إلیّ من الدنیا و ما فیها، ثم ذکر حدیث الغدیر، و الرایه یوم خیبر، و سدّ الأبواب دون بابه [۲۶۱] . (وَاللَّهُ یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ یَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ) [۲۶۲] [صفحه ۹۰]

اوجه التشابه بین وصی موسی و وصی محمد

اشاره

تقدّم فی أحادیث الوصیه أنه حینما سأل سلمان رضی اللّه عنه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عن وصیه، قال له صلّی اللّه علیه و آله: «من کان وصی موسی؟» فأجاب سلمان: یوشع بن نون، ثمّ عقّب صلّی اللّه علیه و آله بذکر وصیه علی بن أبی طالب علیه السلام.و لم تکن هذه المقارنه عبثاً، بل إنها تحکی عن مزیدٍ من أوجه التشابه و التماثل بین وصیّ موسی علیه

السلام و وصی محمّد صلّی اللّه علیه و آله، و فیما یلی نذکر بعض الأوجه المستقاه من الحدیث و السنّه:

السبق الی الإیمان

یتمیّز أمیر المؤمنین علیه السلام من بین سائر أفراد الاُمّه بعمق وجوده فی کیان الرساله، فهو المسلم الأول، و المصلّی الأول، و المجاهد الأول فی تاریخ الإسلام، و هکذا کان یوشع علیه السلام، فقد جاء فی الحدیث عن ابن عباس: قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «السبّاق ـ أو السُّبّق ـ ثلاثه: فالسابق الی موسی یوشع بن نون، و السابق الی عیسی یاسین، و السابق الی محمّد صلّی اللّه علیه و آله علی ابن أبی طالب» [۲۶۳] . [صفحه ۹۱] و قال المفجّع البصری فی هذه الخصله من التشابه: و له من صفات یوشع عندی کان هذا لمّا دعا الناس موسی و علیّ قبل البریّه صلّی کان سبقاً مع النبی یصلّی رُتبٌ لم أکن لهنّ نسیّا سابقاً قادحاً زناداً و ریّا خائفاً حیث لا یعاین ریّا ثانی اثنین لیس یخشی ثویّا [۲۶۴]

رد الشمس

ردّت الشمس لأمیر المؤمنین علیه السلام مرتین؛ مره فی حیاه النبی صلّی اللّه علیه و آله، و ذلک حینما تغشی الوحی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، فتوسّد فخذ أمیر المؤمنین علیه السلام، ففاتته صلاه العصر [۲۶۵] . و مرّه اُخری فی زمان خلافته، لمّا أراد أن یعبر الفرات ببابل حینما عاد من قتال الخوارج، فاشتغل کثیر من أصحابه بتعبیر دوابّهم ورحالهم، ففاتتهم الصلاه معه علیه السلام، فشکوا ذلک إلیه، فسأل اللّه تعالی أن یردّ الشمس، فأجابه اللّه تعالی الی ذلک. [۲۶۶] و رُدّت الشمس لیوشع بن نون وصی موسی علیه السلام حینما فاتته الصلاه فی وقتها [۲۶۷] ، و قیل: بل ردّت له حینما خرج لقتال الجبّارین فی مدائن الشام، فأدرکه [صفحه ۹۲] المساء و

قد بقيت منهم بقيه، فدعا اللّه تعالى، فردّ عليه الشمس، وزاد فى النهار ساعه حتى استأصلهم و دخل مدينتهم و جمع غنائمهم. [۲۶۸] و ذكر كثير من الشعراء هذه الفضيله مقارنين بين علىّ و يوشع عليهما السلام، منهم: السيد الحميرى حيث قال: ردّت عليه الشمس لمّا فاته حيّى تبلّج نورها فى وقتها و عليه قد رُدّت ببابل مرّه إلّا ليوشع أو [۲۶۹] له ولردّها وقت الصلاه و قد دنت للمغربِ للعصر ثم هوت هويّ الكوكبِ اُخرى و ما رُدّت لخلق معربِ و لحبسها تأويل أمر معجبِ [۲۷۰] و قال ابن أبى الحديد: يامن له رُدّت ذُكاء و لم يَفُز بنظيرها من قبلُ إلّا يوشعُ [۲۷۱] ۳ــ قتال الجبّارينعهد موسى عليه السلام الى يوشع بأنه يقاتل الجبارين فى بلاد الشام، فقاتلهم فى [صفحه ۹۳] بيت المقدس و أريحا والبلقاء حتى مكّنه اللّه منهم [۲۷۲] ، و عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله لأمير المؤمنين عليه السلام بأنه يقاتل المارقين والناكثين والقاسطين [۲۷۳] ، فقاتل الجبّارين و أئمّه الضلال من هذه الأمّه.و جاء فى الروايه عن أمير المؤمنين عليه السلام أنه قرأ هذه الآيه فى يوم الجمل (وَ إِن نَكَثُوا أَيْمَانَهُم مِن بَعْدْ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوا فِى دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّهَ آلْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ) [۲۷۴] ثمّ قال: «و الذى فلق الحبّه و برأ النسمه واصطفى محمّداً صلّى اللّه عليه و آله بالنبوه إنهم لأصحاب هذه الآيه، و ما قوتلوا مذنزلت» [۲۷۵] .

خروج الصفراء على يوشع، و الحميراء على على

اشاره

حينما قام يوشع بالأمر بعد موسى عليه السلام خرجت عليه صفراء ــ أو صفوراء ــ بنت شعيب، زوجه موسى عليه السلام فقالت: أنا أحقّ منك بالأمر، و تبعها بعض

منافقی بنی إسرائیل، فقاتلهم یوشع، و ظفر بهم، و قتل مقاتلیهم و هزم الباقین، و أسر صفراء و عفا عنها، و أحسن صونها حتی أوصلها مع حرسٍ من النساء الی قومها [۲۷۶] ، و هکذا کان الأمر مع عائشه حینما خرجت علی أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام. [صفحه ۹۴] و إذا کانت بنت شعیب الخارجه علی إمام زمانها صفراء، فإن بنت أبی بکر التی خرجت علی إمام زمانها کانت حمراء، فانظر کیف أصبح اللون علامه لهما، وهو وجه من التشابه العجیب بینهما! و هذا من مصادیق قوله صلّی اللّه علیه و آله: «یکون فی هذه الاُمه کل ما کان فی بنی إسرائیل حذو النعل بالنعل و حذو القذّه بالقذّه» [۲۷۷] .

الفتوه

کان یوشع فتی موسی علیه السلام، وقد جاء فی الذکر العزیز (وَ إِذْ قَالَ مُوسَی لِفَتَاهُ) [۲۷۸] و جاء أیضاً (فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ) [۲۷۹] قیل: إن المراد به یوشع بن نون وصی موسی علیه السلام، و به وردت الروایه، و قیل: سمّی فتیً لأنه کان یلازمه سفراً وحضراً، أو لأنه کان یخدمه. [۲۸۰] و هکذا کان أمیر المؤمنین علیه السلام فتی محمّد المصطفی صلّی اللّه علیه و آله، و قد جاء فی الروایه أن جبرئیل نادی یوم اُحد مراراً:لا سیف إلّا ذو الفقا رو لا فتی إلّا علیو ذلک حینما قتل علی علیه السلام أصحاب الألویه یوم فرّ الجمع عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، فقال جبرئیل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: «إنّ هذه للمواساه»، فقال صلّی اللّه علیه و آله: «و ما یمنعه وهو منّی و أنا منه» فقال جبرئیل: و أنا منکما. [۲۸۱] [صفحه ۹۵]

السبق فی العلم

ورد فی الحدیث أن موسی علیه السلام أوصی الی یوشع؛ لأنه کان أعلم اُمّته بعده، و أن النبی صلّی اللّه علیه و آله أوصی الی علی علیه السلام لأنه أعلم اُمته بعده.فقد روی الطبرانی عن سلمان رضی اللّه عنه قال: قلت یا رسول اللّه، لکل نبی وصیّ، فمن وصیک، فسکت عنّی، فلما کان بعدُ رآنی، فقال: «یا سلمان» فأسرعت إلیه، قلت: لبیک. قال: «تعلم من وصی موسی؟» قلت: نعم، یوشع ابن نون. قال: «لِم؟» قلت: لأنه کان أعلمهم. قال: «فإن وصیی و موضع سری و خیر من أترک بعدی و ینجز عدتی و یقضی دینی علی بن أبی طالب» [۲۸۲] .و قد ثبت أن علیاً علیه السلام أعلم الأُمّه و أقضاها بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و لم یسبقه أحد فی هذا المضمار، وقد قدّمنا ذلک فی المبحث الثالث (مظاهر الاصطفاء).

اتباعه هم الفرقه الناجیه

ورد فی الحدیث عن علی علیه السلام: «افترقت الیهود علی احدی و سبعین فرقه، سبعون منها فی النار و واحده ناجیه فی الجنه، و هی التی اتبعت یوشع بن نون وصی موسی علیه السلام... و تفترق هذه الأمه علی ثلاث و سبعین فرقه، اثنتان و سبعون فرقه فی النار و واحده فی الجنه، و هی التی اتبعت وصی محمّد صلّی اللّه علیه و آله و ضرب بیده علی صدره» [۲۸۳] . [صفحه ۹۶]

لیله الشهاده و أحداثها

قال الحسن علیه السلام خطیباً فی اللیله التی قتل بها أمیر المؤمنین علیه السلام، فکان مما قال: «لقد قبض فی هذه اللیله رجل لم یسبقه الأولون و لا یدرکه الآخرون، ولقد توفی فی اللیله التی عرج فیها بعیسی بن مریم، و التی توفی فیها یوشع ابن نون..» [۲۸۴] .و من حوادث لیله الشهاده ما رواه ابو بصیر عن أبی عبداللّه عن أبیه الباقر علیهما السلام، قال: «لما کانت اللیله التی قتل فیها علی علیه السلام لم یرفع عن وجه الأرض حجر إلّا وجد تحته دم عبیط حتی طلع الفجر، و کذلک کانت اللیله التی قتل فیها یوشع بن نون» [۲۸۵] .و روی ابن شهاب عن عبدالملک: أنه لم یرفع حجر من بیت المقدس إلّا وجد تحته دم، و ذلک فی الصبیحه التی قُتِل فیها علی علیه السلام [۲۸۶] .۹ـ مدّه بقائه بعد النبی صلّی اللّه علیه و آلهروی الشیخ الصدوق بالاسناد عن عبداللّه بن مسعود، قال: قلت للنبی صلّی اللّه علیه و آله: یا رسول اللّه، من یغسّلک إذا متّ؟ قال: «یغسّل کل نبی وصیه» قلت: فمن وصیک یا رسول اللّه؟ قال: «علی بن أبی طالب» قلت: کم یعیش بعدک

يا رسول اللّه؟ قال: «ثلاثين سنه، فإن يوشع بن نون وصى موسى عاش بعد موسى ثلاثين سنه...» [۲۸۷] . [صفحه ۹۷]

عدد الأئمه بعده

روى الشيخ الصدوق بالاسناد عن الامام الصادق عليه السلام ـ فى حديث ـ قال: «استتر الأئمه بعد يوشع بن نون الى زمان داود عليه السلام أربعمائه سنه، و كانوا أحد عشر، و كان قوم كلّ واحد منهم يختلفون إليه فى وقته، و يأخذون عنه معالم دينهم حتى انتهى الأمر الى آخرهم، فغاب عنهم، ثم ظهر لهم فبشّر هم بداود عليه السلام، و أخبرهم أن داود عليه السلام و الذى يطهّر الأرض من جالوت و جنوده، ويكون فرجهم فى ظهوره» [۲۸۸] .و كذلك كان عدد الأئمه بعد أمير المؤمنين عليه السلام أحد عشر إماماً، و قد مارست الأُمّه فى شأنهم شتى أنواع التغييب القسرى عن ممارسه دورهم القيادى الذى جعله اللّه لهم، فكان نصيبهم السجن أو القتل أو السمّ، لكن مع ذلك فرضوا مرجيتهم الفكريه حتى على فقهاء البلاطات فى كثير من الحالات المدونه فى مصادر الحديث و التاريخ، و تربّى على أيديهم أجيالاً من أصحابهم المتقين الذين كانوا يختلفون إليهم. و يأخذون عنهم معالم دينهم حتى انتهى الأمر اليآخر هم، وهو الإمام الحجه بن الحسن عليه السلام. المنتظر لإقامه دوله الحق و العدل والسلام، و محق أسس الجور والظلم و لباطل، و (لِلّهِ آلْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ وَ يَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ آلْمُؤْمِنُونَ) [۲۸۹] .

مظاهر اخرى من التشابه بينهما

جاء فى الروايه عن الصادق عليه السلام أن يوشع بن نون اُتى بقوم بعد وفاه موسى عليه السلام، شهدوا أن لا إله إلّا اللّه و لم يقرّوا أن موسى رسول اللّه، فجعلهم فى [صفحه ۹۸] حفيره و أوقد لهم فى حفيره ثانيه، ثم استتابهم مرّه بعد اُخرى، فلم يتوبوا فقتلهم بالدخان، و هكذا فعل بمثلهم أمير المؤمنين عليه السلام

فی الکوفه. [۲۹۰] فهذه بعض أوجه التشابه بین یوشع و أمیر المؤمنین علیهما السلام، و یستطیع المتتبع أن یجد المزید، ولو لم یکن ثمه دلیل آخر علی الوصیه لأمیر المؤمنین علیه السلام غیر هذه الأوجه التی ذکرناها لکانت کافیه فی إثبات المراد.(إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکْرَی لِمَن کَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی آلسَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ) [۲۹۱] [صفحه ۹۹]

الوصیه فی الشعر العربی

اشاره

إنّ الشعر العربی یعدّ دیوان العرب و سجّل مآثرهم و أیامهم، و قد دوّن الرعیل الأول من شعراء صدر الإسلام الأحداث الکبری و الوقائع العظمی التی مرت بها الدعوه الإسلامیه منذ تباشیر نشأتها الأولی، وعکسوا فی أشعارهم مفاهیم الإسلام و مصطلحاته التی ألفوها من خلال صحبتهم للنبی المصطفی صلّی اللّه علیه و آله و سماعهم کلام الوحی علی لسانه.و کانت الوصیه من المفاهیم المهمه التی حظیت بنصیب وافر فی دیوان الشعر العربی منذ فجر الرساله و الی الیوم، و قد تسالم علی نقلها أهل العلم و رواه الأخبار علی الاتفاق و التواطؤ جیلاً بعد جیل بشکل لا یمکن لأحدٍ إنکاره أو دفعه إلّا مکابره أو عناداً.و قد عبّر ابو العباس المبرّد عن کثره النصوص الشعریه الوارده فی الوصیه بقوله: فهذا شیء کانوا یقولونه ویکثرون فیه. [۲۹۲] .و ذکر ابن أبی الحدید فی معرض شرحه لقول أمیر المؤمنین علیه السلام عن أهل البیت علیهم السلام: «و فیهم الوصیه و الوراثه» اثنین و عشرین نصاً من الشعر المقول فی [صفحه ۱۰۰] صدر الإسلام، المتضمن کونه علیه السلام وصی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و قد نقلها جمیعاً عن کتابین [۲۹۳] فقط، ثم قال فی آخرها: والأشعار التی تتضمن هذه اللفظه کثیره جداً و لکنّا

ذكرنا منها هاهنا بعض ما قيل فى هذين الحزبين، فأما ما عداهما فانه يجلّ عن الحصر، و يعظم عن الإحصاء و العدّ، و لو لا خوف الملاله و الإضجار لذكرنا من ذلك مايملأ أوراقاً كثيره. [۲۹۴] و قد اقتصرت فى هذا الفصل على الأشعار التى أنشدها الصحابه دون غيرهم لتكون شواهد تاريخيه دامغه، بالغه فى الحجه، قاطعه لذرائع المتذرّعين و المؤوّلين، لما تضمّنته من نصوص صريحه فى الدلاله على أن الوصيه أمرٌ معروف فى صدر الإسلام، و أنها تعنى الاستخلاف و ولايه الأمر بعد الرسول صلّى اللّه عليه و آله، و قد رتّبت أسماء الشعراء على حروف الهجاء:

الاشعث بن قيس الكندى

صحابى، أسلم سنه ۱۶ه_، و ارتدّ بعد النبى صلّى اللّه عليه و آله، و اُخذ أسيراً، ثم أطلقه أبوبكر، و شهد اليرموك، و استعمله عثمان على أذربيجان، و شهد صفين مع على عليه السلام، و كان ممن ألزمه بالتحكيم، و توفى سنه ۴۰ ه_، و قيل: ۴۲ ه_. اُسد الغابه ۱: ۱۵۱ / ۱۸۵مما قيل على لسان الأشعث فى صفّين: أتانا الرسول الوصىّ رسول الوصىِّ وصىِّ النبى علىّ المهذّب من هاشمٍ وخيرالبريه من قائمٍ [صفحه ۱۰۱] وزير النبىّ و ذو صهره و خير البريه فى العالمِ [۲۹۵] .و مما قيل على لسانه أيضاً: أتانا الرسول رسول علىّ رسول الوصىِّ وصىِّ النبىّ وزير النبىّ و ذو صهره فسرّ بمقدمه المسلمونا له السبق و الفضل فى المؤمنينا و سيف المنيه فى الظالمينا [۲۹۶] .

جرير بن عبدالله البجلى

من أعيان الصحابه، سكن الكوفه، وقدم الشام برساله أمير المؤمنين عليه السلام الى معاويه، والتحق بمعاويه الطليق، وتوفى سنه ۵۴ه_. الاصابه ۱: ۲۳۲ / ۱۱۳۶، سير أعلام النبلاء/ الذهبى ۲: ۵۳۰ / ۱۰۸ _ مؤسسه الرساله _ بيروت _ ۱۴۰۵ ه_، معجم رجال الحديث / السيد الخوئى ۴: ۴۱ _ بيروت _ ط ۳_ ۱۴۰۳ ه_قال حينما ورده كتاب على عليه السلام بعد البيعه: فصلى الاله على أحمدٍ وصلى على الطهر من بعده علياً عنيت وصىّ النبىّ له الفضل السبق والمكرما رسول المليك تمام النِّعمْ خليفتنا القائم المدّعمْ يجالد عنه غواه الأممْ ت و بيت النبوه لا يُهتَضمْ [۲۹۷] [صفحه ۱۰۲] و كان فيما كتب الى شرحبيل بن السمط الكندى رئيس اليمانيه، و كان من أصحاب معاويه: شرحبيل يا بن السمط لا تتبع الهوى فمالك فى الدنيا من الدين من بدلْالى

أن يقول: و ما لعلیّ فی ابن عفان سقطةٌ وصیّ رسول اللّه من دون أهله بأمرٍ، ولا جلبٌ علیه، ولا قَتَلْ و فارسه الحامی به یُضرَب المَثَلْ

حجر بن عدی الکندی

أنشد فی یوم الجمل: یا ربّنا سلّم لنا علیا المؤمن المسترشد المرضیا لا أخطل الرأی ولا غبیا فانه کان له ولیا سلّم لنا المهذّب النقیا واجعله هادی اُممٍ مهدیا واحفظه ربّ حفظک النبیا ثمّ ارتضاه بعده وصیاو فی البیت الأخیر دلاله واضحه علی أن معنی الوصیه الخلافه و لا یمکنوقعه صفین: ۴۸ ـ ۴۹، شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۹.کان من خیار الصحابه، و یسمّی حجر الخیر، و فد علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و شهد القادسیه، و کان رئیساً قائداً شجاعاً، عابداً زاهداً مستجاب الدعوه، عارفاً باللّه، مطیعاً له، مجاهراً بالحق، مقاوماً للظلم، شهد الجمل و صفین مع أمر المؤمنین علیه السلام، و قتله معاویه الوغد اللئیم صبراً فی مرج عذراء مع أصحابٍ له سنه ۵۱ ه ـ. اُسد الغابه ۱: ۵۶۵ / ۱۰۹۳، أعیان الشیعه / السید محسن الأمین ۷: ۳۰۲ ـ دار التعارف ـ بیروت ـ ۱۴۲۰ه ـ، الأعلام / الزرکلی ۲: ۱۶۹ ـ دار العلم للملایین ـ بیروت.وقعه صفین: ۳۸۱، الفتوح / ابن أعثم ۳: ۱۴۵، شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۵. [صفحه ۱۰۳] صرفه أو تأویله الی معنی آخر.

حسان بن ثابت الأنصاری

من أعیان الصحابه، شاعر النبی صلّی اللّه علیه و آله، توفی قبل الأربعین للهجره، وقیل غیر ذلک. راجع: اُسد الغابه ۱: ۷ / ۱۱۵۳قال یمدح علیاً علیه السلام علی لسان الأنصار: جزی اللّه عنا والجزاء بکفّه سبقت قریشاً بالذی أنت أهله غضبت لنا إذ قام عمروٌ بخطبه حفظت رسول اللّه فینا وعهده ألست أخاه فی الهدی و وصیّه أبا حسنٍ عنّا و من کأبی حسن فصدرک مشروح و قلبک ممتحنْ أمات بها التقوی و أحیا بها الإحنْ إلیک فمن

أولی به منک مَن و مَنْ و أعلم منهم بالکتاب و بالسنن [۲۹۸] .

خزیمه بن ثابت الأنصاری

صحابی جلیل، معروف بذی الشهادتین، شهد بدراً و المشاهد کلها، و شهد الجمل و صفین مع أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام و استشهد فی صفین سنه ۳۷ هـ. اُسد الغابه ۲: ۱۶۴ / ۱۴۴۶.قال فی أمیر المؤمنین علیه السلام: فدیت علیاً إمام الوری وصیّ الرسول و زوج البتول سراج البریه مأوی التقی إمام البریه شمس الضحی [۲۹۹] و قال فی بیعه أمیر المؤمنین علیه السلام: [صفحه ۱۰۴] إذا نحن بایعنا علیاً فحسبنا وصی رسول اللّه من دون أهله أبو حسنٍ مما نخاف من الفتنْ و فارسه قد کان فی سالف الزمنْ [۳۰۰] و قال فی أبیات یخاطب بها عائشه یوم الجمل: أعائش خلّی عن علیّ و عیبه وصیّ رسول اللّه من دون أهله بما لیس فیه إنّما أنت والدهْ و أنت علی ما کان من ذاک شاهدْ [۳۰۱] و قال فی یوم الجمل أیضاً: یا وصیّ النبی قد أجلتِ الحر و استقامت لک الاُمور سوی الشا ب الأعادی و سارت الأظعانُ م و فی الشام یظهر الاذعانُ [۳۰۲]

زحر بن قیس بن مالک الجعفی

له إدراک، و کان من الفرسان، و کان مع أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام، فاذا نظر إلیه قال: من سرّه أن ینظر الی الشهید الحیّ فلینظر الی هذا، و استعمله أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام علی المدائن. الإصابه ۱: ۵۷۶ / ۲۹۶۶.أضربکم حتی تقرّوا لعلی من زانه اللّه و سماه الوصی خیر قریش کلّها بعد النبی ان الولی حافظ ظهر الولیکما الغوی تابع أمر الغوی [۳۰۳] [صفحه ۱۰۵]

زفَر بن زید الأسدی

صحابی، کان سید بنی أسد فی وقته، و ثبت علی إسلامه حین ظهر طلیحه و ادّعی النبوه، اُسد الغابه ۲: ۳۰۶ / ۱۷۵۴.و قال حینما رأی تنکّب الناس عن وصیه النبی صلّی اللّه علیه و آله: فحوطوا علیاً واحفظوه فانه و إن تخذلوه و الحوادث جمّهٌ وصیّ و فی الإسلام أول أولُ فلیس لکم عن أرضکم متحولُ [۳۰۴] .

زیاد بن لبید الأنصاری

صحابی، خرج الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و أقام معه بمکّه، حتی هاجر معه الی المدینه، شهد بدراً و المشاهد کلّها مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و استعمله النبیّ صلّی اللّه علیه و آله علی حضرموت. توفّی فی أوّل ایام معاویه الوغد اللئیم. اُسد الغابه ۲: ۳۲۵ / ۱۸۰۹.قال یوم الجمل و قد شهدها مع علی علیه السلام: کیف تری الأنصار فی یوم الکلبْ و لا نبالی فی الوصیّ من غضبْ هذا علیّ وابن عبد المطلبْ إنا اُناس لا نبالی من عطبْ و إنّما الأنصار جدّ لا لعبْ ننصره الیوم علی من قد کذبْ [۳۰۵] .یعنی: علی عائشه و طلحه و الزبیر و جندهم الکذّابین الناکثین.۹ـ عباده بن الصامت الأنصاری [۳۰۶] یا للرجال أخّروا علیاً عن رتبه کان لها مرضیا [صفحه ۱۰۶] الیس کان دونهم وصیاً [۳۰۷] وفی الشطر الأخیر یحتج الشاعر علی الذین أخّروا علیّاً علیه السلام عن رتبته فی الخلافه التی ارتضاها له اللّه تعالی و رسوله صلّی اللّه علیه و آله، بکونه وصیاً من دونهم، و الوصیه تقتضی التقدیم؛ لأنها لا تعنی شیئاً غیر الخلافه.

عبدالرحمن بن حنبل

صحابی، شاعر، أصله من الیمن، و مولده بمکّه، شهد وقعه أجنادین، شهد مع أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام الجمل و صفّین، و استُشهد فی صفّین سنه ۳۷ ه_، الإصابه ۲: ۳۹۵/ ۵۱۰۷، الأعلام / الزرکلی ۳: ۳۰۵. لعمری لئن بایعتم ذا حفیظه أبا حسن فارضوا به و تمسّکوا علیّاً وصی المصطفی و وزیره علی الدین معروف العفاف موفّقا فلیس لمن فیه یری العیب منطقا و أول من صلّی لذی العرش و اتّقی [۳۰۸] .

عبدالله بن أبی سفیان الهاشمی

هو عبداللّه بن أبی سفیان بن الحارث بن عبدالمطلب بن هاشم، أبوالهیاج، ذکره البغوی فی الصحابه، و قال الواقدی فی مقتل الإمام الحسین علیه السلام: إن أبا الهیاج قتل معه علیه السلام، و کان شاعراً مجیداً، و قد ور د مع أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام الی المدائن. اُسد الغابه ۳: ۲۶۷ / ۲۹۸۰، الاصابه ۳: ۳۲۰.قال فی جواب الولید بن عقبه بن أبی مُعیط: و کان ولی الأمر بعد محمدٍ علیٌّ و فی کل المواطن صاحبه [صفحه ۱۰۷] وصی رسول اللّه حقاً و صنوه و أول من صلّی و من لان جانبه [۳۰۹] .و له أیضاً و لعلّه من نفس القصیده: و منّا علی ذاک صاحب خیبرٍ وصیّ النبی المصطفی و ابن عمّه و صاحب بدرٍ یوم سالت کتائبه فمن ذا یدانیه و من ذا یقاربه [۳۱۰] .

عبدالله بن بدیل بن ورقاء الخزاعی

صحابی جلیل، و کان سید قومه، أسلم قبل الفتح، و شهد الفتح و حنیناً و الطائف و تبوک مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و صحب أمیر المؤمنین علیّاً علیه السلام فکان من أفاضل أصحابه و أعیانهم، شهد الجمل معه علیه السلام، و قُتل مع أخیه عبدالرحمن فی صفّین سنه ۳۷ ه_. اُسد الغابه ۳: ۱۸۴، ۲۸۳۲.قال فی یوم الجمل: یا قوم للخطّه العظمی التی حدثت الفاصل الحُکم بالتقوی إذا ضربت حرب الوصی و ما للحرب من آسی تلک القبائل أخماساً لأسداسِ [۳۱۱] .

عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب

قال فی صفّین یصف أمیر المؤمنین علیّاً علیه السلام: وصیّ رسول اللّه من دون أهله فدونکه إن کنت تبغی مهاجراً وفارسه إن قیل هل من منازل أشمُّ کنصل السیف غیر حلاحل [۳۱۲] . [صفحه ۱۰۸]

امیرالمؤمنین علی بن أبی طالب

أنشد علیه السلام فی صفین جواباً لعمرو بن العاص و معاویه من قصیده طویله جاء فیها: یا عجباً لقد سمعت منکراً یسترقّ السمع و یغشی البصرا أن یقرنوا وصیّه والأبترا کذباً علی اللّه یشیب الشعرا ما کان یرضی أحمدٌ لو خُبّرا شانی الرسول واللعین الأخزرا [۳۱۳] .

عمرو بن العاص السهمی

من قصیده له طویله کتبها الی معاویه حینما امتنع عن إرسال خراج مصر: معاویه الحال لا تجهل فبی حاربوا سید الأوصیاء و عن سبل الحقّ لا تعدلِ بقولی دمٌ طُلّ من نعثلِ [۳۱۴] .

قیس بن سعد بن عباده

صحابی جلیل، کان سید الأنصار غیر مدافع، و یحمل رایتهم فی مغازی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و صحب أمیر المؤمنین علیّاً علیه السلام فی خلافته فولّاه مصر سنه ۳۶ ـ ۳۷، وشارکه فی حروبه، و توفی سنه ۶۰ هـ بعد أن صحب الإمام الحسن علیه السلام. اُسد الغابه ۴: ۴۵۰ / ۴۳۴۸، اعلام الزرکلی ۵: ۲۰۶.أنشد فی الکوفه لمّا نزل الإمام الحسن علیه السلام و عمار رضی اللّه عنه یستحثّان أهل الکوفه علی نصره أمیر المؤمنین علیه السلام فی حرب الجمل: رضینا بقَسم اللّه إذکان قَسمنا علیاً و أبناء الرسول محمّدِ [صفحه ۱۰۹] و قلنا لهم أهلاً و سهلاً و مرحباً أتاکم سلیلُ المصطفی و وصیُّه نمدّ یدینا من هَوَیً و تودّد و أنتم بحمد اللّه عارٍ عن الهَدِّ [۳۱۵] .۱۷ـ المغیره بن الحارث بن عبدالمطلب [۳۱۶] یا عصبه الموت صبراً لا یهولکم فیکم وصیّ رسول اللّه قائدکم جیش ابن حربٍ فإنّ الحقّ قد ظهرا و صهره و کتاب اللّه قد نشرا [۳۱۷] .۱۸ـ المنذر بن أبی حمیصه الوادعی [۳۱۸] .قال فی قصیده أنشدها أمیر المؤمنین علیه السلام: لیس منّا من لم یکن لک فی اللّـــــــه ولیّاً یا ذالولا و الوصیّهْ [۳۱۹] ۱۹ـ النعمان بن عجلان الأنصاری [۳۲۰] .قال فی أمر السقیفه رادّاً علی عمرو بن العاص: و کان هواناً فی علیّ و إنّه فذاک بعون اللّه یدعو الی الهدی وصیّ النبی المصطفی وابن عمّه لأهلٌ

لهـا يـا عمرو من حيث لاتـدرى وينهى عن الفحشـاء و النكر و قاتـل فرسان الضـلاله والكفرِ [۳۲۱] . [صـفحه ۱۱۰] و أنشـد فى صفين: كيف التفرّق والوصىّ إمامنا و ذروا معاويه الغوى وتابعوا لا كيف إلّا حيره و تخاذلا دين الوصىّ لتحمدوه آجلا [۳۲۲] .

ابوالهيثم بن التيهان

و هو مالك بن التيهان الأنصارى الأوسى، صحابى جليل، كان يقول بالتوحيد فى الجاهليه، وأحد النقباء الاثنى عشر، شهد بدراً و اُحداً و المشاهد كلها مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، وكان شاعراً مجيداً، شهد صفين مع أمير المؤمنين علىّ صلّى اللّه عليه و آله، و استشـهد هو و أخوه عبيد فيها سنه ۳۷ هـ. صفه الصفوه / ابن الجوزى ۱: ۲۱۲ / ۳۴ـ دار المعرفه ـ بيروت ـ ۱۴۲۰ هـ، اُسدالغابه ۵: ۱۵ و ۶: ۳۴۱، المحبّر / ابن حبيب: ۲۶۸ ـ دار الآفـاق الجديـده ـ بيروت، الاستيعاب ۳: ۳۶۹.قال حين مسير أمير المؤمنين عليه السـلام لحرب البصـره: يـا وصـىّ النبىّ نحن من الحقّ ليس منّا من لم يكن لك فى اللّـــــــــه على مثل بهجهٍ الإصباحِ وليّاً على الهدى والفلاحِ [۳۲۳] .و أنشد فى الجمل قصـيده منها: قل للزبير و قل لطلحهَ إنّنا إنّ الوصىّ إمامنا و ولينا نحن الذين شـعارنا الأنصارُ برح الخفاء وباحت الأسرارُ [۳۲۴] .فهذه عشـرون شهاده على الوصيه من عمق تاريخ الإسلام، و كلّها على لسان الصـحابه، وقد رأينا فى جمله منها ربط مفهوم الوصيه بالخلافه و الإمامه و ولايه الأمر بعد الرسول صلّى اللّه عليه و آله، بلا فصل، ولا يمكن اتهامهم بقلّه الفهم أو [صفحه ۱۱۱] السذاجه، سيّما و قد عاصروا الرسول صلّى اللّه عليه و آله فكانوا أولى

من غیرهم فی فهم مراده صلّی اللّه علیه و آله.و لقد کان من بین الذین ذکروا الوصیه فی أشعارهم من أعداء علی صلّی اللّه علیه و آله الذین شهروا السیف فی وجهه، و الفضل ما شهدت به الأعداء، و منهم: عاصم ابن الدلف الذی أنشد فی حرب البصره و هو آخذ بخطام جمل عائشه: نحن بنی ضبّه أعداء علی ذاک الذی یُعرف قدماً بالوصی [۳۲۵] و هو یشیر الی قدم هذا المصطلح و عمق وجوده فی تاریخ علی علیه السلام المشرق.و فیهم أیضاً ممّن صار فیما بعد فی صفّ أعداء علی علیه السلام کالاشعث بن قیس و عمر و بن العاص، فکانت تلک الأشعار حجه لأمیر المؤمنین علیه السلام یوم یلقاهما علی الحوض فیذودهما عنه.و للمتأخرین عن عصر الصحابه أشعار کثیره فی الوصیه، نذکر منهم مرتّبین علی الحروف: أبو الأسود الدؤلی، بدیع الزمان الهمذانی، القاضی التنوخی، الحسن بن الحجاج، الحسن بن النضر الفهری، ابن حماد، الحمانی، الخطیب الخوارزمی،ابن درید، دعبل بن علی الخزاعی، ابن الرومی، سعید بن قیس الهمدانی، سفیان بن مصعب العبدی، السید الحمیری، الشریف الرضی، الشریف المرتضی، الصاحب بن عباد، ابو العباسی الضبی، عبدالرحمن بن ذؤیب، عبیداللّه بن قیس الرقیات، عثمان بن أمیرالمؤمنین علیّ علیه السلام، عمر بن حارثه الأنصاری، عمرو بن اُحیحه، أبو فراس الحمدانی، أبوالفضل الصنوبری، الفضل بن العباس بن ربیعه اللهبی، أبوالقاسم الزاهی، قطب الدین [صفحه ۱۱۲] الراوندی، کثیر عزّه، کشاجم، الکمیت الأسدی، المأمون العباسی، المفجع البصری، مهیار الدیلمی، ابن منیر الطرابلسی، النجاشی، قاضی القضاه یحیی ابن أبی المعالی محمد القرشی الأموی الشافعی [۳۲۶] ، و غیرهم کثیر. [صفحه ۱۱۳]

موقف الامه من الوصیه

اشاره

لما کانت الوصیه تعنی ولایه العهد والقیام

بالأمر بعد الرسول صلّى اللّه عليه و آله على ما بيّناه فى الفصول المتقدّمه، و خالفها جمهور الصّحابه... فقد أصبحت الاُمّه متفرقةً بشأنها الى ثلاث فرق:

المؤمنون بالوصيه

فالفرقه الأولى: هم الذين آمنوا بالوصيّه و سلّموا لأمرها و دافعوا عنها، و حكموا بعدم شرعيه السقيفه لتناسى رموزها تلك الوصيه، و هؤلاء يمثلون خطاً أصيلاً يؤمن بمرجعيه الكتاب و عتره النبى صلّى اللّه عليه و آله الى قيام يوم الدين، تمسّكاً بوصيه النبى صلّى اللّه عليه و آله فى آخر حياته حيث قال: «ألا- أيها الناس، إنما أنا بشر يوشك أن يأتى رسول ربّى فاُجيب، و أنا تار ك فيكم الثقلين: أولهما كتاب اللّه، فيه الهدى و النور، فخذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به... و أهل بيتى، اُذكّركم اللّه فى أهل بيتى، اُذكركم اللّه فى أهل بيتى» [۳۲۷] .وفى لفظ آخر: «... و لن يفترقا حتى يردا علىّ الحوض، فانظروا كيف تخلّفونى فيهما» [۳۲۸] . و فى آخر: «فلا تقدمو هما فتهلكوا، و لا تقصروا عنهما فتهلكوا، ولا تعلموهما فانهما أعلم منكم» [۳۲۹] . [صفحه ۱۱۴] و هو واضح الدلاله على إيجاب طاعه أهل البيت عليهم السلام و عدم التقصير عنهم أو التقدّم عليهم، و جعلهم مع القرآن فى كفّه واحده من حيث العصمه و العلم و بقاء المرجعيه الى يوم الدين.و هؤلاء هم الشيعه الإماميه فى تاريخهم الممتد منذ فجر الرساله و الى اليوم، و تابعهم بعض أعلام العامه ممن عرفوا الحقّ و ساروا تحت لوائه و كل ما مرّ فى الفصول السابقه من مثبتات الوصيه، من القرآن و السنّه و العقل، و الأدب و التاريخ و غير ذلك يرسم الصوره الواضحه لهذا الاتجاه.

المؤولون لها

و الفرقه الثانيه: هم الذين اتّبعوا أهل السقيفه و جعلوا يبرّرون عملهم، و هؤلاء قد اختلفوا فيما بينهم فى كيفيّه التبرير و رفع اليد عن أحاديث الوصيّه و

التخلّی عن مضامینها المتواتره.فمنهم من لم یجد بدّاً من الاعتراف بصحّه الأحادیث و ثبوتها و بمفادها، و هو العهد الی الإمام علیه السلام، فزعم أنه عهدٌ لا- بالإمامه و الولا-یه، و یأتی علی رأس هؤلاء غالب المعتزله وبعض العامه الذین صحّت عندهم الطرق فی روایه أحادیث الوصیه، فاضطروا الی تأویلها علی ما سیأتی بیانه.قال ابن أبی الحدید المعتزلی عند شرحه لقول أمیر المؤمنین علیه السلام فی أهل البیت علیهم السلام: «و فیهم الوصیه و الوارثه» قال: أما الوصیه فلا ریب عندنا أن علیّاً علیه السلام کان وصی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و إن خالف فی ذلک من هو منسوب عندنا الی العناد، و لسنا نعنی بالوصیه النصّ و الخلا-فه، و لکن أُموراً أُخری لعلّها إذاالمحرقه: ۱۵۰ _ باب ۱۱ _ فصل ۱_، الدر المنثور / السیوطی ۲: ۲۸۵ عند تفسیر الآیه ۲۰۳. [۳۳۰] و ممّا لا- شکّ فیه أنه لیس ثمه معنی أشرف و أجلّ من العهد بالمرجعیه السیاسیه و الفکریه و الروحیه له علیه السلام، و لو وُجد لذکره ابن أبی الحدید فی معرض شرحه.و منهم جماعه حاولوا تحریف معنی «الوصیه» عن «العهد» ثمّ تحیّروا فی تأویلها بما یتناسب و عقیدتهم فی الخلافه بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.لقد اضطرّ هذا الصنف من الناس الی التمحّل فی التأویل و صرف معنی الوصیه الی غیر العهد و الإمره و الخلافه، و ذلک حین خانتهم محاولات التضعیف والتشکیک التی اعتمدها آخرون کما سیأتی، حتی و لو کان التأویل باهتاً و مخالفاً لاعتبارات اللغه و التاریخ و الواقع، و فیما یلی نذکر بعض تأویلاتهم:۱_ فی تأویل المعنی اللغوی للوصی، فحینما

وجد اللغويون أن عليّاً عليه السلام موصوفٌ بالوصى، راحوا يتأولون هذا اللفظ بعيداً عن معنى العهد، حيث قالوا:والوصى كغنى، لقب على رضى اللّه عنه، سمّى به لا تصال سببه و نسبه و سمته بنسب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سببه و سمته [۳۳۱] ، و ذلك أمر معلوم لا يحتاج معه الى أن، يلقب بالوصى بسبب ذلك الاتصال.هذا مع أن الصحابه لم يفهموا من معنى الوصى إلّا العهد بالخلافه و الإمامه بعد النبى صلّى اللّه عليه و آله، حيث قال حجر بن عدى رضى اللّه عنه. يا ربّنا سلّم لنا عليّا فانه كان له وليا سلّم لنا المهذّب النقيا ثم ارتضاه بعده وصيا [۳۳۲] [صفحه ۱۱۶] ۲ــ أوّل الطبرانى مفهوم الوصيه فى حديث سلمان الذى رواه عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و فيه: «فإن وصيى و موضع سرى و خير من أترك بعدى و ينجز عدتى و يقتضى دينى على بن أبى طالب».قال الطبرانى: قوله «وصيى» يعنى أنه أوصاه فى أهله لا بالخلافه، و قوله «خير من أترك بعدى» يعنى من أهل بيته صلّى اللّه عليه و آله. [۳۳۳] و لا ـ دليل فى الحديث على اختصاص الوصيه فى أهله، بل إن كونه موضع سرّه و خير من يترك بعده صلّى اللّه عليه و آله من الدلالات الالتزامه على أن الوصيه بالإمامه و الخلافه.و لا دليل أيضاً على اختصاص أفضليته على أهل بيته دون سواهم من الأُمّه، و قد ثبت أنه عليه السلام أفضل البريه بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فى أحاديث صحيحه لا مجال للشك و الترديد فيها، منها حديث المنزله و حديث الطير و قوله

صلّى اللّه عليه و آله: على خير البريه» [۳۳۴] و قوله صلّى اللّه عليه و آله «على خير البشر» [۳۳۵] فضلاً عن آيه المباهله فى قوله تعالى: (وَ أَنْفُسَنَا وَ أَنْفُسَكُمْ) [۳۳۶] حيث دعا النبى صلّى اللّه عليه و آله علياً عليه السلام فحكم له بأنه نفسه [۳۳۷] ، و غير ذلك كثير. [۳۳۸] على أنه لو قلنا _ كما زعموا _ باختصاص افضليته عليه السلام فى أهل البيت عليهم السلام فسيكون فضل أمير المؤمنين على سائر الخلق بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أوضح و أتمّ، [صفحه ۱۱۷] بلحاظ أفضليه أهل البيت عليهم السلام على الناس أجمعين، ولو لم يكن فيهم إلّا حديث الثقلين، و السقيفه، و باب حطّه، لكفى.و خلاصه ما نقوله بشأن الطبرانى و غيره ممن سيأتى: اننا نقبل منكم روايتكم، ولا كرامه بتأويلكم.۳_ أوّل المحب الطبرى حديث بريده عن النبى صلّى اللّه عليه و آله: «لكل نبى وصى ووارث، و إن علياً وصيى ووارثى» قال: أخرجه الحافظ أبوالقاسم البغوى فى معجم الصحابه، و إن صحّ هذا الحديث، فالتوريث محمول على ما رواه معاذ بن جبل رضى اللّه عنه قال: قال على رضى اللّه عنه: «يا رسول اللّه: و ما أرث منك؟» قال:«ما يرث النبيون بعضهم من بعض؛ كتاب اللّه و سنه نبيه» حملاً للمطلق على المقيد، و هذا توريث غير التوريث المتعارف، فيحمل الايصاء على نحوٍ من ذلك؛ كالنظر فى مصالح المسلمين على أى حال كان خليفه أو غير خليفه، و مساعده اُولى الأمر، و ذَكَر أحاديث أخرى حمل عليها معنى الوصيه. [۳۳۹] و لا شك أن وراثه الكتاب والسنه هما من أهم لوازم الخلافه و الإمامه، فكيف

يمكن أن يكونا دليلاً على عدم وراثتها؟ و قد كان على عليه السلام يقول: «... و اللّه إنى لأخوه ووليه و ابن عمّه ووارث علمه، فمن أحق به منّى» [۳۴۰] أى فى خلافته، حيث جعل الارث العلمى واحداً من لوازم الخلافه.أما حمل الوصيه على النظر فى مصالح المسلمين ومساعده اُولى الأمر، فان الأول لا يتمكن منه إلّا إذا كان مطلق اليد، والثانى أمر يشترك فيه كافه المسلمين. [صفحه ۱۱۸] على أن القول بمساعدته عليه السلام أولى الأمر بموجب الوصيه باطل بالضروره إذ الثابت أن عليّاً عليه السلام هو ولى الأمر بحديث الغدير المتواتر، و حاشا لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله من هذا التناقض، إذ كيف ينصبه وليّاً و خليفه على أبى بكر وعمر و سائر المسلمين ثمّ يوصّيه بمساعده من بيعتهم فلته الى أبد الآبدين؟!قال الشوكانى فى معرض ردّه على تأويل المحب الطبرى: والحامل له على هذا الحمل حديث عائشه السابق، والواجب علينا الايمان بأن علياً عليه السلام وصى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، ولا يلزمنا التعرض للتفاصيل الموصى بها، فقد ثبت أنه أمره بقتال الناكثين و القاسطين و المارقين، وعينّ له علاماتهم، و أودعه جملاً من العلوم، و أمره باُمور خاصه، فجَعْل الموصى بها فرداً منها ليس من دأب المنصفين. [۳۴۱] .۴ــ و حذا المتأخرون حذو المتقدمين فى التأويل، ففى روايه الطبرى لحديث الدار فى (تهذيب الآثار):((فأيكم يؤازرنى على أن يكون أخى و وصيى و خليفتى فيكم)) ثم قوله صلّى اللّه عليه و آله لعلى عليه السلام: «إن هذا أخى ووصيى و خليفتى فيكم...».قال محقق الكتاب: و لفظ الوصى فى هذه الأخبار بمعزل عمّا تقوله الشيعه من أن علياً

هو الوصی، بمعنی وصایته علی المؤمنین بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، بل هو بالمعنی العام فی الوصیه المعروفه عند المسلمین، وسیاق کلام أبی جعفر دال علی ذلک فی فقه هذه الأخبار، فمن أخرجه من معناه الی معنی ما تقوله الشیعه فقد أعظم الفریه. [۳۴۲] [صفحه ۱۱۹] و لقد خانه التضعیف و التشکیک بالحدیث، و تصورّ أنه أحسن صنعاً حینما فسّر الوصیه بالمعنی العام، ناسیاً أن وصی النبی العام هو خلیفته، ولا فصل فی المقام بین الأمرین، إذ لیس فی تاریخ الأنبیاء علیهم السلام وصی عام و وصی خاص، و نبینا صلّی اللّه علیه و آله لیس بدعاً من الرسل. الأمر الذی یتّضح معه مَن أعظم الفریه حقاً حقاَ.

المنکرون لها

اشاره

و الفرقه الثالثه: هم الذین کذبوا بأحادیث الوصیه من الأساس، لأنّهم علموا أنَّ شیئاً من تلک التأویلات لا یجدی نفعاً، و لأن التصدیق بها أو تصحیح طرقها یزلزل شرعیه الخلافه، و یضع مزیداً من علامات الاستفهام أمام مشروعیه جمیع الحکومات التی تلت عصر الرساله سواء أکانت سقیفیّه أم أُمویه أم عباسیه، ومن هنا فقد اجتمع هؤلاء علی الإنکار و الکتمان والتضعیف و غیرها من الأسالیب.روی الطبری فی حوادث سنه ۱۶۹ من تاریخه بالاسناد عن أبی الخطاب قال: لما حضرت القاسم بن مجاشع التمیمی [۳۴۳] الوفاه، أوصی الی المهدی، فکتب (شَهِدَ آللّهُ أَنَّهُ لَا إِلهَ إِلَّا هُوَ) إلی آخر الآیتین ۱۸و ۱۹ من سوره آل عمران، ثم کتب: والقاسم بن مجاشع یشهد بذلک، و یشهد أن محمّداً عبده و رسوله صلّی اللّه علیه و آله و أن علی بن أبی طالب وصی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ووارث الإمامه بعده.قال: فعرضت الوصیه

على المهدى، فلما بلغ هذا الموضع رمى بها و لم ينظر [صفحه ۱۲۰] فيها [۳۴۴] و ذلك لأن التسليم بها يعنى تسليم العرش الذى يجلس عليه، هذا مع أن العباسين قد جاءوا بشعارات علويه، كان على رأسها: الرضا من آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله، فكيف بغيرهم؟و يميل أصحاب هذا الاتجاه الى رفض الوصيه بالكليه، و إثاره المزيد من الشبهات حولها، و استخدام مختلف أساليب الكتمان و التحريف و التأويل، و تكذيب الأحاديث والأخبار الوارده فيها، و نسبه رواتها الى الضعف والكذب و الرفض، لإسقاطها من الاعتبار، إيغالاً منهم فى تكذيب الصحيح الثابت عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و كذباً على الأُمّه بتزييف أقوال الرسول صلّى اللّه عليه و آله و نسبه أشياء موضوعه إليه فى الوقت الذى يعلمون فيه قوله صلّى اللّه عليه و آله المتواتر: «من كذب علىّ متعمّداً فليتبوّأ مقعده من النار» و فيما يلى نذكر بعض أساليبهم:

اساليب هذا الاتجاه

اسلوب التكتم و الإنكار

و يأتى على رأس الذين تبنّوا هذا الاتجاه و حرّكوا عجلته عائشه فى حديث رواه البخارى و غيره مفاده إنكار الوصيه لعلى عليه السلام، و هذا نصّه:عن الأسود، قال: ذكروا عند عائشه أن عليّاً رضى اللّه عنه كان وصياً، فقالت: متى أوصى إليه، و قد كنت مسندته الى صدرى؟ أو قالت: حجرى، فدعا بالطست، فلقد انخنث فى حجرى، فما شعرتُ أنه قدمات، فمتى أوصى إليه؟ [۳۴۵] . [صفحه ۱۲۱] و قد ادّعت تلك المرأه الحاقده على وصىّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله فى خبر (الصحيحين)! أمرين:أحدهما: أنها آخر الناس عهداً برسول اللّه، و قد أكّدته بأخبار أخرى تفرّدت بها، منها قولها: مات النبى صلّى اللّه عليه و

آله و إنه لبين حاقنتی و ذاقنتی [۳۴۶] ، و قولها: توفّی النبی صلّی اللّه علیه و آله فی بیتی و فی یومی و بین سحری و نحری [۳۴۷] .و هذا الادعاء معارض بعدّه أحادیث عن أمیر المؤمنین علی علیه السلام، و الإمام علی بن الحسین علیه السلام، و اُمّ سلمه، و ابن عباس، و عمر بن الخطاب، و عائشه نفسها، و عبداللّه بن عمرو، و حذیفه بن الیمان، والشعبی و غیرهم، و کلّها تصرّح بأن علیّاً علیه السلام هو آخر الناس عهداً برسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و أنه صلّی اللّه علیه و آله قال: «ادعوا لی حبیبی» أو «أخی» فدعوا علیّاً علیه السلام، فجعل یسارّه و یناجیه و هو مسنده الی صدره، و قال علیه السلام:((علّمنی ألف باب من العلم، یفتح لی کل باب الف باب))و لم یزل یحتضنه حتی قُبض فی حجره، و هو الذی تولّی غسله و کفنه و دفنه. [۳۴۸] قال أمیر المؤمنین علیه السلام: «و لقد قبض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و إن رأسه لعلی صدری، و لقد سالت نفسه فی کفّی، فأمررتها علی وجهی، و لقد ولیت [صفحه ۱۲۲] غسله و الملائکه أعوانی» [۳۴۹] .و فی الصحیح عن اُمّ سلمه، قالت: و الذی أحلف به، إن کان علی رضی اللّه عنه لأقرب الناس عهداً برسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، عدنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله غداهً، و هو یقول: «جاء علی، جاء علی؟» مراراً، فقالت فاطمه رضی اللّه عنها: «کأنک بعثته فی حاجه؟» قالت: فجاء بعدُ، قالت اُم سلمه: فظننت أن له إلیه حاجه، فخرجنا من البیت، فقعدنا

عنـد الباب، وكنت من أدناهم الى الباب، فأكبّ عليه رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله و جعل يسارّه و يناجيه، ثمّ قبض رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله من يومه ذلك، فكان على أقرب الناس به عهـداً [۳۵۰] .قال سبط ابن الجوزى: هذا الحديث رواه أحمد بن حنبل فى (الفضائل) [۳۵۱] و لم يطعن فيه أحد، و هو حديث صحيح، و لو كان معلولاً لتكلموا فيه...ثم قال:: قول اُمّ سلمه مثبت، و قول عـائشه نا فى، و متى اجتمع المثبت و النافى قـدّم المثبت باجماع الأُمّه [۳۵۲] . مضافاً اليأن حديث أُمّ سـلمه رضى اللّه عنها مقـدّم على حـديث عائشه عنـد التعارض، لما ثبت عن أُمّ سـلمه من وفور العقل وصواب الرأى و سـموّ المقام والفضـيله [۳۵۳] . بينما ثبت عن عائشه أنها أحدثت بعد رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله، فقد قيل لها: ندفنك مع رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله؟ فقالت: إنى قد أحدثت [صـفحه ۱۲۳] بعـده، فادفنونى مع أخواتى، فدفنت بالبقيع. [۳۵۴] والآخر: أن النبى صـلّى اللّه عليه و آله لم يوصِ لأـمير المؤمنين على عليه السـلام و فيه:۱ــ إن الـذين ذكروا عند عائشه أن علياً عليه السـلام وصـىّ، لابدّ أنهم من جيل الصـحابه أو من الـذين أدركوهم، و أنهم سـمعوا بهـذا الأـمر، فجـاءوا متسـائلين، ربما للاحتجاج عليها بسـبب خروجها على أمير المؤمنين عليه السـلام، و لم يبيّن الراوى ظروف صـدور الحـديث، المهم إن التساؤل بهـذا الموضوع يدلّ على كون الوصـيه أمراً متداولاً منذ عصـر الرساله، و هو جزء لا يتجزّأ من الثقافه الإسـلاميه و الفكر النبوى الأصيل.۲ــ إن الوصيه المسؤول عنها فى هذا الخبر هى الخلافه،

لهذا جابهت السؤال بالرفض والانكار الشديدين؛ لأن الجواب بالايجاب يفضى اليالقول بخلافه أهل البيت عليهم السلام، و التى كانت عائشه فى صدد التصدّى لها، ولو كانت الوصيه عامه، أو فى اُمور شخصيه كالأهل و الديون والأولاد _ كما يقال _ لما أنكرتها عائشه.و يدلّ على ذلك ما نقله ابن حجر عن الزهرى فيما رواه جماعه منهم عروه بن الزبير قال: كأنّ عائشه أشارت الى ما أشاعته الرافضه أن النبى صلّى اللّه عليه و آله أوصى الى على بالخلافه. [۳۵۵] ۳_ إن هذه الدعوى معارضه بالأحاديث والأخبار الصحيحه المصرحه بالوصيه لأمير المؤمنين عليه السلام، و قد ذكرناها فى الفصلّين المتقدمين، ولو صحّ خبرها هذا فهو يعنى نفى الوصيه حال الوفاه، ولا يمنع ذلك من أن تكون قبل [صفحه ۱۲۴] الوفاه.قال سبط ابن الجوزى: إن قول عائشه «ما قبض إلّا بين سحرى و نحرى» لا ينافى الوصيه؛ لأن فى تلك الحاله لا يقدر الإنسان على الكلام، و إنما يكون قبيل ذلك، فيحمل على أنه أوصى إليه فى ذلك الوقت، فلما ثقل قبض بين سحرها و نحرها توفيقاً بين الأقوال. [۳۵۶] .و علّق الإمام السندى على الحديث فى حاشيته على سنن النسائى بالقول:لا يخفى أن هذا لا يمنع الوصيه قبل ذلك، ولا يقتضى أنه مات فجأه بحيث لا تمكن منه الوصيه و لا تتصور، فكيف و قد عُلِم أنه صلّى اللّه عليه و آله عَلِم بقرب أجله قبل المرض، ثمّ مرض أياماً.. [۳۵۷] .۴_ و تتساءل عائشه: (متى أوصى إليه؟) فنقول لها: منذ تباشير الدعوه الإسلاميه فى حديث الدار حيث لم تكونى بعد نطفه فى رحم اُمّك يا عائشه، و حتى مرض موته صلّى اللّه عليه و

آله حیث أراد أن یکتب الوصیه، لیؤکّد عهده اللفظی بکتاب لا تضلّ الأمّه بعده، فمنع عمر بن الخطاب ذلک الکتاب بزعم أن النبی صلّی اللّه علیه و آله یهجر أو غلبه الوجع. [۳۵۸] .و قد أکّد عمر أنه صلّی اللّه علیه و آله أراد أن یوصی الی علی علیه السلام بالخلافه فی حواره مع ابن عباس وفیه: قال عمر لا- بن عباس: هل بقی فی نفس علی شیء من أمر الخلافه؟ فقال ابن عباس: نعم. فقال عمر:... و لقد أراد رسول اللّه فی مرضه أن یصرّح [صفحه ۱۲۵] باسمه، فمنعت من ذلک إشفاقاً وحیطهً علی الإسلام... [۳۵۹] و من سخریه الأقدار أن یکون ابن الخطاب أشفق من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و أکثر حیطه منه علی الإسلام!!۵ــ إن المنقول عن عائشه فی إنکار الوصیه لعلی علیه السلام لا- یمکن الوثوق به، لما ثبت من أنها حاربت علیاً علیه السلام لما بویع بالخلافه، و شهرت فی وجهه السیف بالبصره، فکیف إذن تذکر ما یثبت خلافته و هی أشدّ الأُمّه تألیباً علیه.قال ابن عباس: إن عائشه لا تطیب له نفساً بخیر. [۳۶۰] و فی الخبر المشهور: أنه لما جاءها نعی أمیر المؤمنین علیه السلام استبشرت و تمثّلت بقول الشاعر: فإن یکُ نائیاً فلقد نعاه غلام لیس فی فیه الترابُفقالت لها زینب بنت اُمّ سلمه: ألعلیّ تقولین هذا؟ فقالت: إن أنسی!! فإذا نسیت فذکّرونی، ثم خرّت ساجده شکراً علی ما بلغها من قتله علیه السلام و رفعت رأسها و هی تقول: فألقت عصاها استقر بها النوی کما قرّ عیناً بالإیاب المسافرُ [۳۶۱] هذا فضلاً عن ثبوت تلوّنها و تقلّبها فمرّه تقول: اقتلوا نعثلاً فقد کفر،

و مرّه تصـيح يا لثارات عثمان!، ولعلّ هذا و نظائره من سيرتها هو الّذى حمل زياد بن [صفحه ۱۲۶] لبيد الأنصارى على اتّهامها بالكذب كما مرّ فى أبياته فى الوصيه، فراجع.

اسلوب ابعاد الوصيه عن العهد النبوى

رغم اُسلوب التكتم الـذى اتبعه أصـحاب هـذا الاتجاه، فقـد ترشـحت بعض الأخبار و الأشـعار المصـرحه بالوصـيه، فتصـدّوا لها بالانكـار، وشـادوا إنكـارهم على أسـاس كون الوصـيه أمراً محـدثاً و مفهوماً طارئاً لا ينتمى الى زمان النبوه، ولا يمت بصـله الى الفكر الإسـلامى، و ذلك من خلال ادّعاءين باطلين:الادعاء الأوّل: أن الوصـيه من إبـدعات عبـداللّه بن سـبأ.و أقدم من نقل هذا الادعـاء على مـا وجـدنا هـو الطـبرى فى تـاريخه، و قـد رواه عـن السـرى؛ عـن شـعيب، عـن سـيف بن عمر، عن عطيه، عن يزيد الفقعسـى، و ذكر فيه أنّ ابن سـبأ كان يهودياً من أهل صـنعاء، فأسـلم أيام عثمان، ثم تنقل فى حواضـر الإسلام يحاول إضلالهم، فبثّ عقيده الرجعه و الوصيه، و كان من جمله أقواله فى الوصيه: إنه كان ألف نبى، و لكلّ نبى وصى، و كان على وصى محمّد، ومحمّد خاتم الأنبياء، و على خاتم الأوصـياء،.. الخ. [۳۶۲] .و جاء بعـد الطبرى أقوام و كأنهم وجدوا فى هذه الروايه خير وسـيلهٍ لتبرير عمـل أهـل السـقيفه و أقوى ذريعه للتنصّـل عمّا أراده اللّه و حكم به و أعلن عنه رسوله و أوصـى به...!!! منهم: ابن كثير، و ابـن الأـثير، و ابن خلـدون، والمقريزى [۳۶۳] . [صــفحه ۱۲۷] و كـثير من المتـأخرين [۳۶۴] ، الـذين ربطوا بين الفكر الإمـامى الأصـيل والمزاعم اليهـوديه، و زادوا على من تقـدّم أنّ الوصـيه من صـنع اليهـود، ومنهم انتقلت الى المسـلمين!! و غير ذلـك من الترهّات بل السخافات التى

روّجتها النفوس المريضه و حاولت بشتّى الطرق الملتويه صرف الناس عن مبدأ الوصيه وجديّتها.و خلاصه القول فى هذا الهراء:١ــ إن روايه الطبرى التى يستند إليها المروّجون لهذا الادعاء لا قيمه لها من الناحيه العلميه؛ لأنها موضوعه لا أصل لها، و تخالف الواقع التاريخى و مسلّمات التاريخ، فضلاً عن أنّ الطبرى قد تفرّد بنقلها.و قد رواها الطبرى عن السرى، و هو إما السرى بن إسماعيل، وهو كذّاب متروك ليس بشىء، أو السرى بن عاصم، و هو كذاب وضّاع يسرق الحديث [٣۶۵] ، ورواها السرى عن شعيب بن إبراهيم، و هو [صفحه ١٢٨] مجهول [٣۶۶] ، و رواها شعيب عن سيف بن عمر، و هو ضعيف، ليس بشىء، متروك الحديث، متهم بالزندقه، عامه أحاديثه منكره لا يتابع عليها، وضّاع، و ساقط الروايه [٣۶٧] ، ورواها سيف عن عطيه، عن يزيد الفقعسى، وكلاهما مجهولان.ترى فهل رأيت حياتك كلّها مثل هذا الاسناد المضحك، بل التحفه فى التفاهه؟!٢ــ إن هذه الروايه هى من مبتدعات المتزلفين الى سلاطين بنى اُميه، دسّوها فى التاريخ لخدمه أغراض السياسه الامويه فى تشييد السقيفه و مواجهه فكر أهل البيت عليهم السلام الأصيل.قال د. طه حسين: إن خصوم الشيعه أيام الأُمويين و العباسيين قد بالغوا فى أمر عبد اللّه بن سبأ هذا، ليشكّكوا فى بعض ما نسب من ألاحداث الى عثمان و ولاته من ناحيه، و ليشنّعوا على على و شيعته من ناحيه اُخرى، فيردّوا بعض اُمور الشيعه الى يهودى أسلم كيداً للمسلمين، و ما أكثر ما شنّع خصوم الشيعه على الشيعه! [٣۶٨] و ذكر فى موضع آخر أن ابن سبأ قد اختُرع بأَخَرَهَ حين كان الجدال بين الشيعه و غيرهم من الفرق الإسلاميه، فأراد

خصوم الشيعه أن يدخلوا فى اُصول هذا المذهب عنصراً يهودياً إمعاناً فى الكيد لهم والنيل منهم. [صفحه ۱۲۹] ثم استنتج من خلال عدّه أدله أن ابن سبأ مجرد و هم لا حقيقه له، و أنه شخص أدخره خصوم الشيعه للشيعه، و لا وجود له فى الخارج [۳۶۹] ، و قد تابعه غير واحد من المستشرقين والباحثين [۳۷۰] ممن شككوا فى شخصيه ابن سبأ، و اعتبروا قصته خرافه لا وجود لها فى التاريخ الإسلامى، ولا- يصلح على إثباتها دليل علمى قاطع، و قد أفرد السيد مرتضى العسكرى دراسه موسعه خاصه بهذا الموضوع تحت عنوان (عبداللّه بن سبأ و أساطير اُخرى) انتهى فيها الى القول بأسطوره هذه الشخصيه و اختلاقها!۳_ إن إنكار وجود ابن سبأ و إن كان غير صحيح كما تريى، الا أن الدور الذى أعطى له دور خيالى، فى حين أنه من رؤوس الغلاه الذين ادعوا ألاُ لوهيه لعلى عليه السلام، وادعى هو النبوه لنفسه، وقد استتابه أمير المؤمنين عليه السلام فلم يتب، فقتله و أصحابه حرقاً بالنار، و قد لعنه أهل البيت عليهم السلام و شيعتهم [۳۷۱] ، و قد ذكر بعض المؤرخين ما يؤيد هذا أيضاً [۳۷۲] .

ان الوصيه من صنع متكلمى الشيعه فى القرن الثانى

قالوا: أول من ابتدعها هشام بن الحكم (۱۹۱ ه_) و لم تكن معروفه قبله لا من ابن سبأ و لا من غيره، و إن كلمه الوصى الوارده فى قوله صلّى اللّه عليه و آله: «أنت أخى [صفحه ۱۳۰] و وصيى» فى حديث الدار، هى من صنع الشيعه الذين وضعوها بدلاً من كلمه وزيرى. [۳۷۳] و هو إيغال فى التجنّى على التاريخ الذى حفظ لنا الوصيه منذ فجر الرساله، بل و حتى على اُولئك

الـذين ادعوا أن التشـيع ينتمى الى عبـداللّه بن سبأ.ثمّ إن الروايه العـاميه للحـديث جاءت بلفظ «أنت أخى و وصـيى» من مصادر معتبره و أسانيد لا غبار عليها. [۳۷۴] و لم يكن هذا الادعاء و ليد اليوم، كما يتبين من ردّ الشوكانى (۱۲۵۰ هـ) عليه بقوله: اعلم أن جماعه من المبغضـين للشـيعه عدّوا قولهم أنّ علياً وصـى لرسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله من خرافاتهم، و هذا إفراط و تعنّت يأباه الإنصاف، و كيف يكون الأمر كذلك و قد قال بذلك جماعه من الصحابه، كما ثبت فى الصحيحين أن جماعه ذكروا عند عـائشه أن علياً وصـىّ، و كما فى غيرهما. [۳۷۵] و تلقّف هـذا الادعـاء المتهـافت بعض المتأثّرين بفُتات الفكر السـلفى فردّدوه [صفحه ۱۳۱] و نسجوا على منواله لأغراض فاسده. [۳۷۶] .

اسلوب الحذف و التحريف

اشاره

و من الأساليب المتبعه من قبل أصـحاب هـذا الاتجاه هو حذف مالم يرق لهم من الأحاديث و الأخبار او تحريفها و محو آثارها، و هو أسـلوب يجـا فى أمـانه العلم و التاريـخ، و يبعـد البـاحث عن فهم الواقع التاريخى على حقيقته، و إليك أمثله حول موضوع الوصيه:۱ـ جاء فى حديث الدار أنّ النبى صـلّى اللّه عليه و آله قال مشيرا الىً على عليه السلام: «إن هذا أخى و وصيى و خليفتى فيكم، فاسـمعوا له و أطيعوا» و قد أخرجه الخازن فى تفسيره و الطبرى فى تاريخه عن ابن إسحاق [۳۷۷] ، وليس له عين و لا أثر فى سـيره ابن هشام مع أنها تهذيب لسـيره ابن إسحاق، مما يعنى حذف الحديث فى سيره ابن هشام إمّا منه و إمّا من غيره، و اللّه العالم.۲ـ و الحديث المتقدم ذكره محمّد حسين هيكل فى

کتاب (حیاه محمّد) فی الطبعه الأولی وحذفه فی الطبعه الثانیه. [۳۷۸] .۳ـ و حذف الطبری فی تفسیره و ابن کثیر ألفاظ الحدیث الداله علی الخلافه والوصیه وأثبتا بدلها (کذا و کذا) فجاء اللفظ بهذه الصوره المحرّفه: [صفحه ۱۳۲] «أیّکم یؤازرنی علی هذا الأمر علی أن یکون کذا و کذا؟» فقال: «إن هذا أخی و کذا و کذا، فاسمعوا له و أطیعوا» [۳۷۹] و کذا فعل غیر الطبری و ابن کثیر دون أن یضع (و کذا). [۳۸۰] ۴ـ و الحدیث ذکره الخازن فی تفسیره، و أسقطه محمّد علی قطب من مختصر تفسیرالخازن [۳۸۱] .۵ـ و تعرّض طنطاوی الی ذکر قصه حدیث الدار، و لکنه لم یذکر لفظ الحدیث کاملاً، بل اکتفی بوضع (الخ) [۳۸۲] .۶ـ حدیث سلمان رضی اللّه عنه الذی جاء فیه: یا رسول اللّه، إنه لیس من نبی إلّا وله وصی و سبطان... الخ، و قد قدّمناه فی الفصل الثانی، هذا الحدیث مثبت فی القسم المطبوع من سیره ابن إسحاق [۳۸۳] ، و لیس له أثر فی سیره ابن هشام.۷ـ حدیث سلمان رضی اللّه عنه الذی جاء فیه: «کنت أنا و علی نوراً بین یدی اللّه... الخ» قال ابن أبی الحدید: رواه أحمد فی (المسند) و فی کتاب (فضائل علی علیه السلام)، و ذکره صاحب کتاب (الفردوس) و زاد فیه: «ثم انتقلنا حتی صرنا فی عبدالمطلب، فکان لی النبوه، و لعلی الوصیه» [۳۸۴] و لم نجد هذه الزیاده فی [صفحه ۱۳۳] طبعتین من (الفردوس) [۳۸۵] .۸ـ خطبه الإمام الحسین علیه السلام فی عاشوراء نقلها الطبری وغیره بهذااللفظ:«أما بعد، فانسبونی فانظروا من أنا، ثم ارجعوا الی أنفسکم و عاتبوها، فانظروا هل یحلّ لکم

قتلی و انتهاک حرمتی؟ ألست ابن بنت نبیّکم صلّی اللّه علیه و آله و ابن وصیّه و ابن عمّه... الخ» [۳۸۶] هذه الخطبه أوردها ابن کثیر بعد أن حذف منها و حرفها أسوأ تحریف «راجعوا أنفسکم و حاسبوها، هل یصلح لکم قتال مثلی، و أنا ابن بنت نبیکم، ولیس علی وجه الأرض ابن بنت نبی غیری، و علی أبی، و جعفر ذو الجناحین عمی...الخ» [۳۸۷] .۹ــ و تعرّض شعر الوصیه للحذف و التحریف أیضاً بهدف إسقاط هذا المفهوم من دیوان الشعر العربی، فقد حُذِف بیتان من أکثر طبعات دیوان المتنبی، و هما قوله حین عُوتب علی ترک مدح علی أمیر المؤمنین علیه السلام: و ترکت مدحی للوصی تعمّداً و إذا استطال الشیء قام بنفسه إذ کان نوراً مستطیلاً شاملا و صفات ضوء الشمس تذهب باطلاحتی أن الأستاذ عبدالرحمن البر قوقی ذکر البیتین فی الطبعه ذات الجزءین ج ۲ ص ۵۴۶، و حذفهما فی الطبعه ذات الأربعه أجزاء [۳۸۸] .فانظر أی ید تلک التی أو تمنت علی ودائع التراث؟! [صفحه ۱۳۴] ۱۰ــ و حذف بیت یصرّح بالوصیه من قصیده الصحابی النعمان بن عجلان مع أبیات اُخر فی روایه ابن عبدالبر و ابن حجر و ابن الأثیر [۳۸۹] و غیرهم، وورد البیت فی روایه ابن بکار و ابن أبی الحدید [۳۹۰] فی نفس القصیده، و البیت هو: وصیّ النبی المصطفی و ابن عمّه و قاتل فرسان الضلاله و الکفر

اسلوب تضعیف الروایات والطعن بالرواه

تضعیف الروایات

تعرّضت أحادیث الوصیه و رواتها لموجه من التشکیک و الطعن حتی لا یکاد یسلم منها إلّا النزر الیسیر من قبل من ضاقت بهم السبل و أعجزتهم الحیل فی الإنکار و الکتمان فوصفوها بکونها موضوعه أو باطله أو

فی إسنادها ظلمات [۳۹۱] ، و ما الی ذلک من الأوصاف التی لا تلیق بروح البحث العلمی، و ذلک لأجل تنفیر الباحث و إبعاده عن الحقیقه، وفیما یلی نورد جمله من أقوال أصحاب هذا الاتجاه:۱ـ أحمد بن عمر القرطبی الأنصاری (۶۵۶ هـ) ذکر أن الأحادیث التی تساق فی أن الرسول صلّی اللّه علیه و آله أوصی من وضع الشیعه [۳۹۲] ، و قد مرّ فی الفصل الثانی [صفحه ۱۳۵] أن جمیع الأحادیث التی ذکرناها هی من طرق العامه، و قد أکد الأستاذ عبدالفتاح عبدالمقصود صحّه الروایات الوارده فی الوصیه، ووصفها بالکثره فی کتب أهل السنه [۳۹۳] .۲ـ ابن تیمیه الحرانی (۷۲۸هـ) قال فی حدیث الانذار: وحدیث الانذار إذا کان فی بعض کتب التفسیر التی یُنقل فیها الصحیح و الضعیف مثل: تفسیر الثعلبی، والواحدی، والبغوی، بل و ابن جریر، وابن أبی حاتم، لم یکن مجرّد روایه واحد من هؤلاء دلیلاً علی صحّته [۳۹۴] .و قد مرّ من أورد الحدیث من المحدثین و من صححه فی الفصل الثانی، و فیهم من ذکره ابن تیمیه، ثم ان ابن تیمه وصف ابن جریر فی موضع آخر بأنه لا یروی الأحادیث الموضوعه و لا ـ الضعیفه، و قال عن البغوی: لماکان البغوی عالماً بالحدیث لم یذکر فی تفسیره شیئاً من هذه الأحادیث الموضوعه التی یرویها الثعلبی، و لا ذکر تفاسیر أهل البدع التی ذکرها الثعلبی [۳۹۵] . فما بال روایه ابن جریر و البغوی و غیرهما هنا لیست دلیلاً علی صحه حدیث الدار؟ بالتأکید لأنها تفضی الی تصحیح قوله صلّی اللّه علیه و آله فی علی علیه السلام: «وصیی و خلیفتی من بعدی».۳ـ ابن کثیرالدمشقی (۷۷۴ هـ) قال: أما ما

يفتريه كثير من جهله الشيعه والقصّاص الأغبياء من أنه صلّى اللّه عليه و آله أوصى الى على بالخلافه، فكذب و بهت و افتراء عظيم، يلزم منه خطأ كبير من تخوين الصحابه و ممالأتهم بعده على ترك إنفاذ [صفحه ۱۳۶] وصيته و إيصالها الى من أوصى إليه، و صرفهم إياها الى غيره، لا لمعنى و لا لسبب [۳۹۶] ... الى آخر كلامه الذى أوضح فيه سبب تكذيبه حديث الوصيه و غيره من ألاحاديث الداله على أفضليه أمير المؤمنين عليه السلام وإمامته بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و هو ما يلزم منه من تخوين الصحابه و تركهم إنفاذ وصيته صلّى اللّه عليه و آله، و قد تبيّن فى الصحيحين أن عمر بن الخطاب منع رسول الله صلّى اللّه عليه و آله أن يكتب وصيته التى توخّى فيه الهدى و إنقاذ الأمه من الضلال، فما المانع من الممالأه على وصيه بعد وفاته صلّى اللّه عليه و آله، سيما و أنه صلّى اللّه عليه و آله قد عهد الى على عليه السلام بأن الأمه ستغدر به بعده [۳۹۷] ، و أخبره بضغائن فى صدور أقوام لا يبدونها إلّا بعده صلّى اللّه عليه و آله [۳۹۸] .كما أخبر صلّى اللّه عليه و آله باعتراف أصحابه من بعده فيما يسمّونه بالصحيحين و انه لا ينجو منهم يوم القيامه إلّا كهمل النعم كنايهً عن القلّه القليله جدّاً.و قد صرّح أمير المؤمنين علىّ عليه السلام بممالأه القوم على اهتضام حقّه الذى جعله اللّه له فى عدّه مواضع من كلامه و خطبه و كتبه، منها قوله عليه السلام: «اللهمّ إنى استعديک على قريش و من أعانهم، فانهم قطعوا رحمى، و

صغّروا عظيم منزلتی، و أجمعوا علی منازعتی أمراً هو لی، ثم قالوا: ألا إن فی الحق أن تأخذه، و فی الحق أن تترکه!» [۳۹۹] . [صفحه ۱۳۷] و فی الخطبه الشقشقیه [۴۰۰] التی تشتمل علی شکوی أمیر المؤمنین علیه السلام من تظاهر القوم علیه، کفایه لمن التمس الحقّ و اهتدی به.و عقّب ابن کثیر علی حدیث الوصیه الذی رواه الطبرانی عن سلمان رضی اللّه عنه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله وفیه: «فإن وصیی و موضع سری وخیر من أترک بعدی و ینجز عدتی و یقضی دینی علی بن أبی طالب».قال ابن کثیر بعد ذکر تاویل الطبرانی الذی قّدمناه: إن هذا الحدیث منکر جداً، و لا یصحّ سنده قولاً واحداً،و أمراً واکداً، ففی رجاله من لا یعرف رأساً، و فیهم المتکلّم فیه بأساً، و فی تأویل الطبرانی ـ یبدو صحه الحدیث، و إن کان غیر صحیح ـ نظر، واللّه أعلم [۴۰۱] .و هذا الحدیث رواه أحمد بن حنبل فی (الفضائل) بلفظ «إن وصیی و وارثی و منجز وعدی علی بن أبی طالب علیه السلام» [۴۰۲] .و قال سبط ابن الجوزی: فإن قیل: قد ضعّفوا حدیث الوصیه؟فالجواب: إن الحدیث الذی ضعفوه فی إسناده إسماعیل بن زیاد، تکلّم فیه الدارقطنی، و إنما تکلّم فیه لأنه روی فی الحدیث زیاده بعد قوله: منجز وعدی «و هو خیر من أترک بعدی» والحدیث الذی ذکرناه رواه أحمد فی (الفضائل)، و لیس فی إسناده ابن زیاد، ولا هذه الزیاده، فذاک حدیث، و هذا آخر [۴۰۳] .و هکذا اتضح لک من هو الغبی المعاند و للحقّ جاحد. [صفحه ۱۳۸] ۴ـ ابن خلدون (۸۰۸ هـ). قال فی الفصل الثلاثین

من مقدمته: والأمر الثانى هو شأن العهد مع النبى صلّى اللّه عليه و آله و ما تدعيه الشيعه من وصيته لعلى رضى اللّه عنه و هو أمر لم يصحّ و لا نقله أحد من أئمه النقل.ثم قال: والذى وقع فى الصحيح من طلب الدواه و القرطاس ليكتب الوصيه، و أن عمر منع من ذلك، فدليل واضح على أنه لم يقع، و كذا قول عمر حين طعن و سئل فى العهد، فقال: إن أعهد فقد عهد من هو خير منى، يعنى أبابكر، وإن أترك فقد ترك من هو خير منى، يعنى النبى صلّى اللّه عليه و آله لم يعهد [۴۰۴] .و قال فى تاريخه: ذهب كثير من الشيعه الى أن النبى صلّى اللّه عليه و آله أوصى فى مرضه لعلى، و لم يصح ذلك من وجه يعوّل عليه، و قد أنكرت هذه الوصيه عائشه، و كيى بأنكارها [۴۰۵] .أما قوله: «أمر لم يصح و لا نقله أحد» و قوله: «لم يصح ذلك من وجه» فهو افتراء، و تجاهل لصحيح السنه، و عناد للحق.و أما قوله: «والذى وقع فى الصحيح من طلب الدواه» فانه جعل منع عمر عن كتابه الوصيه دليلًا على عدم وقوع العهد، ولم يتعرض الى أن إراده النبى صلّى اللّه عليه و آله كانت الكتابه، و هى دليل على العهد لو لا منع عمر، و قد اعترف عمر بأن النبى صلّى اللّه عليه و آله أراد أن يصرح باسم على عليه السلام فى الوصيه، فمنع هو من ذلك [۴۰۶] . ثم إن العهد بالخلافه إذا لم يقع كتابةً فقد وقع لفظاً فى مناسبات عديده استغرقت جميع مراحل تاريخ النبوه. [صفحه ۱۳۹] و أما

قول عمر: «إن أترک فقد ترک من هو خير منی» فهو مغالطه سافره، لأنه مانع من أن يقع العهد، لا أن النبی صلّی اللّه عليه و آله قد ترک فاستنّ عمر بسنته. و يكفی فی المقام أنه اعترف علی نفسه بمنع النبی الأعظم صلّی اللّه عليه و آله من كتابه وصيته، الأمر الذی يكشف عن عدم صحّه الاحتجاج بكلامه، لا سيّما و هو فی تلك الحال، و من يدری فلعلّه كان يهجر هجراً؟و أما قوله: «و قد أنكرت هذه الوصيه عائشه، و كفی بإنكارها»! فهو من مضحكات ابن خلدون حقّاً، إذ كان عليه أن يثبت صدق عائشه أوّلاً، و عدم وجود ما ينير فی تاريخها الياختلاف هذه الأكذوبه ثانياً، مع مقارنه هذا الإنكار بأدلّه الوصيه و مثبتهاتها ثالثاً، و لكن من ينكر أحاديث الإمام المهدی عليه السلام حتی صار سخريه عند محدّثی أهل السنه [۴۰۷] لا جرم عليه فی تمسّكه بإنكار من ركبت لقتال الوصی و سبط النبی صلّی اللّه عليه و آله جملاً و بغلاً!

تخبط و تناقض

لقد أوقع التشكيك و التضعيف كثيراً من الباحثين المتأخرين بالتهافت والاضطراب، لأنهم ساروا علی خطی الأولين و سلكوا نهجهم فی الشكّ و الرفض لمبدأ الوصيه دون أدنی تدبّر و تعمّق، و بعيداً عن متطلّبات البحث العلمی النزيه، ففی الوقت الذی تجد بعضهم يشكّك فی نسبه نهج البلاغه لأمير المؤمنين عليه السلام لما ذُكِر فيه من الوصيه و الوصی [۴۰۸] ، تجد الآخر يقول: إننا لا نجد فی [صفحه ۱۴۰] خطب علی و كلامه و مراسلاته التی ضمّها نهج البلاغه و صفه بهذا اللفظ، أی (الوصیّ) [۴۰۹] .و فی ذلك دلاله علی التخبّط الأعمی و التناقض المفضوح، و أنّهم

لم يخضعوا القضيه لميزان النقد الصحيح، و إنّما تناولوها على أساس متبنّياتهم المذهبيه المقيته.

طعن الرواه

و تكلّموا فی غالب رواه الوصیه ونبزوهم بعدم الثقه و الضعف و الجهاله و الکذب والوضع والرفض و الترک و غیرها [۴۱۰] ، و جعلوا روایه حدیث الوصیه من علامات غلو الراوی فی مذهبه [۴۱۱] ، و دلیلاً علی رفضه و کذبه [۴۱۲] و إن کان من أهل الثقه و الصدق و الجلاله، و نذکر علی سبیل المثال:

ابراهیم بن محمد بن میمون

روی عنه أبوبکر بن أبی شیبه و غیره، و ذکره ابن حبان فی الثقات [۴۱۳] .و قال إبراهیم بن أبی بکر بن شیبه: سمعت عمّی عثمان بن أبی شیبه یقول:لو لا رجلان من الشیعه ما صحّ لکم حدیث. فقلت له: من هما یا عمّ؟ قال: [صفحه ۱۴۱] إبراهیم بن محمد بن میمون، وعباد بن یعقوب [۴۱۴] .و مع ذلک قال الذهبی: لا أعرفه، روی حدیثاً موضوعاً فاسمعه: روی محمّد ابن عثمان بن أبی شیبه عنه، عن علی بن عابس، عن الحارث بن حصیره، عن القاسم بن جندب، عن أنس أن النبی صلّی اللّه علیه و آله قال لی: «أول من یدخل علیک من هذا الباب أمیر المؤمنین و سید المسلمین، و قائد الغرّ المحجّلین، وخاتم الوصیین...» [۴۱۵] فکان هذا الحدیث سبباً فی تضعیفه و عدم معرفه الذهبی له.

جابر بن یزید الجعفی

قال سفیان: ما رأیت أورع منه فی الحدیث، و قال شعبه: جابر الجعفی صدوق فی الحدیث. و قال وکیع: مهما شککتم فی شیء فلا تشکوا فی أن جابراً ثقه. و وصفه الذهبی بأنه أحد أوعیه العلم [۴۱۶] . و روی له أبو داود والترمذی و ابن ماجه، و مع ذلک فقد ضعفوه، و ترکوا حدیثه [۴۱۷] و نهوا عن کتابته، و اتهموه بالکذب فی الحدیث تاره، و بالرفض اُخری [۴۱۸] .والسبب فی ذلک لأنه کان إذا حدث عن الإمام الباقر علیه السلام یقول: حدثنی [صفحه ۱۴۲] وصی الأوصیاء. قال ابن عیینه: سمعت من جابر ستین حدیثاً، ما أستحلّ أن أروی عنه شیئاً، یقول حدثنی وصی الأوصیاء.و قال الحمیدی: سمعت ابن أکثم الخراسانی یسأل سفیان: أرأیت یا أبا محمّد الذی عابوا علی جابر الجعفی؛ قوله: حدثنی

وصی الأوصیاء... [۴۱۹] .

خالد بن عبید العتکی، أبو عاصم البصری

قال الذهبی: کان ذا وقار و جلاله. و قال أحمد بن سیار: کان شیخاً نبیلاً، و کان العلماء یعظمونه، وکان ابن المبارک ربما سوّی علیه ثیابه إذا رکب. و قال العلاء بن عمران: کانوا لا ینکرون روایته عن أنس، وقال ابن عدی: لیس فی أحادیثه حدیث منکر جداً. وروی له ابن ماجه.و مع ذلک فقد جعله ابن حبان فی الضعفاء، و قال: یروی عن أنس نسخه موضوعه ما لها اُصول... منها: عن أنس، عن سلمان، قال: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لعلی: «هذا وصیی و موضع سری وخیر من أترک بعدی» [۴۲۰] .

عبدالغفار بن القاسم، أبو مریم الأنصاری

و صفوه بالاعتناء بالعلم و بالرجال، و قال شعبه: لم أرَ أحفظ منه، و قال ابن عدی: سمعت ابن عقده یثنی علی أبی مریم و یطریه، وتجاوز الحدّ فی مدحه حتی قال: لو ظُهر علی أبی مریم ما اجتمع الناس الی شعبه [۴۲۱] .قال ابن کثیر بعد إیراده حدیث الدار: تفرّد به عبدالغفار بن القاسم، أبو [صفحه ۱۴۳] مریم، و هو کذّاب شیعی، اتهمه علی بن المدینی و غیره بوضع الحدیث، و ضعّفه الباقون. [۴۲۲] و لو سلّمنا بقول ابن کثیر، فإن حدیث الدار روی من طرق اُخری صحیحه لیس فیها عبدالغفار بن القاسم [۴۲۳] ، لکنه أغمض عنها و ادّعی تفرّد أبی مریم بروایه الحدیث.

علی بن هاشم بن البرید

و صفه الذهبی: بالإمام الحافظ الصدوق، و وثّقه ابن معین، و یعقوب السدوسی، و علی بن المدینی و طائفه. و قال أبو زرعه: صدوق، و جعله ابن حبان فی الثقات. و أخرج له مسلم فی صحیحه و الأربعه فی سننهم، و البخاری فی الأدب المفرد، و ذکره فی تاریخه الکبیر. و قال أحمد بن حنبل و النسائی: لیس به بأس [۴۲۴] .و مع ذلک فقد جعله العقیلی فی الضعفاء. و نقل عن عیسی بن یونس، قال: هم أهل بیت تشیّع و لیس ثمّ کذب... ثم قال: روی عن سلمان: «إن أفضل الأنبیاء نبینا، و إن أفضل الأوصیاء وصینا، و إن أفضل الأسباط سبطانا» [۴۲۵] [صفحه ۱۴۴] ومن هنا جاء تضعیفه.

عماره بن جوین، أبو هارون العبدی

روی له البخاری فی کتاب أفعال العباد، و کذلک الترمذی و ابن ماجه. و قد ضعفوه و اتهموه بالکذب لأنه کانت عنده صحیفه یقول: هذه صحیفه الوصی. [۴۲۶] .قال ابن عبد البر: قد تحامل بعضهم فنسبه الی الکذب، روی ذلک عن حماد ابن زید، وکان فیه تشیّع، و أهل البصره یفرطون فیمن یتشیّع بین أظهر هم لأنهم عثمانیون [۴۲۷] .

محمد بن الحسین الأزدی

قال ابن حجر: محلّه الصدق. و نقل الخطیب عن محمّد بن جعفر بن علان أنه ذکره بالحفظ و حسن المعرفه بالحدیث و أثنی علیه.و رموه بالضعف لما نُقِل فی تاریخ حلب لابن العدیم أنه قدم علی سیف الدوله ابن حمدان، فأهدی له کتاباً فی مناقب أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام، قال ابن العدیم: و فیه أحادیث منکره... منها: «یوشع وصی موسی، وعلی وصی محمّد، و محمّد

أفضل من موسى، فوصيه أفضل من وصيه» [۴۲۸] .

الحاكم أبو عبدالله محمد بن عبدالله النيسابورى صاحب (المستدرک)

وصفه علماء الجرح و التعديل بأنّه شيخ المحدّثين و صاحب التصانيف، و أنه [صفحه ۱۴۵] إمام صدوق، ثقه فى الحديث [۴۲۹] .و مع ذلک فقد اتّهموه بالتشيّع تاره وبالرفض اُخرى لتصحيحه أحاديث فى فضل أهل البيت عليهم السلام و إمامتهم. قال الذهبى: و من شقاشقه... قوله: إن عليّاً وصى. [۴۳۰]

ناصح بن عبدالله الكوفى

قال الذهبى: و كان من العابدين، ذكره الحسن بن صالح، فقال: رجل صالح، نعم الرجل. و أخرج حديثه الترمذى وابن ماجه.و قد وصفوه بالضعف و عدم الثقه و تركوا حديثه لما رواه عن سماک بن حرب، عن أبى سعيد الخدرى، عن سلمان، قال: قلت: يا رسول اللّه لكل نبى وصىّ، فمن وصيک؟ فسكت عنّى، فلما كان بعدُ قال: «يا سلمان، إنّ وصيى، و موضع سرّى، و خير من أترک بعدى، ينجز موعدى، و يقتضى دينى؛ على ابن أبى طالب» [۴۳۱] .

اسلوب اثاره الشبهات

تعرّضنا فى هذا الفصل لبعض الشبهات المثاره حول الوصيه، و قد ذكرنا جوابها، و هناک شبهه قديمه ذكرها الخوارج و كثير من المتأخرين مفادها: لو كان على عليه السلام وصياً لما حكّم الحكمين.روى الذهبى عن أبى عمرو الأوزاعى: أنه لما قدم عبداللّه بن على على السفاح الشام و قتل بنى اُميه، بعث إلىّ و قال: و يحک، أو ليس الأمر لنا ديانهً؟ [صفحه ۱۴۶] قلت: كيف ذاک؟ قال: أليس كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أوصى لعلى؟ قلت: لو أوصى إليه لما حكّم الحكمين، فسكت و قد اجتمع غضباً، فجعلت أتوقع رأسى يسقط بين يدى، فقال بيده هكذا: أو مأ أن أخرجوه، فخرجت. [۴۳۲] و قبل الجواب يتّضح من هذا الخبر أن عبداللّه بن على قائد العباسيين كغيره من رجال الأُمّه يفهم أن الوصىّ هو الذى يقوم بالأمر بعد النبى صلّى اللّه عليه و آله ديانهً لا شورى ولا اختياراً. هذا مع أن الوصيه لأمير المؤمنين علىّ عليه السلام لا تصحّح شرعيه الخلافه العباسيه بأى شكل من الأشكال كما أراد عبداللّه بن على، لأنّ أمير المؤمنين عليّاً عليه السلام لم يوصِ

إليهم، ولا هم ورّاثه الشرعيون.أما الجواب فبا مكان الخوارج والأوزاعى أن يقولوا: لو كان وصياً لما بايع الشيخين و لما حضر الشورى، و لكل ذلك جواب يثبته واقع التاريخ الذى فرض على الوصى العمل بوصيه أخيه وعهده إليه بالصبر عند خذلان الأمّه، فكان عليه السلام يقول: «و صبرت على أخذ الكظم وعلى أمرّ من طعم العلقم» [۴۳۳] و قال عليه السلام: «و طفقت أرتئى بين أن أصول بيدٍ جذّاء، أو أصبر على طخيه عمياء، يهرم فيها الكبير، و يشيب فيها الصغير، و يكدح فيها مؤمن حتى يلقى ربّه، فرأيت أن الصبر على هاتا أحجى، فصبرتُ و فى العين قذىً، و فى الحلق شَجىً، أرى تراثى نهباً...» [۴۳۴] .و ذلك لأنه عليه السلام آثر بقاء الإسلام الذى نذر حياته و خاض الغمرات لأجله، فتراه فى أحرج المواقف التى واجهته بعد البيعه يقول: «سلامه الدين [صفحه ۱۴۷] أحبّ إلينا من غيره» [۴۳۵] .و ثبت عنه عليه السلام بخصوص مسأله التحكيم أنه نصح أصحابه من الدخول فى هذه الحكومه، و أمرهم بالمناجزه و الثبات فى الحرب، و بيّن لهم أن رفع المصاحف خدعه و مناوره لجأ إليها معاويه حين بان فى أصحابه الفشل و الوهن، و أحسّ فيهم الجزع من الحرب.قال عليه السلام: «عباد اللّه، إنى أحقّ من أجاب الى كتاب اللّه، و لكن معاويه و عمرو بن العاص و ابن أبى معيط وحبيب بن مسلمه و ابن أبى سرح، ليسوا بأصحاب دين و لا قرآن، إنى أعرفُ بهم منكم، صحبتهم أطفالاً و صحبتهم رجالاً، فكانوا شرّ أطفال و شرّ رجال، إنها كلمه حقّ يُراد بها باطل، وما رفعوا لكم إلّا خديعه و مكيده» [۴۳۶] .و لكن

السواد الأعظم من أصحابه علیه السلام و کانوا زهاء عشرین ألفاً، أبوا إلّا التحکیم، و خرجوا عن الطاعه «و لا رأی لمن لا یطاع» [۴۳۷] فوافقهم علیه السلام تسکیناً لشغبهم لا استصلاحاً لرأیهم، فالوصی علیه السلام لم یحکّم الحکمین، بل إن غالبیه جیشه الذین صاروا خوارج فیما بعد، هم الذین أصروا علی التحکیم.ثم أنّهم ندموا علی خطل الرأی، ولکنّهم ارتکبوا حماقه أُخری حیث جعلوا التحکیم ذنباً اقترفه علی علیه السلام، فذکّرهم علیه السلام نهیه لهم عن قبول التحکیم قائلاً: «و قد کنت نهیتکم عن هذه الحکومه، فأبیتم علیّ إباء المخالفین، حتی [صفحه ۱۴۸] صرفت رأیی الی هواکم، و أنتم معاشر أخفّاء الهام، سُفهاء الأحام» [۴۳۸] .و لمّا أراد علیه السلام أن یبعث أبا موسی الی الحکومه، أتاه رجلان من الخوارج، و هما زُرعه بن البُرج الطائی، و حُر قوص بن زهیر السعدی، فدخلا علیه، فقالا له: لا حکمُ الاّ للّه، فقال علیّ: لا حکم الّا للّه، فقال له حُرْ قوص: تُبْ من خطیئتک، وارجع عن قضیّتک، و اخرج بنا الی عدوّنا نقاتلهم حتی نلقی ربّنا.فقال لهم علیّ: قد أردتکم علی ذلک فعصیتمونی، و قد کتبنا بیننا و بینهم کتاباً، و شرطنا شروطاً، و أعطینا علیها عهودَنا و مواثیقنا، و قد قال اللّه عزّوجلّ:(وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَ لَا تَنْقُضُوا الْأَیْمَانَ بَعْدَ تَوْکِیدِهَا وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَیْکُمْ کَفِیلًا إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ) [۴۳۹] . فقال له حُر قوص: ذلک ذنب ینبغی أن تتوب منه؛ فقال علیّ: ما هو ذنب و لکنه عَجْز من الرأی، وضعفٌ من الفعل، وقد تقدّمت إلیکم فیما کان منه، و نهیتُکم عنه.و بهذا یتبیّن مقدار ما یمتلکه

الأوزاعی من علم بشأن التحکیم، و من یدری فلعلّه کان علی رأی الخوارج المارقین.والحمدللّه ربّ العالمین و سلامٌ علی عبادهالذین اصطفی محمّد و آله المیامین

پاورقی

[۱] سوره الشعراء: ۲۶ / ۲۱۴.

[۲] سوره العصر: ۱۰۳/ ۳.

[۳] لسان العرب ۱۵: ۳۹۴ ـ وصی ـ أدب الحوزه ـ قم.

[۴] الکامل فی اللغه و الأدب ۲: ۱۵۱ ـ مؤسسه المعارف ـ بیروت ـ.و قد روی سبط ابن الجوزی (فی تذکره الخواص: ۲۶۵ ـ مؤسسه أهل البیت علیهم السلام بیروت ـ ۱۴۰۱ ه ـ) هذا البیت بلفظ لا یحتاج الیهذا التأویل، و هو: سمیُّ نبیّ اللّه و ابنُ وصیّه و فکّاک أغلال وقاضی مغارمِ .

[۵] تاج العروس ۱۰: ۳۹۲ ـ وصی ـ المطبعه الخیریه ـ مصر.

[۶] شرح هاشمیات الکمیت: ۳۳ ـ عالم الکتب ـ بیروت ـ ۱۴۰۶ ه ـ.

[۷] التَّجُوبی: یرید به عبدالرحمن ابن ملجم لعنه اللّه، و هو قاتل أمیر المؤمنین علیه السلام. و تجوب: بطن من حمیر، و عدادهم فی مراد.

[۸] الکامل فی اللغه و الأدب ۲: ۱۵۱ ـ ۱۵۲.

[۹] شرح الهاشمیات / الرافعی: ۲۹ ـ ۳۰ ـ القاهره. [

[۱۰] سوره النساء: ۴ / ۱۱.

[۱۱] سوره الأنعام: ۶ / ۱۵۱.

[۱۲] لسان العرب ۱۵: ۳۹۵ ـ وصی ـ، و راجع فی المعنی اللغوی: معجم مقاییس اللغه / ابن فارس ۶: ۱۶۶ ـ وصی ـ دار الفکر ـ بیروت، مفردات الراغب: ص ۵۲۵ المکتبه المرتضویه، صحاح الجوهری ۶: ۲۵۲۵ ـ وصی ـ دار العلم للملایین، العین/ الخلیل ۷: ۱۷۷ ـ وصی ـ دار الهجره ـ إیران، القاموس المحیط/ الفیروزآبادی ۴: ۴۰۳ ـ وصی ـ دار الجیل ـ بیروت.

[۱۳] الشرائع / المحقق الحلّی ۲: ۱۸۹ ـ مؤسسه اسماعیلیان ـ قم، المختصر النافع /المحقق

الحلّی: ص ۲۶۳ مؤسسه البعثه ـ قم.

[۱۴] جامع المقاصد / المحقق الکرکی ۱۰: ۷ ـ ۸ ـ مؤسسه آل البیت علیهم السلام ـ قم.

[۱۵] فتح القدیر / الشوکانی ۱: ۱۷۸ ـ عالم الکتب ـ بیروت.

[۱۶] الشرح الکبیر/ ابن قدامه ۶: ۴۱۴ ـ دار الکتاب العربی ـ بیروت.

[۱۷] مهذب الأحکام ۲۲: ۱۳۲ ـ مؤسسه المنار ـ قم.

[۱۸] منهاج الکرامه / العاملی: ۱۶۷.

[۱۹] راجع التفصیل فی الوصیه و أحکامها فی الفقه الإسلامی / محمد جعفر شمس الدین: ۹۵ ـ ۱۱۲ ـ دارالتعارف ـ بیروت.

[۲۰] سوره البقره: ۲ / ۱۳۲.

[۲۱] سیأتی تخریج الحدیث فی الفصل الثانی.

[۲۲] فتح الباری / ابن حجر ۶: ۳۸۵، دار إحیاء التراث العربی ـ بیروت.

[۲۳] نهج البلاغه/ تحقیق صبحی الصالح: ۴۹۷ / ح ۱۴۷، شرح ابن أبی الحدید ۱۸: ۳۴۷ ـ دار إحیاء الکتب العربیه ـ مصر ـ ۱۳۷۸ هـ، المعیار و الموازنه / الاسکافی: ۸۱ ـ مؤسسه المحمودی ـ بیروت.

[۲۴] الکافی / الکلینی ۱: ۱۷۸ / ۳ ـ کتاب الحجه ـ باب

[۲۵] الکتاب المقدس: ۶ ـ العهد القدیم.

[۲۶] الکتاب المقدس: ۲۶۰ ـ العهد القدیم.

[۲۷] الکتاب المقدس: ۵۲۹ ـ ۵۳۰ ـ العهد القدیم.

[۲۸] الکتاب المقدس: ۵۳۱ ـ العهد القدیم.

[۲۹] الکتاب المقدس: ۱۷ ـ العهد الجدید.

[۳۰] الکتاب المقدس: ۱۸۸ ـ العهد الجدید.

[۳۱] الفقیه / الشیخ الصدوق ۴: ۱۲۹/ ۱ـ دار الکتب الإسلامیه ـ طهران ـ ۱۳۹۰هـ، الإمامه و التبصره: ۲۱ ـ ۲۴، الأمالی / الصدوق: ۴۸۶ / ۶۶۱ ـ مؤسسه البعثه ـ قم، إکمال الدین / الصدوق ۲۱۱ / ۱ ـ مؤسسه النشر الإسلامی ـ قم ـ ۱۴۰۵ هـ،

أمالی الطوسی: ۴۴۲/ ۹۹۱ _ مؤسسه البعثه _ قم.

[۳۲] کفایه الأثر / الخزاز: ۱۴۷ _ نشر

بیدار _ قم _ ۱۴۰۱ ه_.

[۳۳] المسترشد / محمّد بن جریر الإمامی: ۲۸۳ / ۹۴ _ مؤسسه الثقافه الإسلامیه لکوشانبور _ ۱۴۱۵ ه_.

[۳۴] تفسیر العیاشی ۲: ۲۸/ ۱۲۳۷ مؤسسه البعثه _ قم، قصص الأنبیاء/ الراوندی: ۶۲/ ۴۳ _ مشهد ۱۴۰۹ ه_.

[۳۵] تفسیرالعیاشی ۲: ۳۲/ ۱۲۳۸، روضه الکافی / الکلینی ۸: ۱۱۳ / ۹۲، إکمال الدین: ۲۱۳ / ۲.

[۳۶] تفسیر العیاشی ۳: ۹۸ / ۲۶۶۶/ إکمال الدین: ۲۱۷ / ۲.

[۳۷] الإمامه و التبصره: ۲۱ _ ۲۴.

[۳۸] المسترشد: ۵۷ _ ۹۰ _ الباب العاشر.

[۳۹] الفقیه ۴: ۱۲۹ باب ۷۲، إکمال الدین: ۲۱۱ _ ۲۴۱ باب ۲۲، بحار الأنوار ۲۳: ۵۷ باب ۲ _ دار الکتب الإسلامیه _ طهران.

[۴۰] الطبقات الکبری ۱: ۳۷ _ دار صادر _ بیروت.

[۴۱] الطبقات الکبری ۱: ۳۹ _ ۴۰.

[۴۲] تاریخ الیعقوبی ۱: ۷ _ ۸۰ _ دار صادر _ بیروت _ و جاء فیه مهائیل ویرد و أخنوخ ومتوشلح بدلاً عما تقدّم فی الطبقات.

[۴۳] تاریخ الطبری ۱: ۱۶۴ _ بیروت _ تحقیق محمّد أبو الفضل إبراهیم.

[۴۴] تاریخ الطبری ۱: ۱۵۲.

[۴۵] تاریخ الطبری ۱: ۶۰۲ _ ۶۰۳.

[۴۶] أخبار الزمان / المسعودی: ص ۷۵ _ ۱۰۲ _ بیروت.

[۴۷] راجع: إثبات الوصیه/ المسعودی: ص ۱۳ _ ۷۷ _ المطبعه الحیدریه _ النجف.

[۴۸] عرائس المجالس / الثعلبی: ص ۴۰ _ المکتبه الثقافیه _ بیروت.

[۴۹] عرائس المجالس: ص ۴۱.

[۵۰] عرائس المجالس: ص ۳۵۱.

[۵۱] التمهید/ ابن عبد البرّ ۱۰: ۳۲ _ وزاره الأوقاف _ المغرب.

[۵۲] البدء و التاریخ / المقدسی ۳: ۱۱ _ مکتبه الثقافه الدینیه.

[۵۳] البدء و التاریخ ۳: ۹۶ _ ۹۷.

[۵۴] معالم التنزیل / البغوی ۲: ۲۴۳ _ دار الفکر _ بیروت _ ۱۴۰۵ ه_.

[۵۵] سوره طه:

۲۰/ ۳۲.

[۵۶] الملل و النحل / الشهرستانی ۱: ۱۹۲ _ مکتبه الانجلو المصریه _ القاهره.

[۵۷] المنتظم / ابن الجوزی ۱: ۲۳۰ و ۲۳۵ _ دار الکتب العلمیه _ بیروت _ ۱۴۱۲ه_.

[۵۸] المنتظم ۱: ۲۲۶ _ ۲۲۷.

[۵۹] المنتظم ۱: ۳۷۶.

[۶۰] المصدر السابق نفسه ۱: ۳۷۹.

[۶۱] زاد المسیر فی علم التفسیر / ابن الجوزی ۶: ۲۷۶ _ دار الکتب العلمیه _ بیروت.

[۶۲] تفسیر الرازی ۱۱: ۲۰۶ _ دار الفکر _ بیروت.

[۶۳] الکامل فی التاریخ / ابن الأثیر ۱: ۴۳ _ ۵۸ _ دار الکتب العلمیه _ بیروت.

[۶۴] الکامل فی التاریخ ۱: ۲۴۵.

[۶۵] قصص الأنبیاء / ابن کثیر: ص ۶۰ _ دار القلم _ بیروت _ ۱۴۰۷ ه_، البدایه و النهایه / ابن کثیر ۱: ۹۸ مکتبه المعارف _ بیروت.

[۶۶] تقدّم عن أغلب المصادر: قینان.

[۶۷] قصص الأنبیاء: ۶۲، البدایه و النهایه ۱: ۹۹.

[۶۸] روح المعانی / الآلوسی ۶: ۲۰۱ _ دار إحیاء التراث العربی ۱۴۰۵ ه_ عن (حسن المحاضره).

[۶۹] سوره البقره: ۲ / ۱۸۰.

[۷۰] سوره البقره: ۲ / ۲۴۰.

[۷۱] سوره النساء: ۴ / ۱۱.

[۷۲] سوره المائده: ۵ / ۱۰۶.

[۷۳] سوره النساء: ۴ / ۱۱.

[۷۴] راجع: تفسیر القرطبی ۲: ۲۵۴ ـ ۲۶۲ ـ دار الکتاب العربی ـ ۱۴۲۲ هـ، تفسیر الرازی ۵: ۶۴ ـ دار الفکر ـ بیروت ـ ۱۴۱۵ هـ، تفسیر ابن کثیر ۱: ۲۲۳ ـ دار إحیا التراث العربی ـ ۱۴۲۰ هـ.

[۷۵] المیزان فی تفسیر القرآن / العلّامه الطباطبائی ۱: ۴۳۹ ـ مؤسسه الأعلمی ـ بیروت.

[۷۶] مواهب الرحمن / السبزواری ۲: ۳۸۰ ـ ۳۸۱ ـ مؤسسه المنار ـ قم.

[۷۷] سوره المائده: ۵/ ۶۷.

[۷۸] أسباب النزول / الواحدی: ۱۱۵ ـ عالم الکتب ـ بیروت، فتح القدیر / الشوکانی

۲: ۶۰ _ دار إحیاء التراث العربی، المنار / محمد رشید رضا ۶: ۴۶۳ _ دار المعرفه _ بیروت.

[۷۹] شواهد التنزیل / الحسکانی: ۱۸۱ _ ۱۹۳ _ مؤسسه الأعلمی _ بیروت _ ۱۳۹۳ ه_.

[۸۰] الدرّ المنثور / السیوطی ۳: ۱۱۷ _ دار الفکر _ ۱۴۰۳ ه_، فتح القدیر ۲: ۶۰.

[۸۱] المقنعه/ المفید: ۶۶۶ _ کتاب الوصیه _ باب الوصیه و وجوبها _ جماعه المدرسین _ قم، وسائل الشیعه / الحرّ العاملی ۱۳: ۳۵۲ / ۲۴۵۴۴ _ مؤسسه آل البیت علیهم السلام _ قم.

[۸۲] کنز العمال / المتقی الهندی ۱۶: ۶۱۳ / ۴۶۰۵۱ _ مؤسسه الرساله ت بیروت _ ۱۴۰۵ ه_.

[۸۳] صحیح مسلم ۳: ۱۲۴۹ / ۱۶۲۷۵ _ أوّل کتاب الوصیه _ دار الفکر _ بیروت _ ۱۳۹۸ ه_.

[۸۴] العقد الثمین / الشوکانی: ۳۷ _ مرکز الغدیر _ قم _ ۱۴۱۹ه_.

[۸۵] سوره الشعراء: ۲۶ / ۲۱۴، وسیأتی الحدیث فی الفصل الثانی.

[۸۶] راجع: صحیح البخاری _ ۷: ۲۱۹ / ۳۰ _ کتاب المرضی _ باب قول المریض: قوموا عنّی _ عالم الکتب _ بیروت ۱۴۰۶ ه_، صحیح مسلم ۳: ۱۲۵۷، ۱۲۵۹ _ کتاب الوصیه _ باب ۵، مسند أحمد ۱: ۲۲۲ و ۳۲۴ _ دار الفکر _ بیروت.

[۸۷] حق الیقین / عبداللّه شبّر ۱: ۳۸ _ مطبعه العرفان _ صیدا _ ۱۳۵۲ ه_.

[۸۸] الغدیر / الأمینی ۷: ۱۷۲ _ دار الکتب الإسلامیه _ طهران.

[۸۹] الإمامه و السیاسه / ابن قتیبه ۱: ۲۳ _ مکتبه مصطفی بابی الحلبی _ مصر _ ۱۳۸۸ ه_.

[۹۰] طبقات ابن سعد ۳: ۳۴۳.

[۹۱] مستدرک الحاکم ۳: ۱۴۰ _ حیدر آباد _ الهند.

[۹۲] مستدرک الحاکم ۳: ۱۴۰.

[۹۳] مستدرک الحاکم ۳: ۱۳۹، مسند أبی یعلی

۱: ۴۲۶ / ۳۰۵ _ دار المأمون _ ط ۲، مجمع الزوائد / الهیثمی ۹: ۱۱۸ _ ۱۲۱ _ مؤسسه المعارف _ بیروت _ ۱۴۰۶ ه_.

[۹۴] الخطبه الثانیه من نهج البلاغه.

[۹۵] نهج البلاغه/ تحقیق صبحی الصالح: ۵۳ / خ ۶.

[۹۶] نهج البلاغه / تحقیق صبحی الصالح: ۲۳۱ / خ ۱۶۲.

[۹۷] سوره الأنعام: ۶ / ۹۰.

[۹۸] سوره الأحقاف: ۴۶ / ۹.

[۹۹] حق الیقین ۱: ۳۸. [

[۱۰۰] راجع: اُسد الغابه/ ابن الأثیر ۲: ۲۷۲، ۲۸۰ و ۶: ۲۷۹ _ دار إحیا التراث العربی _ بیروت _ ۱۴۱۷ ه_.

[۱۰۱] التنبیه و الاشراف / المسعودی: ۲۰۲ _ ۲۳۶ _ دار الصاوی _ القاهره.

[۱۰۲] صحیح البخاری ۵: ۸۹ / ۲۰۲ _ کتاب بدء الخلق _ باب غزوه تبوک، صحیح مسلم ۴: ۱۸۷۰ / ۲۴۰۴ _ کتاب فضائل الصحابه _ باب فضل علی علیه السلام.

[۱۰۳] مختصر من: بحث حول الولایه/ الشهید الصدر قدس سره _ دار التعارف _ بیروت _ ۱۳۹۹ ه_.

[۱۰۴] الإمامه فی أهم الکتب الکلامیه / المیلانی: ۴۴ و ۱۵۱.

[۱۰۵] الفصل فی الملل و النحل / ابن حزم ۴: ۸۷.

[۱۰۶] راجع الفقره (خامساً) من هذا المبحث بعنوان (مدوّنات فی الوصیه).

[۱۰۷] سوره الشعراء: ۲۶ / ۲۱۴.

[۱۰۸] تاریخ الطبری ۲: ۲۱۷، تهذیب الآثار (مسند الإمام علی علیه السلام)/ الطبری: ۶۲ _ ۶۳ القاهره، الکامل فی التاریخ ۱: ۵۸۶ _ ۵۸۷، مختصر تاریخ دمشق / ابن منظور ۱۷: ۳۱۰ _ دار الفکر _ بیروت _ ۱۴۰۴ ه_، السیره الحلبیه / برهان الدین الحلبی ۱: ۴۶۱ _ دار المعرفه _ بیروت _ ۱۴۰۰ ه_، معالم التنزیل / البغوی ۴: ۲۷۸ تفسیرالخازن ۳: ۳۷۱ _ ۳۷۲ _ دار المعرفه _ بیروت، شرح ابن أبی

الحدید ۱۳: ۲۱۰ و ۲۴۴ و صححه أبو جعفر الإسکافی، شواهد التنزیل ۱: ۳۷۲ ـ ۳۷۳، کنز العمال ۱۳: ۱۳۱ / ۳۶۴۱۹ أخرجه عن ابن اسحاق، و ابن جریر، و ابن أبی حاتم، و ابن مردویه، و أبی نعیم و البیهقی معاً فی (الدلائل). و أخرجه الشیخ الأمینی من عدّه مصادر اُخری فی الغدیر۲: ۳۹۴ ـ ۴۰۸ ـ مرکز الغدیر ـ قم ـ ۱۴۱۶ هـ.

[۱۰۹] فضائل الصحابه / أحمد بن حنبل ۲: ۶۱۵/ ۱۰۵۲ ـ مرکز البحث العلمی ـ مکه المکرمه ـ ۱۴۰۳ هـ، الریاض النضره / المحبّ الطبری ۳: ۱۱۹ ـ دار المعرفه ـ بیروت ـ ۱۴۱۸ هـ، ذخائر العقبی / المحبّ الطبری: ۷۱ فصل ذکر اختصاصه علیه السلام بالوصایه و الإرث ـ دار المعرفه ـ بیروت، تذکره الخواص / سبط ابن الجوزی: ۴۸، کفایه الطالب / الکنجی: ۲۹۲ ـ باب.(۷۴) ـ دار إحیا تراث أهل البیت علیهم السلام ـ ط ۳ ـ طهران ـ ۱۴۰۴ هـ، مجمع الزوائد / الهیثمی ۹: ۱۱۳ ـ مؤسسه المعارف بیروت ـ ۱۴۰۶ هـ.

[۱۱۰] المعجم الکبیر / الطبرانی ۶: ۲۲۱ / ۶۰۶۳ ـ دار إحیاء التراث العربی ـ ۱۴۰۴ هـ، جامع المسانید والسنن / ابن کثیر ۵: ۳۸۳ / ۳۶۳۳ ـ دار الفکر ـ بیروت ـ ۱۴۱۵ هـ، مجمع الزوائد ۹: ۱۱۶، منتخب کنز العمال بها مش مسند أحمد / المتقی الهندی ه: ۳۲ ـ دار الفکر ـ بیروت.

[۱۱۱] تاریخ دمشق / ابن عساکر ۴۲: ۳۹۲ ـ دار الفکر ـ ۱۴۱۵هـ، الریاض النضره ۳: ۱۱۹، ذخائر العقبی: ۷۱، مناقب علی علیه السلام / ابن المغازلی: ۲۰۱ / ۲۳۸ ـ دار الأضواء ـ ۱۴۰۳ هـ، فتح الباری، ۸: ۱۵۰،

الفردوس / الديلمى ۳: ۳۳۶ / ۵۰۰۹ _ دار الكتاب العربى _ ۱۴۰۷ ه_، كفايه الطالب: ۶۲۰، وسيله المتعبدين / الملّا ۵: ۱۶۲ _ القسم الثانى _ حيدر آباد _ الهند _ ۱۴۰۰ ه_.

[۱۱۲] المعجم الكبير / الطبرانى ۴: ۱۷۱/ ۴۰۴۶ و ۴۰۴۷، المناقب/ ابن المغازلى: ۱۰۱ / ۱۴۴، المناقب/ الخوارزمى: ۶۳، مجمع الزوائد ۸: ۲۵۳، كفايه الطالب: ۲۹۶ _ باب (۷۷)، كنز العمال ۱۱: ۶۰۴ / ۳۲۹۲۳، منتخب كنز العمال _ بهامش مسند أحمد ۵: ۳۱.

[۱۱۳] المعجم الكبير / الطبرانى ۳: ۵۷ / ۲۶۷۵، مجمع الزوائد ۸: ۲۵۳ و ۹: ۱۶۵، المناقب/ الخوارزمى: ۲۰۶، مقتل الحسين عليه السلام / الخوارزمى ۶۷ _ مكتبه المفيد _ قم، ذخائر العقبى: ۱۳۶، المناقب / ابن المغازلى: ۱۵۱، البيان فى أخبار صاحب الزمان عليه السلام / الكنجى: ۵۰۲ _ باب (۹۰) أخرجه عن الدار قطنى _ مطبوع مع (كفايه الطالب) للمؤلف _ طهران _ ۱۴۰۴ ه_.

[۱۱۴] حليه الأولياء / أبو نعيم ۱: ۶۶ _ ۶۷ _ دار إحياء التراث العربى _ ۱۴۲۱ ه_، شرح ابن أبى الحديد ۹: ۱۶۹، المناقب / الخوارزمى: ۴۲، كفايه الطالب: ۲۱۲ _ باب (۵۴) و قال: هذا حديث حسن عال، تاريخ دمشق / ابن عساكر ۴۲: ۳۸۶ _ دار الفكر، فرائد السمطين / الجوينى ۱: ۱۴۵ / ۱۰۹ مؤسسه المحمودى _ ۱۳۹۸ ه_، العقد الثمين / الشوكانى: ۴۱، اليقين/ ابن طاوس: ۴۷۸ _ باب (۱۸۸) دار الكتاب _ قم.

[۱۱۵] فضائل الصحابه / أحمد بن حنبل ۲: ۶۶۲ / ۱۱۳۰، الفردوس ۳: ۳۳۲ / ۴۸۸۴، تاريخ دمشق / ابن عساكر ۴۲: ۶۷، المناقب / الخوارزمى: ۸۸، كفايه الطالب: ۳۱۵_ باب (۸۷) و قال: هكذا

أخرجه محدث الشام فی تاریخه، فی الجزء (۳۵۰) قبل نصفه، و لم یطعن فی سنده، و لم یتکلّم علیه، و هذا یدل علی ثبوته.

[۱۱۶] شرح ابن أبی الحدید ۹: ۱۷۱، و أخرجه ابن المغازلی فی المناقب: ۸۹/ ۱۳۲ ـ بلفظ: فأخرجنی نبیاً، و أخرج علیاً وصیاً.

[۱۱۷] الفردوس ۲: ۱۹۱ / ۲۹۵۲، المناقب/ ابن المغازلی: ۸۷/ ۱۳۰، و فی ج ۵ من نفحات الأزهار فی خلاصه عبقات الأنوار للسید علی المیلانی بحث وافٍ لسند هذا الحدیث و دلالته.

[۱۱۸] اللوامع الإلهیه / الفاضل المقداد: ۲۸۱، و نحو ذلک قال العلّامه فی کشف المراد: ۳۹۶ (منشورات شکوری ـ قم) فی روایه کسر الدال، و قال الشیخ الطوسی فی تلخیص الشافی (۲: ۱۶۶ ـ دار الکتب الإسلامیه ـ قم): و فی بعض الروایات «و قاضی دینی» بکسر الدال، و هذه الروایه صریحه بالإمامه؛ لأن القاضی بمعنی الحاکم، و إذ کان حاکماً فی جمیع الدین، فهو الإمام.

[۱۱۹] سیره ابن إسحاق: ۱۲۴ ـ ۱۲۵ ـ دار الفکر ـ بیروت.

[۱۲۰] سوره النساء: ۴/ ۵۹.

[۱۲۱] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۱ و ۱۲۸و صححه.

[۱۲۲] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۲ ـ و صححه علی شرط الشیخین.

[۱۲۳] الفقیه / الصدوق ۴: ۳۰۱ / ۹۱۴.

[۱۲۴] شرح ابن أبی الحدید ۶: ۷۱.

[۱۲۵] الأمالی / الطوسی: ۳۰ / ۳۱ ـ مؤسسه البعثه ـ قم.

[۱۲۶] شرح ابن أبی الحدید ۲: ۲۸۷.

[۱۲۷] سوره آل عمران: ۳ / ۹۷.

[۱۲۸] تاریخ الیعقوبی ۲: ۱۹۳ ـ دار صادر ـ بیروت.

[۱۲۹] اسد الغابه ۴: ۱۲۲.

[۱۳۰] نهج البلاغه: ۴۷ / الخطبه.

[۱۳۱] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۷۲، ذخائر العقبی: ۱۳۸، الذریه الطاهره / الدولابی: ۱۱۰ / ۱۱۴ ـ جماعه المدرسین ـ قم.

[۱۳۲] مجمع الزوائد ۹: ۱۴۹.

[۱۳۳] تاریخ الطبری ۵:

۴۲۴، الکامل فی التاریخ ۲: ۴۱۹ حوادث سنه ۶۱ هـ.

[۱۳۴] تاریخ الطبری ۵: ۳۵۷.

[۱۳۵] العقد الثمین / الشوکانی: ۴۱.

[۱۳۶] شرح ابن أبی الحدید ۱۳: ۲۱۰.

[۱۳۷] تاریخ واسط/ الرزاز / ۱۵۴ ـ عالم الکتب ـ بیروت ـ ۱۴۰۶ هـ.

[۱۳۸] مروج الذهب / المسعودی ۳: ۱۲ ـ دار الهجره ـ قم ـ ط ۲ ـ ۱۴۰۴ هـ، وقعه صفین/ نصر بن مزاحم: ۱۱۹ ـ المؤسسه العربیه الحدیثه ـ مصر، شرح ابن أبی الحدید ۳: ۱۸۹.

[۱۳۹] سوره آل عمران: ۳/ ۳۳ و ۳۴.

[۱۴۰] تاریخ الیعقوبی ۲: ۱۷۱.

[۱۴۱] مروج الذهب ۲: ۴۳۰.

[۱۴۲] الفتوح / ابن أعثم ـ المجلد الثانی: ۱۵۰ ـ دار الکتب العلمیه ـ ط ۱ ـ ۱۴۰۶ هـ.

[۱۴۳] مروج الذهب ۳: ۴.

[۱۴۴] صحابی، ترجم له ابن الأثیر فی اُسد الغابه ۳: ۶۷.

[۱۴۵] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۲۲۶.

[۱۴۶] صحابی، راجع: اُسد الغابه ۴: ۲۳۰.

[۱۴۷] شرح ابن أبی الحدید ۳: ۱۸۱.

[۱۴۸] صحابی، راجع: اُسد الغابه ۱: ۵۷۲.

[۱۴۹] شرح ابن أبی الحدید ۲: ۱۸۸.

[۱۵۰] المناقب / الخوارزمی: ۱۲۹، تذکره الخواص: ۸۶.

[۱۵۱] تاریخ الیعقوبی ۲: ۱۷۹.

[۱۵۲] صحیح مسلم ۴: ۱۸۷۳ و ۱۸۷۴ _ کتاب فضائل الصحابه، سنن الترمذی.۵: ۶۶۲/ ۳۷۸۶ و ۶۶۳/ ۳۷۸۸ _ دار إحیاء التراث العربی _ بیروت، مصابیح السنه / البغوی ۴: ۱۸۵ / ۴۸۰۰ و ۱۹۰ / ۴۸۱۶، فضائل الصحابه / أحمد بن حنبل ۶۰۳/ ۱۰۳۵، مسند أحمد ۳: ۱۴ و ۱۷، ۴: ۳۶۷ و ۳۷۱ و ۵: ۱۸۲ و ۱۸۹.

[۱۵۳] نهج البلاغه/ تحقیق صبحی الصالح: ۱۱۹ / خ ۸۷.

[۱۵۴] صحیح مسلم ۳: ۱۴۵۳ _ کتاب الاماره، سنن أبی داود ۴: ۱۰۶ / ۴۲۸۰ _ دار إحیاء السنه النبویه، مصابیح السنه / البغوی ۴: ۱۳۷/ ۴۶۸۰

_ دار المعرفه _ ط ۱_ ۱۴۰۷ ه_، جامع الأصول/ الجزری ۴: ۴۴۰ / ۴۴۲ _ دار إحیاء التراث العربی _ ط ۴ _ ۱۴۰۴ ه_.

[۱۵۵] من لا یحضره الفقیه ۴: ۱۷۷.

[۱۵۶] الکافی ۱: ۲۰۹ / ۶ باب ما فرض اللّه و رسوله صلّی اللّه علیه و آله من الکون مع الأئمه علیهم السلام _ کتاب الحجه.

[۱۵۷] إکمال الدین: ۲۸۰ / ۲۹، عیون أخبار الرضا علیهم السلام / الشیخ الصدوق ۱: ۵۲ / ۳۱ _ المطبعه الحیدریه _ النجف _ ۱۳۹۰ ه_، ورواه القندوزی عن جابر، فی ینابیع الموده ۳: ۱۰۵ _ باب ۷۷ _ بیروت.

[۱۵۸] الفقیه ۴: ۱۲۹/ ۱ باب ۷۲.

[۱۵۹] إکمال الدین: ۳۲۸ / ۸.

[۱۶۰] التهذیب/ الشیخ الطوسی ۶: ۹۶ / ۱۷۷ _ دار الکتب الإسلامیه _ طهران _ ط ۴.

[۱۶۱] میزان الاعتدال / الذهبی ۱: ۳۸۳ _ دار الفکر _ بیروت، تهذیب التهذیب / ابن حجر ۲: ۴۳ _ دار الفکر _ ط ۱ _ ۱۴۰۴ ه_.

[۱۶۲] مروج الذهب ۳: ۳۵۱ _ دار الهجره _ قم، الفتوح / ابن أعثم _ المجلد الرابع: ۴۱۶.

[۱۶۳] الأخبار الطوال / أبو حنیفه الدینوری: ۵۶۶ _ دار الکتب العلمیه _ بیروت.

[۱۶۴] معالم العلماء / ابن شهر آشوب: ۹۵ / ۶۵۸، الفهرست / الطوسی: ۱۳۱ / ۵۸۳.

[۱۶۵] مطبوع، نشر دار الکتب التجاریه _ النجف _ ۱۳۷۰ ه_.

[۱۶۶] معالم العلماء / ابن شهر آشوب: ۲۴ / ۱۱۷.

[۱۶۷] رجال النجاشی: ۳۸۹ / ۱۰۴۹.

[۱۶۸] رجال النجاشی: ۲۵۴ / ۶۶۵، مطبوع عدّه مرّات.

[۱۶۹] ذکر ذلک فی کتابه (غایه المرام): ۱۶۸ _ الطبعه الحجریه، و راجع: الذریعه / آقا بزرک ۲۶: ۱۶۲ / ۸۱۵ دار الأضواء _ بیروت _ ۱۴۰۳ ه_، ریاض

العلماء / عبداللّه أفندی ۵: ۳۰۲ مکتبه السید المرعشی ـ قم ـ ۱۴۰۱ هـ.

[۱۷۰] تدوین السنه الشریفه / السید محمّد رضا الجلالی: ۱۵۸.

[۱۷۱] نشر مرکز الغدیر ـ قم ـ ۱۴۱۹ هـ.

[۱۷۲] مطبوع فی دار الزهراء ـ بیروت ـ ۱۳۹۸ هـ.

[۱۷۳] الوصی: ۱۱ ـ ۹۶ ـ مطبعه المعارف ـ بغداد ـ ۱۳۷۵ هـ. نشر مکتبه أهل البیت العامه، ۱۳۷۵ هـ.

[۱۷۴] راجع: رجال النجاشی: ۲۹۸ / ۸۰۹ و ۳۲۸ / ۸۸۸ ـ قم ـ ۱۴۰۷ هـ، معالم العلماء/ ابن شهر آشوب: ۱۲۴ / ۸۳۶ ـ النجف ـ ۱۳۸۰ هـ، الذریعه ۲۵: ۱۰۲ ـ ۱۰۳.

[۱۷۵] رجال النجاشی: ۱۷/ ۱۹، معالم العلماء: ۴/۱.

[۱۷۶] مطبوع بتحقیق الدکتور حسن محمد تقی سعید ـ مجله الموسم ـ العدد ۲ ـ ۱۹۸۹ م ـ ص ۶۷۱ ـ مجله تراثنا ـ العدد ۲۷ ـ ص ۱۱۷.

[۱۷۷] رجال النجاشی: ۲۵۰ / ۶۵۷.

[۱۷۸] فهرست ابن الندیم: ۲۱۸، رجال النجاشی: ۴۳۳/ ۱۱۶۴، معالم العلماء: ۱۲۸ / ۸۶۲.

[۱۷۹] راجع: أصل الشیعه و أصولها / کاشف الغطاء: ۲۲۳ ـ ۲۲۴ ـ مؤسسه الإمام علی علیه السلام ـ قم ـ ۱۴۱۵ هـ، مصادر نهج البلاغه / عبدالزهراء الحسینی ۱: ۱۴۹ ـ ۱۵۰ ـ دار الأضواء ـ بیروت ـ ۱۴۰۵ هـ.

[۱۸۰] المناقب / ابن شهر آشوب ۳: ۵۸ ـ ۶۴ ـ دار الأضواء ـ بیروت ـ ۱۴۲۱ هـ، بحار الأنوار ۳۸: ۱ ـ ۲۶، غایه المرام/ البحرانی: ۱۵۲ و ۱۶۸، إحقاق الحق / التستری ۴: ۷۱ ـ ۱۲۷ ـ مکتبه السید المرعشی ـ قم.

[۱۸۱] راجع: غایه المرام ـ المقصد الأول ـ الباب (۲۲) و (۲۳)، و سنورد قائمه بأسماء الکتب الوارده فی الوصیه فی آخر هذا المبحث.

[۱۸۲] مسند أحمد ۱: ۳۳۱،

مستدرک الحاکم ۳: ۱۳۳ _ ۱۳۴ و صححه، مجمع الزوائد ۹: ۱۲۳، الاصابه ۲: ۵۰۹.

[۱۸۳] شرح ابن أبی الحدید ۳: ۹۸.

[۱۸۴] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۳۷ _ ۱۳۸ _ و قال: هذا حدیث صحیح الاسناد ولم یخرجاه.

[۱۸۵] حلیه الأولیاء ۱: ۶۹، شرح ابن أبی الحدید ۹: ۱۶۸.

[۱۸۶] حدیث الغدیر کثیر الطرق جداً؛ رواه أحمد بن حنبل من أربعین طریقاً، و ابن جریر الطبری من نیف وسبعین طریقاً و ابن عقده من مائه و خمس طرق، و الجزری المقرئ من ثمانین طریقاً، و أبو سعید السجستانی من مائه و عشرین طریقاً، و الحافظ أبوبکر الجعابی من مائه و خمسه و عشرین طریقاً، و الحافظ أبو العلاء العطار الهمدانی من مائتین و خمسین طریقاً، راجع: اقبال الأعمال / السید ابن طاوس: ۶۷۲ فی دعاء لیله الغدیر، و سنن الترمذی ۵: ۶۳۳/ ۳۷۱۳، سنن ابن ماجه ۱: ۴۵/ ۱۲۱ _ دار الفکر _ بیروت، مستدرک الحاکم ۳: ۱۰۹ و ۱۳۴ و ۳۷۱ و ۵۳۳، مصابیح السنه ۴: ۱۷۲ / ۴۷۶۷، مسند أحمد ۱: ۸۴ و ۸۸ و ۱۱۹و ۱۵۲ و ۳۳۱، و ۴: ۳۶۸ و ۳۷۰و ۳۷۲ و ۵: ۳۴۷و ۳۵۸ و ۳۶۱، فضائل الصحابه / احمد بن حنبل ۲: الحدیث ۹۴۷ و ۹۵۹ و ۹۶۷ و ۱۰۰۷ و ۱۰۲۱ و ۱۰۴۸ و ۱۱۶۷ و ۱۲۰۶ بطرق صحیحه، أمالی الشجری ۱: ۱۴۵ و ۱۴۶ بعده طرق، الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان / ابن بلبان ۹: ۴۲/ ۶۸۹۱ _ دار الکتب العلمیه _ بیروت، المعجم الکبیر / الطبرانی ۴: ۲۷۳ _ دار إحیاء التراث العربی، و ۵: ۱۶۶_۱۶۷و ۱۷۰، الصواعق المحرقه: ۴۳ _ ۴۴ و صححه / الهیتمی _ مکتبه

القاهره، ۱۳۸۵ هـ، و اُنظر: الغدیر/ العلّامه الأمینی ۱: ۳۱۳ و ما بعدها و غیرها کثیر.

[۱۸۷] مسند أحمد ۴: ۲۸۱، تفسیر الرازی ۱۲: ۵۳، تذکره الخواص: ۳۶.

[۱۸۸] الجمل / المفید: ۲۲۰ ـ دار المفید ـ ۱۴۱۴ هـ، الارشاد / المفید ۱: ۱۷۷ ـ دار المفید ـ ۱۴۱۴ هـ، الفصول المختاره / السید المرتضی ۲۰۹ و ۲۳۵ ـ دار الأضواء ـ بیروت ـ ۱۴۰۵ هـ، المناقب / الخوارزمی: ۸۰، مقتل الحسین/ الخوارزمی ۱: ۴۷، تذکره الخواص: ۳۹، المناقب / ابن شهر آشوب ۳: ۳۷، کنز الفوائد / الکراجکی ۱: ۲۶۸ ـ دار الأضواء ـ بیروت، کشف الغمه / الاربلی ۱: ۳۱۹ ـ تبریز ـ إیران، کفایه الطالب: ۶۴، و خرجها الأمینی فی الغدیر ۲: ۶۵ من (۲۶) مصنّفاً.

[۱۸۹] الفصول المختاره: ۲۳۶، کنز الفوائد ۲: ۹۸، تذکره الخواص: ۳۹، المناقب / ابن شهر آشوب ۳: ۳۷، و خرّجها الأمینی فی الغدیر ۲: ۱۱۳ من عدّه مصادر.

[۱۹۰] الغدیر ۲: ۱۷۳ ـ ۱۷۴ عن عدّه مصادر.

[۱۹۱] خصائص النسائی: ۲۳ ـ مطبعه التقدّم ـ القاهره، مسند أحمد ۴: ۴۳۸، سنن الترمذی ۵: ۶۳۲ / ۳۷۱۲.

[۱۹۲] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۸ و صححه.

[۱۹۳] ترجمه علیّ علیه السلام من تاریخ دمشق / ابن عساکر ۲: ۵۹۷ و ۵۹۸ ـ مؤسسه المحمودی ـ بیروت ـ ۱۳۹۸ هـ، مجمع الزوائد ۹: ۱۱۱، المناقب / لابن المغازلی: ۲۳۰ / ۲۷۷/ کنز العمال ۱۱: ۶۱۰ / ۳۲۹۵۳.

[۱۹۴] ترجمه علیّ علیه السلام من تاریخ دمشق ۱: ۱۲۳ / ۱۴۸، الریاض النضره ۳: ۱۱۹، تذکره الخواص: ۳۱، نظم درر السمطین / الزرندی: ۹۵ ـ مطبعه القضاء ـ النجف ـ ط ۱ ـ ۱۳۷۷ هـ.

[۱۹۵] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۲۵،

و صححه.

[۱۹۶] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۲۶.

[۱۹۷] الریاض النضره ۳: ۱۰۱، فضائل الصحابه / أحمد بن حنبل ۲: ۶۷۸ /۱۱۵۸، شواهد التنزیل ۱: ۴۷۹ _ ۴۸۳، تذکره الخواص: ۳۰، ترجمه علیّ علیه السلام من تاریخ دمشق ۱: ۱۲۰ / ۱۴۷.

[۱۹۸] المعجم الکبیر / الطبرانی ۱۲: ۳۲۱/ ۱۳۵۴۹، مجمع الزوائد ۹: ۱۲۴.

[۱۹۹] سوره طه: ۲۰ / ۲۹ _ ۳۲.

[۲۰۰] راجع: صحیح البخاری ۵: ۸۹ / ۲۰۲، صحیح مسلم ۴: ۱۸۷۰ / ۳۰ _ ۳۲، مسند أحمد ۱: ۱۷۰ و ۱۷۷ و ۱۷۹، سنن الترمذی ۵: ۶۳۸ / ۳۷۲۴، سنن ابن ماجه ۱: ۴۵/ ۱۲۱ _ دار الفکر _ بیروت.

[۲۰۱] شرح ابن أبی الحدید ۱۳: ۲۱۱.

[۲۰۲] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۲۹، الصواعق المحرقه: ۱۲۵ باب ۹ _ مکتبه القاهره _ ط ۲ _ ۱۳۸۵ه_، ترجمه الإمام علیّ علیه السلام من تاریخ دمشق ۲: ۴۷۶ / ۱۰۰۴ و ۴۷۸ / ۱۰۰۵، الجامع الصغیر/ السیوطی ۲: ۱۷۷ / ۵۵۹۱ _ دار الفکر _ بیروت.

[۲۰۳] ترجمه الإمام علیّ علیه السلام من تاریخ دمشق ۲: ۲۶۰ / ۷۸۴، تلخیص الشافی ۲: ۴۵، أمالی الطوسی: ۳۳۱ / ۶۶۱، الیقین فی إمره أمیر المؤمنین علیه السلام / ابن طاؤس: ۱۳۲ _ باب ۳، و ۱۷۶۲ _ باب ۱۷۶، و ۲۲۹ _ باب ۶۹، و ۳۶۲ _ باب ۱۲۸ _ دار الکتاب _ قم _ ۱۴۱۳ ه_.

[۲۰۴] راجع: مستدرک الحاکم ۳: ۴۸۳، مناقب ابن الغازلی: ۶/ ۳، الفصول المهمه/ ابن الصباغ المالکی: ۳۰ _ دار الکتب التجاریه _ النجف، تذکره الخواص: ۱۰، کفایه الطالب: ۴۰۵ _ ۴۰۶، روضه الواعظین / الفتال النیسابوری: ۸۱ _ منشورات الرضی _ قم، کشف الغمه ۱: ۵۹، العمده /

ابن البطریق: ۲۷ / ۸ ـ جماعه المدرسین ـ قم ـ ۱۴۰۷ ه‍ـ، أمالی الطوسی ۷۰۶/ ۱۵۱۱، علل الشرائع / الصدوق: ۱ ۱۳۵ / ۳ـ المکتبه الحیدریه ـ النجف ـ ۱۳۸۵ه‍ـ، معانی الأخبار / الصدوق: ۶۲ / ۱۰ ـ جماعه المدرسین ـ قم، أمالی الصدوق ۱۹۴ / ۲۰۶، إرشاد القلوب / الدیلمی: ۲۱۱ ـ منشورات الشریف الرضی ـ قم، کشف الیقین/ العلّامه الحلی: ۱۷ ـ وزاره الثقافه و الارشاد ـ إیران ـ ۱۴۱۶ ه‍ـ، نهج الحق / العلّامه الحلی: ۲۳۳ ـ دار الهجره ـ قم ـ ۱۴۰۷ ه‍ـ.

[۲۰۵] علی بن أبی طالب سلطه الحق/ عزیز السید جاسم: ۱۵ ـ مؤسسه سینا للنشر ـ مصر ـ و مؤسسه الانتشار العربی ـ بیروت ـ ۱۹۹۷ م.

[۲۰۶] سوره البقره: ۲ / ۱۰۵.

[۲۰۷] اثبات الوصیه: ۱۲۱، کنز الفوائد ۱: ۲۵۵.

[۲۰۸] نهج البلاغه / تحقیق صبحی الصالح: ۳۰۰ / خ ۱۹۲.

[۲۰۹] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۵.

[۲۱۰] صحیح البخاری ۴: ۲۲ و ۵: ۸۷، سنن الترمذی: ۶۳۵ / ۳۷۱۶، مصابیح السنه / البغوی ۴: ۱۷۲ / ۴۷۶۵.

[۲۱۱] الریاض النضره ۳: ۱۰۳، ذخائر العقبی: ۶۴.

[۲۱۲] نهج البلاغه / تحقیق صبحی الصالح: ۳۰۱ / خ ۱۹۲.

[۲۱۳] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۱۱ ـ ۱۱۲.

[۲۱۴] الصواعق المحرقه: ۱۲۷.

[۲۱۵] ترجمه الإمام علی علیه السلام من تاریخ دمشق ۲: ۴۸۵ / ۱۰۱۲.

[۲۱۶] مسند أحمد ۱: ۸۰، سنن ابن ماجه ۲: ۱۲۲۲ / ۳۷۰۸.

[۲۱۷] مسند أحمد ۱: ۸۵ وو ۱۰۷.

[۲۱۸] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۵ و صححه علی شرط الشیخین: الصواعق المحرقه: ۱۲۳، ترجمه الإمام علی علیه السلام من تاریخ دمشق ۲: ۴۸۶ / ۱۰۱۳.

[۲۱۹] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۲۶ و ۱۲۷ و صححه، جامع الأصول ۹: ۴۷۳

/ ۶۴۸۹، الصواعق المحرقه: ۱۲۲، اُسد الغابه ۴: ۲۲، تاریخ بغداد / الخطیب ۱۱: ۴۹ و ۵۰ _ مطبعه السعاده _ مصر _ ۱۳۴۹ ه_، البدایه و النهایه ۷: ۳۷۲ و غیرها کثیر.

[۲۲۰] حلیه الأولیاء ۱: ۶۸، مناقب ابن المغازلی: ۲۸۷ / ۳۲۸، کنز العمال ۱۱: ۶۱۵ / ۳۲۹۸۲.

[۲۲۱] الاستیعاب بهامش الإصابه / ابن عبدالبر ۳: ۴۰ _ مکتب السعاده بمصر.

[۲۲۲] نهج البلاغه / تحقیق صبحی الصالح: الخطبه (۱۸۹).

[۲۲۳] الصواعق المحرقه: ۱۲۷، شرح ابن أبی الحدید ۷: ۴۶، ترجمه الإمام علی علیه السلام من تاریخ دمشق ۳: ۳۱ / ۱۰۵۴.

[۲۲۴] الاستیعاب / ابن عبدالبر ۳: ۳۹ بهامش الاصابه، الاصابه / ابن حجر ۲: ۵۰۹ _ مکتب السعاده بمصر، اُسد الغابه ۴: ۲۳.

[۲۲۵] عبقریه الإمام علی علیه السلام: ۴۷ _ دار الکتاب _ ط ۱.

[۲۲۶] سوره الأحزاب: ۳۳ / ۳۳.

[۲۲۷] راجع: صحیح مسلم ۴: ۱۸۸۳ / ۲۴۲۴، تفسیر الرازی ۸: ۸۰، سنن الترمذی ۵: ۳۵۱ / ۳۲۰۵ و ۵: ۶۶۳ / ۳۷۸۷ و غیرها کثیر.

[۲۲۸] سوره البقره: ۲ ۱۲۴.

[۲۲۹] سوره لقمان: ۳۱/ ۱۳.

[۲۳۰] عیون أخبار الرضا علیه السلام ۱: ۲۱۶ / ۱.

[۲۳۱] الاحتجاج / الطبرسی: ۲۵۱ _ منشورات المرتضی، مشهد، و الآیه من سوره إبراهیم: ۱۴ / ۳۵.

[۲۳۲] مناقب علی علیه السلام/ ابن المغازلی: ۲۷۶ / ۳۲۲، أمالی الطوسی: ۳۷۹ / ۸۱۱.

[۲۳۳] سوره النجم: ۵۳ / ۳ _ ۴.

[۲۳۴] راجع: المعجم الکبیر / الطبرانی ۲۲: ۴۰۹ / ۱۰۲۱.

[۲۳۵] المعجم الکبیر ۲۲: ۴۰۷ / ۱۰۲۰ / الصواعق المحرقه: ۱۲۴.

[۲۳۶] المعجم الکبیر ۳: ۴۴ / ۲۶۳۰، الصواعق المحرقه: ۱۲۴.

[۲۳۷] سنن الترمذی ۵: ۶۳۶ / ۳۷۲۰، الصواعق المحرقه: ۱۲۲.

[۲۳۸] مستدرک الحاکم ۳: ۱۱۱.

[۲۳۹] الاصابه ۲: ۳۰.

[۲۴۰] مستدرک الحاکم ۳:

۲۷و صححه، تاریخ الطبری ۳: ۹۳.

[۲۴۱] داک القوم: ماجوا و اختلفوا.

[۲۴۲] الصواعق المحرقه: ۱۲۱، والحدیث صحیح و قد ورد بألفاظ متعدده، راجع: صحیح البخاری ۵: ۸۷/ ۱۹۷ و ۱۹۸ _ کتاب الفضائل، و ۵: ۲۷۹ / ۲۳۱، کتاب المغازی، صحیح مسلم ۴: ۱۸۷۱/ ۳۲ _ ۳۴ _ کتاب الفضائل، سنن الترمذی ۵: ۶۳۸ / ۳۷۲۴ و غیرها.

[۲۴۳] مسند أحمد ۱: ۳ و ۳۳۱، ۳: ۲۱۲ و ۲۸۳، سنن الترمذی ۵: ۶۳۶ / ۳۷۱۹.

[۲۴۴] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۵ و صححه، الصواعق المحرقه: ۱۲۴.

[۲۴۵] سنن الترمذی ۵: ۶۳۹ / ۳۷۲۶، مصابیح السنه ۴: ۱۷۵ / ۴۷۷۳.

[۲۴۶] مستدرک الحاکم ۲: ۳۶۷، مسند أحمد ۱: ۸۴ و ۱۵۱.

[۲۴۷] سوره آل عمران: ۳ / ۶۱.

[۲۴۸] معالم التنزیل / البغوی ۱: ۴۸۰، و راجع أیضاً: صحیح مسلم ۴: ۱۸۷۱، سنن الترمذی ۵: ۲۲۵ / ۲۹۹۹، مصابیح السنه ۴: ۱۸۳ / ۴۷۹۵، الصواعق المحرقه: ۱۲۱ و غیرها.

[۲۴۹] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۳ _ و صححه علی شرط الشیخین، مسند أحمد ۳: ۸۲.

[۲۵۰] سوره الرعد: ۱۳ / ۷.

[۲۵۱] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۹ _ ۱۳۰ و صححه علی شرط الشیخین.

[۲۵۲] تفسیر الرازی ۱۹: ۲۰، تفسیر الطبری ۱۳: ۱۳۰ _ دار إحیاء التراث العربی _ ۱۴۲۱ هـ، تفسیر النیسابوری بهامش تفسیر الطبری ۱۴: ۶۸ _ دار المعرفه _ ۱۴۰۳ هـ، روح المعانی / الآلوسی ۱۳: ۱۰۸.

[۲۵۳] مستدرک الحاکم ۳: ۱۳۰ _ ۱۳۱ و صححه علی شرط الشیخین.

[۲۵۴] الصواعق المحرقه: ۱۲۶.

[۲۵۵] مستدرک الحاکم ۳: ۱۳۰ _ و صححه.

[۲۵۶] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۸ _ و صححه.

[۲۵۷] حليه الأولياء ۱: ۷۱، مجمع الزوائد ۹: ۱۱۶.

[۲۵۸] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۴ و صححه، الصواعق المحرقه: ۱۲۴.

[۲۵۹] مستدرک الحاکم ۳: ۱۲۵ _

و صححه، الصواعق المحرقه: ۱۲۷.

[۲۶۰] مستدرک الحاکم ۳: ۱۰۸ و ۱۰۹.

[۲۶۱] مستدرک الحاکم ۳: ۱۱۶ ـ ۱۱۷.

[۲۶۲] سوره البقره: ۲ / ۱۰۵.

[۲۶۳] المعجم الکبیر / الطبرانی ۱۱: ۷۷ / ۱۱۱۵۲، الصواعق المحرقه: ۱۲۵، شرح ابن أبی الحدید ۱۳: ۲۲۵، الآحاد و المثانی / أبوبکر الشیبانی ۱: ۱۵۰. دار الرایه ـ الریاض، ذخائر العقبی: ۵۸، کنز العمال ۱۱: ۶۰۱ / ۳۲۸۹۶.

[۲۶۴] دیوان المفجع: ۱۳۷ ـ دار الزهراء ـ بیروت ـ ۱۴۰۵ هـ، بحار الأنوار ۳۹: ۶۳.

[۲۶۵] راجع: الصواعق المحرقه: ۱۲۸، ترجمه علیّ علیه السلام من تاریخ دمشق ۲: ۲۸۳، المناقب / ابن المغازلی: ۹۶ ـ ۹۸، المناقب / الخوارزمی: ۲۱۷، الریاض النضره ۳: ۱۲۱، البدایه و النهایه ۶: ۸۶ و ۲۸۲، الارشاد / المفید: ۳۴۵، الفقیه ۱: ۱۳۰ / ۶۱۰، تاج العروس ـ ماده یشع ـ.

[۲۶۶] الفقیه ۱: ۱۳۰ / ۶۶۱، الارشاد / المفید ۱: ۳۴۶، بحار الأنوار ۴۱: ۱۷۱ / ۸ و ۱۷۴.

[۲۶۷] الفقیه ۱: ۱۳۰ / ۶۰۸.

[۲۶۸] راجع: الکامل فی التاریخ ۱: ۱۵۴ ـ ۱۵۵، البدایه والنهایه ۶: ۲۸۱، قصص الأنبیاء (عرائس المجالس)/ الثعلبی: ۲۲۰ ـ منشورات المکتبه الثقافیه ـ بیروت، قصص الأنبیاء / ابن کثیر: ۴۴۱، وفیات الأعیان / ابن خلکان ۷: ۲۲۷ ـ منشورات الشریف الرضی ـ ۱۳۶۴هـ، البدء والتاریخ ۳: ۹۶، بحار الأنوار ۱۳: ۳۷۵ و ۵۸: ۲۵۶ / ۴۷.

[۲۶۹] قال السید المرتضی رحمی اللّه فی شرحه لبائیه السید الحمیری: معنی (أو) هاهنا معنی الواو، فکأنّه قال: إلّا لیوشع و له، کما قال اللّه تعالی: (فَهِیَ کَالْحِجَارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً) (سوره البقره: ۲/ ۷۴) علی أحد التأویلات فی الآیه. بحار الأنوار ۴۱: ۱۹۰.

[۲۷۰] الإرشاد /المفید ۱: ۳۴۷.

[۲۷۱] القصائد العلویات / ابن

أبی الحدید: ۱۴۰ ـ مؤسسه الأعلمی ـ بیروت.

[۲۷۲] راجع المصادر المتقدّمه فی ردّ الشمس لیوشع علیه السلام.

[۲۷۳] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۳۹ ـ ۱۴۰.

[۲۷۴] سوره التوبه: ۹ / ۱۲.

[۲۷۵] قرب الاسناد / السید الحمیری: ۹۶/ ۳۲۷ ـ مؤسسه آل البیت علیهم السلام ـ قم، تفسیر العیاشی ۲: ۲۱۹ / ۱۷۹۰.

[۲۷۶] راجع: إکمال الدین: ۲۷: و ۱۵۴، إثبات الوصیه / المسعودی: ۵۲، بحار الأنوار ۱۳: ۳۶۶ / ۸ و ۳۶۹ / ۱۵.

[۲۷۷] الفقیه ۱: ۱۳۰/ ۶۰۹.

[۲۷۸] سوره الکهف: ۱۸/ ۶۰.

[۲۷۹] سوره الکهف: ۱۸/ ۶۲.

[۲۸۰] تفسیرالمیزان ۱۳: ۳۳۸.

[۲۸۱] شرح ابن أبی الحدید ۱۴: ۲۵۱، تاریخ الطبری ۲: ۵۱۴، الإرشاد / المفید ۱: ۸۷،الأغانی/ أبو الفرج الأصفهانی ۱۵: ۱۹۲ ـ دار إحیاء التراث العربی، المناقب/ ابن المغازلی: ۱۹۷ / ۲۳۴.

[۲۸۲] المعجم الکبیر/ الطبرانی ۶: ۲۲۱ / ۶۰۶۳، أمالی الصدوق: ۶۳ / ۲۵.

[۲۸۳] کتاب سلیم: ۱۷۵/ ۳۹ مؤسسه البعثه ـ طهران، أمالی الطوسی: ۵۲۳ / ۱۱۵۹، الاحتجاج / الطبرسی: ۲۶۳.

[۲۸۴] شرح ابن أبی الحدید ۱۳: ۲۲۵ و ۱۶: ۳۰، البدایه و النهایه ۷: ۳۳۳، الذریه الطاهره: الدولابی: ۱۱۵ / ۱۲۴ـ جماعه المدرسین ـ قم ـ ۱۴۰۷ هـ، الکامل فی التاریخ ۳: ۲۶۵.

[۲۸۵] بحار الأنوار ۱۳: ۳۶۸/ ۱۲ و ۴۲: ۳۰۲ / ۲.

[۲۸۶] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۱۳.

[۲۸۷] إکمال الدین: ۲۷، بحارالأنوار ۱۳: ۳۶۷/ ۱۰ و ۲۲: ۵۱۲ / ۱۲و ۳۲: ۲۸۰ / ۲۲۷.

[۲۸۸] إکمال الدین: ۱۵۴ / ۱۷، بحار الأنوار ۱۳: ۴۴۵ / ۱۰.

[۲۸۹] سوره الروم: ۳۰/ ۴.

[۲۹۰] راجع متن الروایه مفصلاً فی الکافی ۴: ۱۸۱ / ۷ ـ باب النوادر ـ کتاب الصیام، وسائل الشیعه ۱۰: ۲۴۹ / ۱۳۳۳۶.

[۲۹۱] سوره ق: ۵۰ / ۳۷.

[۲۹۲] الکامل فی اللغه و

الأدب ۲: ۱۵۱.

[۲۹۳] و هما کتاب (وقعه الجمل) لأبی مخنف لوط بن یحیی، و قال فیه ابن أبی الحدید: و أبو مخنف من المحدثین و ممن یری صحه الامامه بالاختیار، ولیس من الشیعه ولا معدوداً من رجالها. و الکتاب الثانی (صفین) لنصر بن مزاحم بن یسار المنقری، قال: و هو من رجال الحدیث، شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۷.

[۲۹۴] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۵۰.

[۲۹۵] وقعه صفّین: ۲۴، شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۸، المناقب / لابن شهر آشوب ۳: ۶۱.

[۲۹۶] وقعه صفّین: ۲۳، شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۷.

[۲۹۷] الفتوح / أبن اعثم ۲: ۳۰۵، وقعه صفین: ۱۸، مناقب ابن شهر آشوب ۳: ۶۳، الفصول المختاره: ۲۱۸ و ۲۳۵، و فی شرح نهج البلاغه ۱: ۱۴۷ منسوب الی زحر ابن قیس.

[۲۹۸] الأخبار الموفقیات / الزبیر بن بکار: ۵۹۸ ـ منشورات الشریف الرضی ـ قم ـ ۱۴۱۶هـ، شرح ابن أبی الحدید ۶: ۳۵، تاریخ الیعقوبی ۲: ۱۲۸.

[۲۹۹] أخبار شعراء الشیعه / المرزبانی: ۴۲ الطبعه ۱۴۱۳ هـ ـ شرکه الکتبی ـ بیروت، المناقب / لابن شهر آشوب ۳: ۹.

[۳۰۰] المستدرک / الحاکم ۳: ۱۲۴ / ۴۵۹۵، الفتوح / لابن أعثم ۲: ۲۷۵، شرح ابن أبی الحدید ۱۳: ۲۳۱.

[۳۰۱] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۶، و البیت شاهد علی مستوی عائشه من الحقّ و الدین.

[۳۰۲] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۶.

[۳۰۳] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۷.

[۳۰۴] شرح ابن أبی الحدید ۱۳: ۲۳۲، الفصول المختاره: ۲۱۸.

[۳۰۵] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۵.

[۳۰۶] من فضلاء الصحابه، و أحد النقباء الاثنی عشر، شهد العقبه الأولی والثانیه، و شهد بدراً و اُحداً والمشاهد کلّها مع النبیّ صلّی اللّه علیه و

آله، توفّی سنه ۳۴ بالرمله. اُسد الغابه ۳: ۱۵۸/ ۲۷۸۹.الی الفضل بن العباس.

[۳۰۷] المسلك فی أصول الدین / المحقق الحلی: ۱۹۷ ـ استانه قدس ـ ط ۱ ت ۱۴۱۴ ه‍ـ، المجموع الرائق / هبه اللّه الموسوی ۲: ۵۱ ـ ط ۱ طهران ـ ۱۴۱۷، بیت الأحزان / عباس القمّی: ۶۸ ـ دار الحکمه ـ قم ـ ط ۱ ـ ۱۴۱۲ه‍ـ.

[۳۰۸] الفصول المختاره: ۲۱۸، الفتوح / لابن أعثم ۲: ۲۷۷، کفایه الطالب: ۱۲۷ باب ۲۵، شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۳.

[۳۰۹] الفصول المختاره: ۲۱۷ و ۲۳۵، شرح ابن أبی الحدید ۱۳: ۲۳۱، و فی کفایه الطالب: ۱۲۷ و مناقب ابن شهر آشوب ۳: ۶۴ نُسِب البیتان الی الفضل بن العباس.

[۳۱۰] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۳.

[۳۱۱] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۶.

[۳۱۲] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۵۰، وقعه صفین: ۴۱۶ من قصیده طویله منسوبه.

[۳۱۳] الفتوح / ابن أعثم ۳: ۱۳۳، وقعه صفین: ۴۳، شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۸ و ۲: ۶۹.

[۳۱۴] الغدیر ۲: ۱۷۳ عن عدّه مصادر.

[۳۱۵] الجمل / المفید: ۲۴۶ ـ ۲۴۷، الغدیر ۲: ۱۲۶ ـ ۱۲۷ و الهدّ: الجبان.

[۳۱۶] صحابی جلیل، ابن عمّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله، اُسد الغابه ۵: ۲۵۹، الإصابه ۳: ۴۵۲.

[۳۱۷] وقعه صفین: ۳۸۵، شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۹.

[۳۱۸] صحابی، أدرک النبی صلّی اللّه علیه و آله، و هو أول من جعل سهم البراذین دون سهم العراب، فبلغ عمر فاعجبه، و شهد صفین مع علی علیه السلام. الإصابه ۳: ۵۰۳ / ۸۴۶۵.

[۳۱۹] وقعه صفین: ۴۳۶، شرح ابن أبی الحدید ۸: ۷۷.

[۳۲۰] صحابی جلیل، کان شاعر الأنصار و أحد ساداتهم، اُسد الغابه ۵: ۳۴۹ / ۵۲۴۷، الإصابه

۳: ۵۶۲ / ۸۷۴۶.

[۳۲۱] الأخبار الموفقيات: ۵۹۳، شرح ابن أبى الحديد ۶: ۳۱.

[۳۲۲] وقعه صفين: ۳۶۵، شرح ابن أبى الحديد ۱: ۱۴۹.

[۳۲۳] الأمالى / المفيد: ۱۵۵ ـ دار المفيد ـ بيروت ـ ۱۴۱۴ هـ.

[۳۲۴] الفتوح / ابن أعثم ۲: ۳۰۷، شرح ابن أبى الحديد ۱: ۱۴۳.

[۳۲۵] الفتوح ۱: ۴۸۱، و فى الفتوح ۲: ۳۲۱ و شرح ابن أبى الحديد ۱: ۱۴۴ منسوب الى غلام من بنى ضبّه.

[۳۲۶] راجع:البدايه و النهايه/ ابن كثير ۱۳: ۲۵۸ حوادث سنه ۶۶۸، تاريخ الطبرى ۴: ۴۲۶، ديوان أبى فراس: ۳۱۳ ـ المستشاريه الثقافيه ـ سوريه ـ ۱۴۰۸ هـ، ديوان دعبل: ۱۲۹، ۲۲۵، ۲۳۱، ۲۴۸ و ۲۶۲ ـ نشر الشريف الرضى ـ قم، ديوان الصاحب بن عباد: ۹۶، ۳۰۱ ـ مؤسسه قائم آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله ـ ۱۴۱۲ هـ، ديوان المفجع البصرى: ۱۳۴، شذرات الذهب/ ابن العماد ۵: ۳۲۸ـ حوادث سنه ۶۶۸ ـ دار إحياء التراث العربى ـ بيروت، شرح ابن أبى الحديد ۱: ۱۴۴ و ۱۴۹ و ۶: ۵۴، شرح الهاشميات / أبو رياش القيسى: ۳۳، الفتوح / ابن أعثم ۳: ۲۲۶ و ۵: ۱۲۹، القصائد الهاشميات: ۱۸ ـ مؤسسه الأعلمى ـ بيروت، الكامل فى اللغه والأدب / المبرد ۲: ۱۵۱ ـ ۱۵۲، مصادر نهج البلاغه / عبد الزهراء الحسينى ۱: ۱۳۸ ـ ۱۴۹، مقتل الحسين عليه السلام / الخوارزمى: ۱۷۰، المناقب / ابن شهر آشوب ۳: ۶۲ ـ ۶۴، وقعه صفين: ۱۳۷ و ۱۴۶ و ۳۶۵و ۳۸۲ و ۴۱۶.

[۳۲۷] صحيح مسلم ۴: ۱۸۷۳ / ۲۴۰۸، كتاب فضائل الصحابه ـ بعده طرق.

[۳۲۸] سنن الترمذى ۵: ۶۶۳ / ۳۷۸۶ و ۳۷۸۸، مستدرك الحاكم ۳: ۱۴۸ و صححه.

[۳۲۹] المعجم

الكبير / الطبرانی ۳: ۶۶ / ۳۶۸۱ و ۵: ۱۶۷ / ۴۹۷۱، الصواعق(۱۱۵) لمحث أشرف و أجلّ.

[۳۳۰] شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۳۹ ـ ۱۴۰.

[۳۳۱] تاج العروس ۱۰: ۳۹۲ ماده ـ وصی ـ، لسان العرب ۱۵: ۳۹۴ ماده ـ وصی ـ.

[۳۳۲] وقعه صفین: ۳۸۱، الفتوح / ابن أعثم ۳: ۱۴۵، شرح ابن أبی الحدید ۱: ۱۴۵.

[۳۳۳] المعجم الکبیر ۶: ۲۲۱ / ۶۰۶۳.

[۳۳۴] ترجمه علی علیه السلام من تاریخ دمشق ۲: ۴۴۳ / ۹۵۹، مناقب الخوارزمی: ۶۲.

[۳۳۵] ترجمه علی علیه السلام من تاریخ دمشق ۲: ۴۴۴ / ۹۶۲ ـ ۹۶۶، تاریخ بغداد ۷: ۴۲۱.

[۳۳۶] سوره آل عمران: ۳ / ۶۱.

[۳۳۷] راجع: صحیح مسلم ۴: ۱۸۷۱ / ۳۲، سنن الترمذی ۵: ۶۳۸ / ۳۷۲۴، مسند أحمد ۱: ۱۸۵، مستدرک الحاکم ۳: ۱۵۰ و غیرها.

[۳۳۸] راجع: رساله (التفضیل) للشیخ المفید، ضمن الجزء السابع من سلسله مؤلفاته.

[۳۳۹] ذخائر العقبی: ۷۱، الریاض النضره ۳: ۱۱۹.

[۳۴۰] المتسدرک / الحاکم ۳: ۱۲۶.

[۳۴۱] العقد الثمین: ۴۲.

[۳۴۲] تهذیب الآثار: هامش صفحه ۶۳ مسند علی علیه السلام.

[۳۴۳] قائد عباسی معروف، کان من النقباء الذین اختارهم محمّد بن علی صاحب الثوره فی أول الدعوه العباسیه، و نصبه أبو مسلم قاضیاً و إماماً للصلاه منذ سنه ۱۰۰ هـ و شارک فی حروب بنی العباس سنه ۱۲۹ و ما بعدها، وکان علی میسره أبی مسلم فی فتوحاته، و بقی و فیاً لهم حتی وفاته سنه ۱۶۹. راجع: تاریخ الطبری ـ حوادث سنه ۱۰۰ و ۱۲۹ و ما بعدها.

[۳۴۴] تاریخ الطبری ۴: ۱۷۶.

[۳۴۵] صحیح البخاری ۴: ۴۷ / ۴ ـ الباب الأول من کتاب الوصایا، و ۵: ۳۷/ ۴۴۲ ـ کتاب المغازلی ـ باب مرض النبی صلّی اللّه علیه

و آله و وفاته. و أخرجه مسلم فی الصحیح ۳ ۱۲۵۷ / ۱۶۳۶_ کتاب الوصیه _ باب ترک الوصیه لمن لیس له شیء یوصی فیه.

[۳۴۶] صحیح البخاری ۵: ۳۳/ ۴۳۳ _ کتاب المغازی _ باب مرض النبی صلّی اللّه علیه و آله و وفاته.

[۳۴۷] صحیح البخاری ۵: ۳۶ / ۴۳۸ _ نفس الکتاب و الباب المتقدم.

[۳۴۸] راجع: الطبقات الکبری / ابن سعد ۲: ۲۶۲ ذکر من قال توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی حجر علی بن أبی طالب علیه السلام، البدایه والنهایه/ ابن کثیر ۷: ۳۵۹، ترجمه علی علیه السلام من تاریخ دمشق ۲: ۴۸۴ / ۱۰۱۲ و ۳: ۱۷ / ۱۰۳۶ _ ۱۰۴۰، ذخائر العقبی: ۷۲، کنز العمال ۷: ۲۵۲ و ۲۵۳ و ۲۵۵ و ۱۶: ۲۲۸.

[۳۴۹] نهج البلاغه: ۳۱۱ / خ ۱۹۷.

[۳۵۰] المستدرک / الحاکم ۳: ۳۹ و قال: هذا حدیث صحیح الاسناد و لم یخرجاه. و قال الذهبی فی التلخیص: صحیح. و راجع أیضاً: مسند أحمد ۶: ۳۰۰، ترجمه علی علیه السلام من تاریخ دمشق ۳: ۱۸/ ۱۰۳۸، مجمع الزوائد ۹: ۱۱۵ و صححه.

[۳۵۱] فضائل الصحابه ۳: ۶۸۶ / ۱۱۷۱.

[۳۵۲] تذکره الخواص: ۴۸.

[۳۵۳] راجع: المراجعات / عبدالحسین شرف الدین: المراجعه (۷۵ _ ۷۸).

[۳۵۴] المعارف / ابن قتیبه: ۱۳۴ _ نشر الشریف الرضی _ قم _ ۱۴۱۵.

[۳۵۵] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری / ابن حجر ۸: ۱۲۲.

[۳۵۶] تذکره الخواص: ۴۸.

[۳۵۷] سنن النسائی ۶: هامش ص ۲۴۱ _ دار الکتاب العربی _ بیروت.

[۳۵۸] راجع: صحیح البخاری ۷: ۲۱۹ / ۳۰ _ کتاب المرضی، صحیح مسلم ۳: ۱۲۵۷ و ۱۲۵۹ _ کتاب الوصیه، مسند أحمد ۱: ۲۲۲ , ۳۲۴.

[۳۵۹] شرح ابن

أبی الحدید ۱۲: ۲۰ ـ ۲۱.

[۳۶۰] الطبقات / ابن سعد ۲: ۲۳۲.

[۳۶۱] الجمل / المفید: ۱۵۹، الشافی ۴: ۳۵۵ ـ مؤسسه الصادق ـ طهران، تلخیص الشافی ۴: ۱۵۷، و راجع: تاریخ الطبری ۵: ۱۵۰، مقاتل الطالبیین: ۲۶ ـ النجف ـ ۱۳۸۵ هـ، الطبقات الکبری ۳: ۴۰، تذکره الخواص: ۱۶۵.

[۳۶۲] تاریخ الطبری ۴: ۳۴۰ ـ حوادث سنه ۳۵ هـ.

[۳۶۳] البدایه و النهایه ۷: ۱۶۷، الکامل فی التاریخ ۳: ۴۶، تاریخ ابن خلدون ۳: ۲۱۵ ـ دار الفکر ـ بیروت ـ ۱۴۰۸ هـ، الخطط / المقریزی ۲: ۳۵۲ ـ دار صادر ـ بیروت.

[۳۶۴] منهم: د. حسن إبراهیم حسن فی (تاریخ الإسلام السیاسی: ۳۴۷ ـ مکتبه النهضه المصریه ـ ۱۹۶۴ م)، و (تاریخ الدوله الفاطمیه: ۲۲ و ۲۵)، ود سلیمان العوده فی) عبد الله بن سأ وأثره فی أحداث الفتنه فی صدر الاسرم: ۲۳۲)، ود. عبدالعزیز محمد نور ولی فی (أثر التشیع علی الروایات التاریخیه: ۱۹ ـ دار الخضیری ـ المدینه ـ ۱۴۱۷ هـ)، و علی مصطفی الغرابی فی (تاریخ الفرق الإسلامیه: ۱۷ ـ القاهره ـ ۱۳۷۸ هـ)، و محمّد أبو زهره فی (تاریخ المذاهب الإسلامیه: ۴۶ ـ دار الفکر العربی ـ ۱۹۷۶ م)، الشیخ محمّد الخضری فی (تاریخ الدوله الأمویه: ۳۵۹ ـ دار القلم ـ بیروت ـ ۱۴۰۶ هـ)، و محمّد رشید رضا فی (السنه و الشیعه: فی عده صفحات) و محمّد فرید و جدی فی (دائره معارف القرن العشرین ۵: ۱۸ ـ ۱۹ ـ دار الفکر ـ بیروت) ود. مصطفی حلمی فی (نظام الخلافه بین أهل السنه و الشیعه: ۱۵۷ ـ دار الدعوه ـ ط ۱ـ ۱۴۰۸هـ) وغیرهم کثیر.

[۳۶۵] میزان الاعتدال ۲: ۱۱۷، لسان المیزان /

ابن حجر ۳: ۱۲ _ مؤسسه الأعلمی_ بیروت _ ۱۴۰۶ ه_.

[۳۶۶] میزان الاعتدال ۲: ۲۷۵، السان المیزان ۳: ۱۴۵.

[۳۶۷] میزان الاعتدال ۲: ۲۵۶، تهذیب التهذیب ۴: ۲۵۹ _ دار الفکر _ بیروت _ ۱۴۰۴ ه_.

[۳۶۸] الفتنه الکبری / طه حسین: ۱۳۴.

[۳۶۹] علیّ وبنوه: المجموعه الکامله / طه حسین ۴: ۵۱۸ _ ۵۱۹.

[۳۷۰] راجع: نظریه الإمامه لدی الشیعه الاثنی عشریه / د. أحمد محمود صبحی: ۳۷ _ دار المعارف _ مصر.

[۳۷۱] لا حظ: رجال الکشی: ۱۰۶ / ۱۷۰ _ ۱۷۴ _ کلیه الإلهیات _ جامعه مشهد.

[۳۷۲] راجع: البدء و التاریخ / المقدسی ۵: ۱۲۵/ المعارف / ابن قتیبه: ۶۲۲، الفصل فی الملل و النحل / ابن حزم ۴: ۱۸۶ _ مکتبه المثنی _ بغداد.

[۳۷۳] الخلافه و نشأه الأحزاب الإسلامیه / د. محمّد عماره: ۱۵۵ _ ۱۵۸ _ المؤسسه العربیه للدراسات و النشر _ ط ۱ _ ۱۹۷۷ م.

[۳۷۴] راجع: تاریخ الطبری ۲: ۲۱۷، معالم التنزیل /البغوی ۴: ۲۷۸، شرح ابن أبی الحدید ۱۳: ۲۱۰ و ۲۴۴، الکامل فی التاریخ ۱: ۵۸۶ _ ۵۸۷، تفسیر الخازن ۳: ۳۷۱ _ ۳۷۲، و صححه الشیخ أبو جعفر الاسکافی فی نقض العثمانیه: ۳۰۳، وشهاب الدین الخفاجی فی نسیم الریاض فی شرح الشفا للقاضی عیاض ۳: ۳۵، و حکی السیوطی فی جمع الجوامع، کما فی ترتیبه (۶/ ۳۹۶) تصحیح ابن جریرله. راجع: الغدیر ۲: ۳۹۵ _ ۳۹۶.

[۳۷۵] العقد الثمین فی إثبات وصایه أمیر المؤمنین علیه السلام: ۴۵.

[۳۷۶] راجع: الشعیه والتصحیح/ موسی الموسوی: ۱۵ _ ۱۶ _ لوس أنجلس _ ۱۹۸۷ م _ تطور الفکر السیاسی الشیعی من الشوری الی ولایه الفقیه / أحمد الکاتب: ۵۶ _ دار الشوری _ ط ۱_

۱۹۹۷ م.

[۳۷۷] تفسیر الخازن ۳: ۳۷۱، تاریخ الطبری ۲: ۲۱۷.

[۳۷۸] تفسیر الکاشف / مغنیه ۵: ۵۲۲ _ دار العلم للملایین _ بیروت _ ط ۳ _ ۱۹۸۱ م، الغدیر ۲: ۳۹۶ و ۴۰۶ _ ۴۰۷.

[۳۷۹] تفسیرالطبری ۱۹: ۱۴۰، تفسیر ابن کثیر ۳: ۳۵۶، البدایه و النهایه ۳: ۴۰.

[۳۸۰] الدر المنثور / السیوطی ۶: ۳۲۸.

[۳۸۱] مختصر تفسیر الخازن ۲: ۸۹۹ _ دار المسیره _ بیروت.

[۳۸۲] الجواهر ۱۳: ۱۰۳ _ مصطفی البابی الحلبی _ مصر _ ۱۳۴۷ ه_.

[۳۸۳] سیره ابن إسحاق: ۱۲۵.

[۳۸۴] شرح ابن أبی الحدید ۹: ۱۷۱.

[۳۸۵] الفردوس ۳: ۲۸۳ / ۴۴۵۱ _ دار الکتب العلمیه _ ۱۴۰۶ ه_، و ۳: ۳۳۲ / ۴۸۸۴ _ دار الکتاب العربی _ ۱۴۰۷ ه_.

[۳۸۶] تاریخ الطبری ۵: ۴۲۴، الکامل فی التاریخ ۲: ۴۱۹، حوادث سنه ۶۱ ه_.

[۳۸۷] البدایه والنهایه ۸: ۱۷۹.

[۳۸۸] مصادر نهج البلاغه / عبدالزهراء الحسینی ۱: ۱۴۶.

[۳۸۹] الاستیعاب بهامش الاصابه ۳: ۵۴۹، اسد الغابه ۵: ۳۴۹، الاصابه ۳: ۵۶۲.

[۳۹۰] الأخبار الموفقیات: ۵۹۳، شرح ابن أبی الحدید ۶: ۳۱.

[۳۹۱] راجع: الموضوعات / ابن الجوزی ۱: ۳۷۴ _ ۳۷۷، الفوائد المجموعه فی الأحادیث الموضوعه / الشوکانی: ۳۸۶ _ ۳۸۷ و ۴۰۲ _ دار الکتاب العربی _ ۱۴۰۶ ه_.

[۳۹۲] فتح الباری ۵: ۳۶۱.

[۳۹۳] السقیفه والخلافه: ۱۴۲ _ دار غریب، القاهره _ ۱۹۷۷ م_.

[۳۹۴] منهاج السنه ۴: ۸۰ _ المکتبه العلمیه _ بیروت.

[۳۹۵] منهاج السنه ۲: ۹۰.

[۳۹۶] البدایه و النهایه ۷: ۲۲۵.

[۳۹۷] مستدرک الحاکم ۳: ۱۴۰ و صححه، تذکره الحفاظ ۳: ۹۹۵، تاریخ بغداد ۱۱: ۲۱۶، شرح ابن أبی الحدید ۶: ۴۵، الخصائص الکبری ۲: ۲۳۵ _ دار الکتب العلمیه _ بیروت _ ۱۴۰۵ ه_.

[۳۹۸] مستدرک الحاکم ۳: ۱۳۹، مسند أبی

یعلی ۱: ۴۲۶ / ۳۰۵.

[۳۹۹] نهج البلاغه / تحقیق صبحی الصالح: ۲۴۶ / خ ۱۷۲.

[۴۰۰] و هی الخطبه الثالثه من نهج البلاغه.

[۴۰۱] جامع المسانید و السنن / ابن کثیر ۵: ۳۸۳/ ۳۶۳۳.

[۴۰۲] فضائل الصحابه ۲: ۶۱۵/ ۱۰۵۲.

[۴۰۳] تذکره الخواص: ۴۸.

[۴۰۴] المقدمه / ابن خلدون: ۲۱۲ ـ دار إحیاء التراث العربی ـ بیروت ـ ۱۴۱۹ هـ.

[۴۰۵] تاریخ ابن خلدون ۳: ۲۱۵.

[۴۰۶] راجع جداله مع ابن عباس فی شرح ابن أبی الحدید ۱۲: ۲۰ ـ ۲۱.

[۴۰۷] راجع کتاب: المهدی المنتظر فی الفکر الإسلامی للسیّد ثامر العمیدی، و هو الإصدار الأوّل من إصدارات مرکز الرساله، ستجد فیه سخریه أعلام أهل السنّه من ابن خلدون فی إنکاره أحادیث المهدی علیه السلام.

[۴۰۸] أثر التشیع فی الأدب العربی / محمّد سید کیلانی: ۶۶ ـ القاهره.

[۴۰۹] الخلافه و نشأه الأحزاب الإسلامیه / د. محمد عماره: ۳۳.

[۴۱۰] راجع: اللآلئ المصنوعه / السیوطی ۱: ۳۵۸، ۳۶۲ ـ دار المعرفه ـ بیروت، الموضوعات / ابن الجوزی ۱: ۳۷۴ ـ ۳۷۷.

[۴۱۱] تهذیب الکمال/ المزی ۵: هامش صفحه ۴۸ ـ مؤسسه الرساله ـ بیروت ـ ط ۴ ـ ۱۴۰۶ هـ.

[۴۱۲] میزان الاعتدال ۱: ۵۲۱ / ۱۹۴۳.

[۴۱۳] الثقات / ابن حبان ۸: ۷۴ ـ مؤسسه الکتب الثقافیه ـ بیروت.

[۴۱۴] لسان المیزان ۱: ۱۰۷ / ۳۱۸.

[۴۱۵] میزان الاعتدال ۱: ۶۴ / ۲۱۱.

[۴۱۶] راجع: تاریخ الإسلام / الذهبی و فیات سنه ۱۲۱ ـ ۱۴۰: ۵۹، تهذیب الکمال ۴: ۴۶۷ ـ ۴۶۸، تهذیب التهذیب۲: ۴۷، میزان الاعتدال ۱: ۳۷۹.

[۴۱۷] راجع: صحيح مسلم ۱: ۲۵ من المقدمه.

[۴۱۸] راجع: ضعفاء العقيلى ۱: ۱۹۲ ـ دار الكتب العلميه ـ بيروت ـ ۱۴۰۴ هـ، تهذيب الكمال ۴: ۴۶۹، ميزان الاعتدال ۱: ۳۸۰، تاريخ الإسلام /

الذهبی: ۶۰، تهذیب التهذیب ۲: ۴۷ _ ۴۹.

[۴۱۹] میزان الاعتدال ۱: ۳۸۳، تهذیب التهذیب ۲: ۴۳، ضعفاء العقیلی ۱: ۱۹۴، تهذیب الکمال ۴: ۴۷۰ _ الهامش.

[۴۲۰] میزان الاعتدال ۱: ۶۳۴ / ۲۴۴۳، تهذیب التهذیب ۳: ۹۱ / ۱۹۴.

[۴۲۱] لسان المیزان ۴: ۴۲ / ۱۲۳.

[۴۲۲] البدایه و النهایه ۳: ۴۰.

[۴۲۳] راجع: ترجمه الإمام علی علیه السلام من تاریخ دمشق ۱: ۹۹ / ۱۳۷، تاریخ الطبری ۲: ۲۱۹، خصائص النسائی: ۱۸، مسند أحمد ۱: ۱۵۹، شواهد التنزیل ۱: ۴۲۰ / ۵۸۰ و غیرهم.

[۴۲۴] سیر أعلام النبلاء ۸: ۳۴۲ / ۹۲، تهذیب التهذیب ۷: ۳۴۲ / ۶۳۴، ضعفاء العقیلی ۳: ۲۵۵ _ الهامش.

[۴۲۵] ضعفاء العقیلی ۳: ۲۵۵ / ۱۲۶۰.

[۴۲۶] تهذیب التهذیب ۷: ۳۶۱ / ۶۷۱، میزان الاعتدال ۳: ۱۷۴ / ۶۰۱۸، تهذیب الکمال ۲۱: ۲۳۴.

[۴۲۷] تهذیب التهذیب ۷: ۳۶۲.

[۴۲۸] لسان المیزان ۵: ۱۳۹ / ۴۶۵.

[۴۲۹] راجع: سیر أعلام النبلاء ۱۷: ۱۶۲.

[۴۳۰] میزان الاعتدال ۳: ۶۰۸.

[۴۳۱] میزان الاعتدال ۴: ۲۴۰ / ۸۹۸۸، تهذیب التهذیب ۱۰: ۲۵۸ / ۷۲۱.

[۴۳۲] تذکره الحفّاظ / الذهبی ۱: ۱۸۱ _ دار إحیاء التراث العربی.

[۴۳۳] نهج البلاغه / صبحی الصالح: ۶۸ الخطبه ۲۶.

[۴۳۴] نهج البلاغه / صبحی الصالح: ۴۸ الخطبه ۳.

[۴۳۵] الأخبار الموفقیات: ۵۸۱ عن محمّد بن إسحاق، شرح ابن أبی الحدید ۶: ۲۱.

[۴۳۶] وقعه صفین: ۴۸۹، راجع الهامش أیضاً.

[۴۳۷] نهج البلاغه / صبحی الصالح: ۷۱ _ الخطبه ۲۷.

[۴۳۸] نهج البلاغه / صبحی الصالح: ۸۰ / الخطبه ۳۶.

[۴۳۹] سوره النحل: ۱۶ / ۹۱.

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ۹

المقدمة:

تأسّس مركز القائمية للدراسات الكمبيوترية في أصفهان بإشراف آية الله الحاج السيد حسن فقيه الإمامي عام ۱۴۲۶ الهجرى في المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً على النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين في الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر في العلوم الإسلامية وتبعثرها في أنحاء البلاد وصعوبة الحصول على مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الكمبيوترية في أصفهان إلى التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلى الباحثين في العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الكترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهي منظمة في برامج إلكترونية وجاهزة في مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.

وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة على النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلى أساس خطة تنوى تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبيّ عليهم السلام

تحفيز الناس خصوصا الشباب على دراسة أدقّ في المسائل الدينية

تنزيل البرامج المفيدة في الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثين والمحققين في الحوزات العلمية والجامعات

توسيع عام لفكرة المطالعة

تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب على تقديم آثارهم لتنظيمها في ملفات الكترونية

السياسات:

مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة

الاجتنباب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة

العرض العلمي البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فى نشر المعلومات
من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:
طبع الكتب والملزمات والدوريات
إقامة المسابقات فى مطالعة الكتب
إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فى الأمكنة الدينية والسياحية
إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية
افتتاح موقع القائمية الانترنتى بعنوان : www.ghaemiyeh.com
إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...
الإطلاق والدعم العلمى لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها
تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسک kiosk، الرسالة القصيرة ((sms
إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس
إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين
إنتاج آلاف برامج فى البحث والدراسة وتطبيقها فى أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛
١.JAVA
٢.ANDROID
٣.EPUB
٤.CHM
٥.PDF
٦.HTML
٧.CHM
٨.GHB
إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية
١.ANDROID
٢.IOS
٣.WINDOWS PHONE
٤.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فى الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزی

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلی، الرقم ۱۲۹، الطبقة الأولی.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكترونی : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزی ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

هاتف المكتب فی طهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

قسم البيع ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹شؤون المستخدمين ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹.

مركز القائمية للبحوث والتحريات الكمبيوترية
اصبهان
www
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاءِ من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹